Albert CAMUS

SİSYPHOS SÖYLENİ

Çeviren: Tahsin Yücel

Albert Camus

Sisyphos Söyleni
(Le Mythe de Sisyphe)

Fransızca'dan Çeviren: Tahsin Yücel

“Le Mythe de Sisyphe”
ADAM YAYINLARI

Anadolu Yayıncılık A.Ş.

Birinci Basım: 1974

Adam Yayınları’nda Birinci Basım: Ekim 1983
Adam Yayınları’nda İkinci Basım: Eylül 1988

Kapak Düzeni: Sungu Çapan

282.05.004.165.136.2
88.34.Y.0016.136

Yazışma Adresi: Adam Yayınları, Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, No:57 Maslak-İstanbul
TEL: 176 23 30 (8hat) TELG: Adamyay Teleks: 26534 rada tr

UYUMSUZ BİR USLAMA 5

UYUMSUZ VE İNTİHAR 6
UYUMSUZ DUVARLAR 12
FELSEFECE İNTİHAR 26
UYUMSUZ ÖZGÜRLÜK 43

UYUMSUZ İNSAN 55

DON JUAN’CILIK 59
OYUN 65
FETİH 71

UYUMSUZ YARATIM 77

FELSEFE VE ROMAN 78
KİRİLOV 87
YARINSIZ YARATIM 94

SISYPHOS SÖYLEN! 98

EK FRANZ KAFKA’NIN YAPITINDA UMUT VE UYUMSUZ 103

Bu çevirinin başından sonuna kadar sık sık karşılaşacakları “uyumsuz” sözcüğü okurlara biraz bulanık gelebileceği için küçük bir açıklama yapmak yerinde olacak. Bu sözcük, sözlük anlamı “akla, mantığa uymayan, abes, saçma, boş, anlamsız” olan “absürde” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Ama Sisyphos Söyleni’nde “absurde” sözcüğü bu anlamı aşar, insan ya da düşünce sözcüklerinin sıfatı olduğu zaman, insan açısından evrenin akla, mantığa aykırılığını, tutarsızlığını anlamış, her şeyi olduğu gibi gören, bilinçli insanı ya da düşünceyi belirtir.

Pascal Pia'ya

Ruhum, ölümsüz yaşamın ardından koşma,
olanaklar alanını tüketmeye bak.

Pindaros

Bu kitap, yüzyılımızda dağınık olarak bulabileceğimiz uyumsuz bir duyarlığı ele alıyor; çağımızın gerçek anlamda tanımadığı bir uyumsuz felsefeyi değil. Bu bakımdan, bu sayfaların kimi çağdaş düşüncelere neler borçlu olduğunu belirtmekle başlamak temel bir dürüstlük gereği. Bunu gizlemek kaygısından öylesine uzağım ki, bu düşüncelerin bütün yapıt boyunca anılıp yorumlandıkları açıkça görülecektir.

Ama şimdiye kadar bir sonuç olarak ele alınan uyumsuzun, bu denemede bir çıkış noktası olarak ele alındığını belirtmek de yararlı olur. Bu bakımdan, yorumumun geçici bir yanı bulunduğu söylenebilir; yol açtığı durum önyargıya gelmez. Burada düşüncenin katıksız durumunda bir sıkıntısı betimlenmiştir yalnızca. Şimdilik hiçbir metafizik, hiçbir inanç katılmamıştır içine. Bu kitabın sınırları ve biricik kesin tutumu da bunlardır.

UYUMSUZ BİR USLAMA

UYUMSUZ VE İNTİHAR

Gerçekten önemli olan bir tek felsefe sorunu vardır; intihar. Yaşamın yaşanmaya değip değmediğinde bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir. Gerisi, dünyanın üç boyutlu olup olmadığı, aklın dokuz mu, yoksa on iki ulamı mı bulunduğu, sonra gelir. Oyundur bunlar; ilkin yanıt vermek gerekir. Nietzsche'nin istediği gibi, bir filozofun, saygıdeğer olabilmek için, başkalarına öğütlediğini önce kendisi yapması gerektiği düşünülürse, bu yanıtın önemi iyice anlaşılır, çünkü yanıt kesin davranıştan önce gelecektir. Gönlümüzle sezdiğimiz şeyler bunlar, ama aklımıza da aydınlık gelmeleri için derinleştirilmeleri gerekir.

Bir sorunun bir başka sorundan daha önce sonuçlandırılması gerektiğini neye göre yargılamalı diye sorulursa, gerektirdiği eylemlere göre, diye yanıt veririm. Hiç kimsenin varlığın özüyle ilgili bir kanıt uğruna öldüğünü görmedim, önemli bir bilim gerçeğine varmış olan Galilée, bu gerçek yaşamını tehlikeye sokar sokmaz, büyük bir rahatlıkla dönüverdi ondan. Bir bakıma iyi de etti. Uğrunda yakılıp ölmeye değmezdi bu gerçek. Dünya mı Güneş'in çevresinde döner, Güneş mi Dünya'nın çevresinde, hiç mi hiç önemi yok bunun. Kısacası, değersiz bir sorun. Buna karşılık, yaşamın, yaşamaya değmediği düşüncesine vardıkları için ölen nice insanlar görüyorum. Kendileri için bir yaşama nedeni olan (yaşama nedeni denilen şey, aynı zamanda çok güzel bir ölme nedenidir de) düşünceler ya da düşler uğrunda aykırı biçimde ölüme giden başka insanlar görüyorum. Böylece ilk baştan yanıtlanması gereken sorunun yaşamın anlamı olduğu yargısına varıyorum. Nasıl yanıtlamalı bunu? Bütün temel sorunlar üzerinde — kişiyi başkalarını öldürtmeye yönelten ya da onun yaşama tutkusunu on katına çıkaran sorunları söylemek istiyorum — yalnız iki düşünce yöntemi

bulunabilir; La Palisse yöntemiyle Don Quichotte yöntemi. Coşkunlukla aydınlığa aynı zamanda erişmemizi sağlayacak bir şey varsa, o da açıklıkla içlilik arasında kurulan dengedir. Aynı zamanda hem alabildiğine alçakgönüllü, hem de alabildiğine dokunaklı bir konuda, bilgiç, alışılmış eytişim, sağduyu ile sevecenlikten doğan, daha alçakgönüllü bir düşünce tutumuna bırakmalı yerini, bunu tasarlamak, hiç de zor değil.

Şimdiye kadar intihar, yalnızca toplumsal bir olay olarak ele alınmıştır. Buradaysa, tam tersine, bireysel düşünceyle intihar arasındaki ilişki söz konusu. Böyle bir eylem, yüreğin sessizliğinde, tıpkı büyük bir yapıt gibi hazırlanır. İnsan kendi de bilmez bunu. Bir akşam tetiğe basar ya da kendini sulara bırakır. Bir gün bana intihar etmiş bir emlak yöneticisinden söz ederken, beş yıl önce kızını yitirdiğini, o zamandan beri çok değiştiğini, bu olayın onu "için için yediğini" söylemişlerdi. Bundan daha uygun bir sözcük bulunamaz. Düşünmeye başlamak, için için yenmeye başlamaktır. Bu başlangıçta, toplumun fazla bir etkisi yoktur. Kurt, insanın yüreğindedir. Yürekte aramak gerekir onu. Yaşam karşısında uyanıklıktan ışık dışına kaçışa götüren bu ölümcül oyunu izlemek, anlamak gerekir.

Bir intiharın birçok nedenleri vardır, ama genel olarak en çok göze çarpanları, en etkenleri olmamıştır. İnsanın bir düşünce sonucu intihar ettiği enderdir (gene de bu varsayımı konu dışı bırakmamak gerekir). Bunalımı başlatan şeyi denetleyebilmek hemen her zaman olanaksızdır. Gazeteler sık sık "gizli kederlerden" ya da "iyileşmez hastalıklardan" söz ederler. Geçerlidir bu açıklamalar. Ama o gün umutsuz kişinin bir dostu kendisiyle ilgisiz bir tavırla konuşmuş mudur, konuşmamış mıdır, bilmek gerekirdi. Suçludur o. Çünkü böyle bir davranış daha askıda bulunan bütün hınçları, bütün bıkkınlıkları hızlandırıvermeye yetebilir[{I}].

Ama aklın hangi dakikada, hangi davranışla ölümü seçtiğini saptamak güç olsa bile, eylemin kendisinden, bu eylemin gerektirdiği sonuçları çıkarmak o kadar güç değil. Kendini öldürmek, bir anlamda, melodramlarda olduğu gibi içindekini söylemektir. Yaşamın bizi aştığını ya da yaşamı anlamadığımızı söylemektir. Yine de örneklemeleri fazla ileri götürmeyelim de bilinen sözcüklere dönelim. Yalnızca "çabalamaya değmez" demektir kendini öldürmek. Yasamak, hiçbir zaman kolay değildir kuşkusuz. Birincisi; alışkanlık olan birçok nedenlerden dolayı, yaşamın

buyurduklarını yapar dururuz, isteyerek ölmek, bu alışkanlığın gülünçlüğünün, yaşamak için hiçbir derin neden bulunmadığının, her gün yinelenen bu çırpınmanın anlamsızlığının, acı çekmenin yararsızlığının içgüdüyle de olsa benimsenmiş olmasını gerektirir.

Varlığı, yaşaması için gerekli olan uykudan yoksun bırakan bu çok önemli duygu nedir? Kötü nedenlerle de açıklansa, açıklanabilen bir dünya, dost bir dünyadır. Ama, tersine, birdenbire düşlerden, ışıklardan yoksun kalmış bir dünyada, kendini yabancı bulur insan. Yitirilmiş bir yurdun anısından ya da adanmış bir toprağın umudundan yoksun olduğu için, bu sürgünlük çaresizdir. İnsanla yaşamı, oyuncuyla dekoru arasındaki bu kopma, uyumsuzluk duygusunun ta kendisidir. Sağlam insanlar arasında bile kendi intiharını düşünmemiş bir kimseye rastlanamayacağına göre, bu duyguyla hiçliği istemek arasında dolaysız bir bağ bulunduğu fazla açıklama yapılmadan da benimsenebilir.

İşte bu denemenin konusu, uyumsuz ile intihar arasındaki bu bağıntı, intiharın uyumsuz için tam olarak hangi ölçüde bir çözüm olduğudur. Hileye kaçmayan bir insanın eylemini, doğru bildiğine göre ayarlaması gerektiği, ilke olarak benimsenebilir. Öyleyse davranışını varolmanın uyumsuzluğu konusundaki inancı yönetmelidir. Böyle bir sonuç, anlaşılmaz bir durumun en kısa zamanda terkedilmesini gerektirir mi, gerektirmez mi? Bu soruyu yapmacık dokunaklılıklara kapılmadan, açık açık sormak haklı bir merakın sonucudur. Ama, söylemek bile fazla, ben burada kendi kendileriyle uzlaşmaya hazır insanlardan söz ediyorum.

Açık terimlerle ortaya konulunca, bu sorun aynı zamanda hem basit, hem de çözülmez görünebilir. Yanlış olarak, basit soruların basitlikte kendilerinden geri kalmayan yanıtlar getirdikleri, açıklığın açıklığı gerektirdiği tasarlanır. Deneye başvurulmadan ve terimlerin yerleri değiştirilerek bakılınca, insanın kendisini öldürmesinde de, öldürmemesinde de, felsefe açısından yalnız iki çözüm varmış gibi görünür; biri evet, öteki hayır. Ama nerede? Herhangi bir sonuçta karar kılmadan, durmamacasına soru soranların da hakkını vermek gerekir. Pek de alay etmiyorum burada; çoğunluk söz konusu. Hayır yanıtını verenlerin, evet diye düşünüyormuş gibi davrandıklarını da unutmuyorum. Nietzsche’nin değer ölçüsünü benimsersek, şu ya da bu biçimde, evet diye düşünüyorlar

demektir. Buna karşılık, intihar eden kişilerin yaşamın anlamından emin bulundukları da çok olur. Bu çelişkiler süreklidir. Hatta mantık özleminin en çok duyulduğu bu noktada, görülmedik ölçüde canlı oldukları bile söylenebilir. Felsefe kuramlarını bu kuramları yayanların davranışlarıyla karşılaştırmak beylik bir şey ama, yazın'ın malı olan Kirilov, söylenceden doğan Peregrinos[II], varsayımdan gelen Jules Lequier bir yana bırakılırsa, yaşamanın bir anlamı bulunduğunu yadsıyan düşünürlerden hiçbirinin, mantıklarını yaşamayı da yadsımaya kadar götürmediğini söylemek gerek. Schopenhauer'in pek zengin bir sofra başında intiharı övdüğünü sık sık anlatıp gülerler. Şakaya alınacak hiçbir şey yok bunda. Acıklıyı ciddiye almamak o kadar da ağır bir şey değil, ama bu tutumu benimseyen kişi hakkındaki yargıyı eninde sonunda tutumun kendisi verir.

Öyleyse, bu çelişkiler, belirsizlikler karşısında, yaşama konusundaki kanı ile onu bırakmak için yapılan edim arasında hiçbir ilişki bulunmadığına mı inanmalı? Hiçbir şeyi büyütmeyelim. Bir insanın yaşama bağlanışında, dünyanın bütün düşkünlüklerinden daha güçlü bir şey vardır. Bedenin yargısı, aklın yargısından hiç de aşağı değildir, beden de yokoluş karşısında geriler. Düşünme alışkanlığını edinmeden yaşamaya alışırız. Bizi ölüme her gün biraz daha yaklaştıran bu koşuda, bedenin bu önlenmez önceliği sürüp gider. Kısacası, bu çelişkinin özü "sıvışma" diye adlandıracağım şeydedir, çünkü, Pascal'ın anladığı anlamdaki oyalanmadan hem az, hem de fazladır. Bu denemenin üçüncü konusu olan ölümcül sıvışma, umuttur. "Hak edilmesi" gereken bir başka yaşam umudu ya da yaşamın kendisi için değil de onu aşan büyük bir düşünce için, en yüce olan için yaşayanların hilesi, ona bir anlam verir ve ona "ihanet eder".

Her şey işi karıştırıyor böylece. Buraya kadar sözcükler üzerinde oynanması, yaşama bir anlam vermeyi yadsımanın ister istemez yaşamın yaşama çabasına değmediğini söylemeye götürdüğüne inanılıyormuş gibi davranılması boşuna değil. Gerçekte bu iki yargı arasında zorunlu hiçbir ölçü yok. Ne var ki, şimdiye kadar belirtilen karışıklıklara, kopmalara, tutarsızlıklara kapılarak yolumuzu şaşırmaktan kaçınmamız gerek. Her şeyi bir yana atıp dosdoğru gerçek soruna yönelmek gerek. Yaşam yaşanmaya değmediği için insan kendisini öldürür, işte bir gerçek kuşkusuz, ama kısır bir gerçek, çünkü fazlasıyla açık. Ama yaşamaya yöneltilen bu aşağılama, bu yalanlama, hiç anlamı olmamasından mı geliyor? Uyumsuz olması, umut

ya da intihar yoluyla kendisinden sıyrılmayı mı gerektiriyor, geri kalan her şeyi bir yana atmalı ve bu konuyu gün ışığına çıkarmalı işte, bunu izlemeli, bunu açıklamalı. Uyumsuz ölmeyi mi buyurur, bütün sorunlardan önce bu sorunu ele almak, bunu yaparken de bütün düşünce yöntemlerinin, ereksiz us oyunlarının dışında kalmak gerek. “Nesnel” düşüncenin ne yapıp yapıp her soruna karıştırdığı tinbilimin, ince ayrımların, çelişkilerin bu araştırmada, bu tutkuda yeri yok. Yalnızca haksız, yani mantıklı bir düşünce gerek ona. Kolay değildir bu. Mantıklı olmak her zaman kolaydır. Sonuna kadar mantıklı olmaksa nerdeyse olanaksız bir şey. Kendi ellerinden ölen insanlar böylece duygularının eğimini sonuna kadar izlerler. İntihar üzerinde düşünmek, beni ilgilendiren biricik sorunu ortaya atmak olanağını veriyor bana; ölüme kadar süren bir mantık var mıdır? Bunu ancak kaynağını belirttiğim uslamayı, düzensiz tutkuya kapılmadan, yalnız açıklığın ışığında sürdürmekle bilebilirim. Bu da uyumsuz uslama dediğim şeydir. Birçokları başladılar buna. Ama, bağlı kaldılar mı, şimdilik bilmiyorum.

Kari Jaspers, dünyayı birlik içinde kurmanın olanaksızlığını belirterek: “Bu sınırlama kendi kendime getiriyor beni, ancak belirlemekte kaldığım nesnel bir görüş açısının ardına çekilemeyeceğim yere, kendi kendimin de, başkasının yaşamının da benim için artık nesne olamadığı yere getiriyor”, diye haykırdığı zaman, düşüncenin sınırlarına ulaştığı bu ıssız ve susuz yerleri anar. Başka birçoklarından sonra. Başka birçoklarından sonra, evet, kuşkusuz, ama başkaları buradan çıkmakta ne kadar acele etmişlerdir! Düşüncenin bocaladığı bu son dönemece birçok insanlar varmışlardır, hem de en alçakgönüllüleri. Bu kişiler o zaman en değerli şeylerinden, yaşamlarından vazgeçiyorlardı. Başkaları, düşünce prensleri de vazgeçtiler, ama düşüncelerinin intiharında, düşüncelerinin en arı ayaklanmasında gerçekleştirdiler bu el çekişi. Oysa gerçek çaba, burada elden geldiğince fazla kalmak, bu uzak bölgelerin garip bitkilerini yakından incelemektir. Direnim ile açık görüşlülük, uyumsuzun, umudun ve ölümün birbirlerine karşılık verdikleri bu insan dışı oyunun ayrıcalıklı seyircileridir. O zaman us, bu hem ilkel, hem de alabildiğine incelmiş dansın figürlerini daha örneklendirmeden de, daha kendisi yaşamadan da çözümleyebilir.

UYUMSUZ DUVARLAR

Derin duygular da büyük yapıtlar gibi bilinçli olarak söylediklerinden daha fazla anlam taşır her zaman. Bir ruhta bir devinimin ya da bir tiksintinin sürekliliği, yapma ya da düşünme alışkanlıklarında da görülür, ruhun kendisinin bile bilmediği sonuçlarda sürer gider. Büyük duygular evrenlerini kendileriyle birlikte dolaştırırlar, görkemli ya da düşkün. İçinde kendi iklimlerine kavuştukları, yalnız kendilerine özgü bir dünyayı tutkularıyla aydınlatırlar. Bir kıskançlık, bir hırs, bir bencillik ya da bir cömertlik evreni vardır. Bir evren, yani bir metafizik ve tinsel bir tutum, önceden belirlenmiş duygular için doğru olan şey, temellerinde bize güzelin verdiği ya da uyumsuzun uyandırdığı coşkunluklar kadar belirsiz, aynı zamanda hem o kadar karışık, hem o kadar "kesin", hem o kadar uzak, hem de o kadar "hazır" olan coşkunluklar için daha da doğru olacaktır.

Uyumsuzluk duygusu, her sokağın dönemecinde, her adamın yüzüne çarpabilir. O durumuyla, gönül yıkıcı çıplaklığı, parıltısız ışığı içinde, kavranılmaz bir şeydir. Ama bu güçlük bile düşünülmeye değer. Bir insanın bizim için her zaman bilinmez kaldığı, bizi aşan, indirgenmez bir yanı bulunduğu belki de doğrudur. Ama gerçekte insanları tanırım, davranışlarından, eylemlerinin bütününden, geçişlerinin yaşamada yarattığı sonuçlardan bilirim onları. Aynı biçimde, sonuçlarının toplamını akıl düzeyinde bir araya getirir, bütün yüzlerini kavrayıp dikkate alır, evrenlerini yeniden çizer, böylece, çözümlemenin hiç mi hiç kavrayamayacağı bütün bu akla aykırı duyguları gerçekte tanıyabilir, gerçekte değerlendirebilirim. Görünüşe göre, bir oyuncuyu yüz kez gördüm diye onu kişi olarak daha iyi tanımayacağım kuşku götürmez. Gene de canlandırdığı kahramanların toplamını yapar da, gözden geçirilen yüzüncü kişide onu birazcık daha fazla

tanıdığımı söylersem, bunda bir gerçek payı bulunduğunu sezmek zor değildir. Çünkü bu görünüşteki aykırılık, aynı zamanda bize yol gösteren bir öyküdür de. Verdiği bir ders vardır. Bir insanın içten eğilimleri kadar oyunlarıyla da tanımlandığını öğretir. Duygular için de böyle biraz, kişinin gönlündeyken kavrayamayız bu duyguları, ama yol açtıkları eylemler, gerektirdikleri düşünce tutumları, bir ölçüde açığa vurur bunları. Bu sözlerle bir yöntemi tanımladığım iyice anlaşılıyor. Ama bu yöntemin bilgi yöntemi değil, çözümleme yöntemi olduğu da anlaşılıyor. Çünkü her yöntem bir metafizik gerektirir, bazı bazı, daha bilmediklerini ileri sürdükleri sonuçları farkında olmadan belli ederler. Böylece bir kitabın son sayfaları, daha ilk sayfalarındadır. Bu düğüm kaçınılmaz bir şey. Burada tanımlanan yöntem, her türlü gerçek bilginin olanaksız olduğu duygusunu açığa vuruyor. Yalnız görünüşlerin dökümü yapılabilir, yalnız iklim duyurulabilir.

Öyleyse, bu kavranılmaz uyumsuzluk duygusuna aklın, yaşama sanatının ya da kısaca sanatın birbirlerinden farklı, ama kardeş dünyalarında ulaşabilir miyiz? Uyumsuzluk iklimi başlangıçtadır. Son ise, uyumsuz evrendir, ayrıcalıklı ve amansız yüzünü parıldatmak üzere dünyayı kendine özgü bir ışıkla aydınlatan şu düşünce tutumudur.

Bütün büyük eylemlerin, bütün büyük düşüncelerin önemsiz bir başlangıcı vardır. Büyük yapıtlar çoğu kez bir sokağın dönemecinde ya da bir lokantanın kapısında doğar. Uyumsuzlukta da böyledir. Özellikle uyumsuz dünya, soyluluğunu bu zavallı doğuştan alır. Kimi durumlarda neler düşündüğü konusunda bir soruya kişinin “hiç” karşılığını vermesi yapmacık olabilir. Sevilen yaratıklar bunu iyi bilirler. Ama bu karşılık içtense, boşluğun çok şeyler anlattığı, günlük devinimler zincirinin koptuğu, yüreğin kendisini yeniden düğümleyecek halkayı arayıp da bir türlü bulamadığı şu garip tinsel durumu belirtiyorsa, o zaman uyumsuzluğun ilk belirtisi gibidir.

Dekorların yıkıldığı olur. Yataktan kalkma, tramvay, dört saat daire ya da fabrika, yemek, tramvay, dört saat çalışma, yemek, uyku ve aynı uyum içinde salı çarşamba perşembe cuma cumartesi, çoğu kez kolaylıkla izlenir bu yol. Yalnız bir gün “neden” yükselir ve her şey bu şaşkınlık kokan

bıkkınlık içinde başlar. “Başlar”, işte bu önemli. Bıkkınlık; makinemsi bir yaşayışın eylemlerinin sonundadır, ama aynı zamanda bilincin devinimini başlatır. Onu uyandırır, gerisine yol açar. Gerisi, bilinçsiz olarak yeniden zincire dönüş ya da kesin uyanıştır. Uyanışın ardından sonuç gelir zamanla; intihar ya da iyileşme. Tek başına ele alınınca bıkkınlıkta tiksindirici bir şey vardır. Burada, iyi bir şey olduğu sonucunu çıkarmam gerekiyor. Çünkü her şey bilinçle başlar, her şey ancak onunla bir değer taşıyabilir. Bu sözlerin hiç de yeni bir yanı yok. Ama açık olmaları önemli; bir zaman için uyumsuzun kaynaklarında ufak bir inceleme için yeterlidir bu kadarı. Basit “kaygı”, her şeyin başlangıcındadır.

Aynı biçimde ve donuk bir yaşamın bütün günlerinde zaman alıp götürür bizi. Ama, ister istemez, bir gün gelir, bu kez de bizim zamanı taşımamız gerekir. Geleceğe dayanarak yaşarız; “yarın”, “ilerde”, “iyi bir işim olunca”, “yaşlandıkça anlarsın”. Bu tutarsızlıklara hayran kalmamak elde değil; çünkü ne de olsa ölmek var işin içinde. Yine bir gün gelir, insan otuz yaşında olduğunu görür ya da söyler. Gençliğini belirtir böylece. Ama aynı anda, zamana göre yerini de belirtir. Zaman içinde yerini alır. Geçmesi gerektiğini söylediği bir eğrinin belirli bir anındadır. Zamanın malıdır, içinin ürpertiyle dolması üzerine, en kötü düşmanı olarak görür onu. Yarını istiyordu hep, bütün benliğinin bundan kaçınması gerekirken yarının gelmesini diliyordu. Etin bu başkaldırışı, uyumsuz budur işte[{III}].

Bir derece daha aşağı inildi mi, yabansılık başlayıverir; dünyanın “yoğun” olduğunu farketmek, bir taşın ne derece yabancı, bizce kavranılmaz olduğunu, doğanın, bir görünümün bizi ne büyük bir güçle yoksayabileceğini sezinlemek. Her güzelliğin dibinde insana aykırı bir şey yatar ve bu tepeler, gözyüzünün bu tatlılığı, bu ağaç dizileri kendilerine yüklediğimiz düşsel anlamı hemen o dakikada yitiriverirler, yitirilmiş bir cennet kadar uzaktırlar bundan böyle. Bin yıllar ötesinden dünyanın temel düşmanlığı yükselir bize doğru. Yüzyıllar boyunca onda yalnız kendisine önceden verdiğimiz biçimleri, çizgileri anlamış olduğumuza göre, bundan böyle bu yapmacıklığı sürdürmeye gücümüz yetmediğine göre, bir saniye için onu anlamaz oluruz. Yeniden kendi kendisi olduğuna göre, dünya bizce anlaşılmaz olur. Alışkanlıkla maskelenmiş bu dekorlar ne iseler gene o olurlar. Uzaklaşırlar bizden. Bir kadının alışılmış yüzü altında, aylarca ya da yıllarca önce sevilmiş kadını bir yabancı gibi bulduğumuz gibi, bizi

birdenbire böylesine yalnız edivereni bile arzulayabiliriz belki. Ama zamanı gelmemiştir daha. Bir tek şey; dünyanın bu yoğunluğu ve yabancılığı, uyumsuz budur işte.

İnsanlar da insana aykırı bir şeyler salgılar. Kimi uyanıklık saatlerinde, devinimlerinin mekanik görünüşü, anlamdan yoksun pantomimaları, çevrelerindeki her şeyi saçmalaştırır. Bir adam camlı bir bölme ardında telefonda konuşur; sesi duyulmaz, ama istenilen yere ulaşamayan yüz devinimleri görülür; bu adamın niçin yaşadığını sorar insan kendi kendine. İnsanın bile insana aykırılığı karşısında bu rahatsızlık, kendimizi yansıtan görüntü karşısında bu hesaba gelmez düşüş, günümüzün bir yazarının dediği gibi bu "bunaltı", bu da uyumsuzdur. Aynı biçimde bazı anlarda bir aynada bize doğru gelen yabancı, kendi fotoğraflarımızda bulduğumuz alışılmış, ama yine de kaygı verici kardeş, işte bu da uyumsuzdur.

En sonunda ölüme ve ölümle ilgili duygumuza geliyorum. Bu konuda her şey söylenmiştir, gözü yaşlılıktan kaçınmak da uygun olur. Gene de herkesin sanki hiç kimse "bilmiyormuş" gibi yaşamasına ne kadar şaşılsa azdır. Gerçekten ölüm deneyi yoktur da ondan. Ancak yaşanan, bilincine varılan şey denenmiş olabilir. Burada, olsa olsa başkalarının ölümüyle ilgili bir deneyden söz edilebilir. Bir ilaç yerine başka bir ilaç kullanmak gibi bir şeydir bu, aklın bir görüşüdür, buna da hiçbir zaman pek kanmayız. Bu hüzünlü kanı, inandırıcı olamaz. Ürperti; aslında olayın matematik yanından gelir. Zamanın bizi korkuya düşürmesi, tanıtlamayı yapmasındandır, çözüm arkadan gelir. Ruh üzerindeki bütün güzel sözler burada, hiç değilse bir zaman için karşıtlarının doğru olduğunun kesin kanıtıyla karşılaşacaklardır. Bir tokadın iz bırakmaz olduğu bu cansız bedenden ruh silinmiştir. Serüvenin bu ilkel ve kesin yanı, uyumsuz duygunun özünü oluşturur. Yazgının ölümcül ışığı altında, yararsızlık göz önüne serilir. Durumumuzu koşullandıran kanlı kesinlikler karşısında hiçbir ahlak, hiçbir çaba deneye dayanmayan bir düşünceyle haklı çıkarılamaz.

Bir kez daha söylüyorum, bütün bunlar bol bol yinelenmiş şeyler. Burada kısaca bir sınıflandırma yapmakla, bu kesin özleri belirtmekle yetiniyorum. Bütün yazınlarda, bütün felsefelerde boy gösterir bunlar. Her gün konuşmalar bunlarla beslenir. Yeni baştan uydurmak söz konusu değil, ama ana sorun üzerinde sorular sormamız için bu açık gerçekleri kesin

olarak bilmemiz gerekiyor. Bir daha söyleyeyim, uyumsuz buluşlar değil beni ilgilendiren. Onların sonuçları. Bu olgular kesin olarak biliniyorsa, hangi sonucu çıkarmalı, hiçbir şeyi atmamak için nereye kadar gitmeli? İsteyerek ölmeli mi, yoksa ne olursa olsun umut mu etmeli? İşe girişmeden önce, aynı dökümü akıl düzleminde de yapmak zorunlu.

Aklın ilk işi doğruyu yanlıştan ayırmaktır. Yine de, düşünce kendi kendisine yönelince, ilk bulduğu bir çelişkidir. Burada, inandırıcı olmaya çalışmak boşuna. Yüz-yıllardan beri hiç kimse, Aristo'nun tanıtlamasından daha açık, daha kıvrak bir tanıtlama getiremedi bu konuda: "Bu kanıların sık sık gülünç düşürülen sonucu, kendi kendilerini yıkmalarıdır. Çünkü her şeyin doğru olduğunu söylemekle, karşıt kesinlemenin de doğru olduğunu kesinleriz, bunun sonucu olarak da kendi savımızın yanlış olduğunu (çünkü karşıt kesinleme onun doğru olabileceğini benimsemez). Her şeyin yanlış olduğu söylenirse, bu kesinleme de yanlış olur. Yalnız bizimkinin karşıtı olan düşüncenin yanlış olduğu, ya da yalnız bizimkinin doğru olduğu bildirilirse, o zaman da sonsuz sayıda doğru ya da yanlış yargıları benimsemek zorunda olduğumuzu görürüz. Çünkü doğru bir kesinleme ileri süren kimse, aynı zamanda onun doğru olduğunu da söylemiş olur, bu böylece sonsuza kadar gider."

Bu kısırdöngü kendi kendisi üzerine eğilen aklın baş döndürücü bir dönüş içinde silinip gittiği bir dizinin ilkinden başka bir şey değil. Bu aykırılıkların basitliği bile indirgenmez, kavranılmaz olmalarına yol açar. Ne kadar söz oyunu, ne kadar mantık cambazlığı yaparsak yapalım, anlamak birleştirmektir. En ileri girişimlerinde bile, aklın derin isteği, insanın evreni karşısındaki bilinçsiz duygusuna varır; içli dışlılık gereksinimidir, aydınlık isteğidir. Bir insan için dünyayı anlamak, onu insanlara indirgemek, ona damgasını basmaktır. Kedinin evreni, karıncaların evreni değildir. "Her düşünce insanbiçimseldir" gerçeğinin başka anlamı yok. Aynı biçimde, gerçeği anlamaya çalışan akıl, ancak onu düşünce terimlerine indirgediği zaman gereksiniminin karşılandığını düşünebilir. İnsan evrenin de sevip acı çekebileceğini benimseseydi, uzlaşmış olurdu. Düşünce olguların değişken aynalarında hem bu olguları, hem de kendi kendilerini tek bir ilkede özetleyebilecek ölümsüz bağıntılar

bulabilseydi, bir düşünce mutluluğundan söz edilebilirdi, mutlular söyleni de bunun gülünç bir benzeri olurdu ancak. Bu birlik özlemi, bu mutlak isteği, insan dramının temel devinimini ortaya koyar. Ama bu özlemin var olması, hemen giderilmesi gerektiği anlamına gelmez. Çünkü isteği fetihten ayıran uçurumu aşar da, Parmenides'le[IV] birlikte Bir'in (ne olursa olsun) gerçekliğini kesinlersek, tüm birliği kesinleyen, ama bu kesinlemesiyle hem kendi ayrılığını, hem de çözümlemek savında olduğu çeşitliliği kanıtlayan bir aklın gülünç çelişkisine düşmüş oluruz. Bu ikinci kısırdöngü, umutlarımızı boğmaya yeter.

Bunlar da apaçık gerçekler. Kendi başlarına değil, kendilerinden çıkarılabilecek sonuçlar bakımından ilginç olduklarını bir kez daha söyleyeceğim. Başka bir açık gerçek biliyorum; insan ölümlüdür diyor bana. Bununla birlikte bundan aşırı sonuçlar çıkarmış düşünürler sayılabilir. Bu denemede, bildiğimizi sandığımızla, gerçekten bildiğimiz arasındaki sürekli ayrılığı, yaşadığımız boyun eğişle gerçekten duyduğumuzda yaşamımızı altüst edecek düşüncelerle yaşamamızı sağlayan yapmacık bilgisizliği durmamacasına başvurulacak bir şey olarak görmek gerek. Aklın bu içinden çıkılmaz çelişkisinde, bizi kendi yaratışlarımızdan ayıran kopmayı bütünüyle kavrayacağız. Akıl umutlarının kımıltısız dünyasında sustuğu sürece, her şey özleminin birliğinde yansıyarak düzenlenir. Ama ilk deviniminde bu dünya çatlar ve yıkılır; sayısız, ışıltılı parçalar sunulur bilgisine. Bize gönül esenliği verecek bildik ve durgun yüzeyini bir daha kurabilmekten umudu kesmek gerekir. Yüzyıllardan beri yapılmış araştırmalardan, bunca düşünürün bunca el çekişinden sonra iyice biliyoruz ki, bütün bilgimiz için geçerlidir bu. İnsan düşüncesinin bir anlam taşıyabilecek biricik tarihini yazmak gerekseydi, yapılacak şey birbirini kovalayan pişmanlıklarının ve güçsüzlüklerinin tarihini yazmak olurdu.

Gerçekten de, kim hakkında, ne hakkında, “Bunu biliyorum!” diyebilirim? İçimdeki bu yüreği duyabiliyorum, varolduğu yargısına varıyorum. Bu dünyaya dokunabiliyorum, onun da varolduğu yargısına varıyorum. Bütün bilgim burada duruyor, gerisi kurmaca. Çünkü varlığından emin olduğum bu ben'i kavramaya çalıştım mı, onu tanımlamaya, özetlemeye çalıştım mı parmaklarım arasından akıp giden bir su oluveriyor. Bürünebildiği bütün yüzleri bir bir çizebilirim, ona bütün verilenleri, bu eğitimi, bu kökü, bu ateşliliği ya da bu susmaları, bu

büyüklüğü ya da düşüklüğü de bir bir çizebilirim. Ama yüzlerin toplamı yapılmaz. Benim olan bu yürek bile hep tanımlanmaz kalacak benim için. Varoluşum hakkında vardığım bu kesinlikle, bu güvene vermeye çalıştığım öz arasındaki çukur hiçbir zaman dolmayacak. Kendi kendime yabancı kalacağım hep. Mantıkta olduğu gibi tinbilimde de gerçekler vardır, ama gerçek yoktur. Sokrates'in "Kendini tanı" sözünün değeri, günah çıkarma yerlerimizin "erdemli ol" sözünün değerini aşmaz. Bir özlemle birlikte, bir bilgisizlik de belirtirler. Büyük konular üzerinde kısır oyunlardır bunlar. Yaklaştırma oldukları ölçüde geçerlidirler ancak.

İşte yine ağaçlar, sertliklerini biliyorum, işte su, tadını duyuyorum. Otların ve yıldızların bu kokuları, gece, yüreğin rahata erdiği kimi akşamlar; erkinliğini ve güçlerini duyduğum bu dünyayı nasıl yadsıyabilirim? Yine de bu yeryüzünün bütün bilimi beni bu dünyanın benim olduğuna inandırabilecek hiçbir şey vermeyecek. Onu bana anlatıyorsunuz, bana onu sınıflandırmasını öğretiyorsunuz. Yasalarını sayıyorsunuz; ben de bilme susuzluğum içinde bunların doğru olduklarım kabul ediyorum. Mekanizmasını tanıtlıyorsunuz, umudum büyüyor. Sonunda bu sihirli ve karmakarışık evrenin atoma, atomun da elektrona indirgendiğini öğretiyorsunuz bana. Bütün bunlar güzel, gerisini de anlatmanızı bekliyorum. Ama siz bana elektronların bir çekirdek çevresinde toplandıkları görünmez bir gezegenler takımından söz ediyorsunuz. Bu dünyayı bana bir imgeyle açıklıyorsunuz. O zaman dönüp dolaşıp şiire geldiğinizi anlıyorum; hiçbir zaman bilemeyeceğim. Buna kızmaya zamanım mı var? Şimdiden kuram değiştirdiniz. Böylece bana her şeyi öğretmesi gereken bu bilim, varsayımda sona eriyor, bu açıklık benzetmeye gömülüyor, bu kararsızlık sanat yapıtında eriyip gidiyor. Bunca çabanın ne gereği vardı? Bu tepelerin tatlı çizgileri, bu çarpıntılı yürek üzerinde akşamın eli çok daha fazlasını öğretiyor bana. Başladığım noktaya geldim. Anlıyorum, bilim yoluyla olguları kavrayıp sayabilirsem de, dünyayı kavrayamam. Bütün engebelerini parmağımla izleyecek olsam, bundan fazlasını bilemezdim. Siz de tutmuş, kesin ama hiçbir şey öğretmeyen bir betimlemeyle bilgi vereceğini ileri süren, ama hiç mi hiç kesin olmayan varsayımlar arasında bir seçim yapmamı söylüyorsunuz. Kendi kendime de, dünyaya da yabancıyım, yardım umabileceğim tek şey de, bir şeyi kesinlemeye yeltenir yeltenmez kendi kendini yadsıyan bir düşünce. Beni

ancak bilmeye ve yaşamaya yanaşmadığım sürece esenliğe kavuşturan, fetih istekleri her türlü saldırıyı boşa çıkaran duvarlara çarptıran bu koşul nedir? İstemek, aykırılıklara yol açmaktır. Aldırmazlığın, yüreğin uykusunun, ya da ölümcül vazgeçişlerin verdiği bu zehirli esenliğin doğması için düzenlenmiş her şey.

Böylece akıl da kendi tarzında bu dünyanın uyumsuz olduğunu söylüyor bana. Karşıtı, kör mantık, her şeyin açık olduğunu ileri sürsün istediği kadar, ben kanıtlar bekliyordum ve haklı olmasını diliyordum. Ama yüksekten atan bunca yüzyıl, çok güzel konuşan, inandırmasını çok iyi bilen bunca insan ne olursa olsun, bunun yanlış olduğunu biliyorum. Hiç değilse bu düzlemde bilemiyorsam, mutlu değilim demektir. Bu evrensel, uygulamacı ya da ahlaksal akıl, bu yazgıcılık, her şeyi açıklayan bu ulamlar, dürüst insanı güldürecek şeyler. Düşünceyle hiçbir ilgileri yok. Derin gerçeğini, yani zincirlenmişliğini yadsıyorlar onun. Bu anlaşılmaz, sınırlı evrende, insan yazgısı bundan sonra bir anlam kazanıyor. Bir akla-aykırılar topluluğu, onu sonuna kadar çevreliyor. Uyumsuz duygusu, geri gelmiş ve şimdi iyice düzenlenmiş açık görüşlülüğü içinde aydınlanıyor, belirginleşiyor. Dünyanın uyumsuz olduğunu söylüyor ve fazlasıyla hızlı gidiyordum. Bu dünya aslında akla uygun değil, onun hakkında bütün söyleyebileceğimiz bu. Ama uyumsuz olan, bu akla-aykırı ile çağrısı insanın en derin yerinde çınlayan bu çılgın açıklık isteğinin karşı karşıya gelmesidir. Uyumsuz, dünyaya bağlı olduğu kadar da insana bağlıdır. Şimdilik aralarındaki tek bağdır. Yaratıkları nasıl yalnız kin perçinleyebiliyorsa, o da onları öylece çiviler birbirine. Serüvenimin sürdüğü bu ölçüsüz evrende açıklıkla seçebileceğim yalnız bu. Burada duralım. Yaşamla bağıntılarımı düzenleyen bu uyumsuzluğu doğru sayarsam, dünyanın görünümleri önünde beni saran bu duyguyla, bilimsel araştırmaların zorunlu kıldığı bu açık görüşlülüğü benliğime sindirirsem, bu ke sinlikler uğruna her şeyden el çekmeli, sürdürülebilmeleri için onlara gözümü kırpmadan bakmalıyım. Her şeyden önce, davranışımı onlara göre ayarlamalı, onları bütün sonuçlarında izlemeliyim. Burada dürüstlükten söz ediyorum. Ama düşünce bu çöllerde yaşayabilir mi, ilkin bunu bilmek istiyorum.

Şimdiden biliyorum ki, düşünce hiç değilse girdi bu çöllere. Ekmeğini buldu orada. O zamana kadar boş görüntülerle beslendiğini orada anladı. İnsan düşüncesinin en zorlayıcı yönelişlerinden birkaçının ortaya çıkmasına yol açtı.

Uyumsuzluk, onaylandığı andan sonra bir tutkudur, tutkuların en can alıcısıdır. Ama tutkularımızla yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız, yüreğimizi bir yandan coştururken, bir yandan da yakacak olan derin yasalarını benimseyecek miyiz, benimsemeyecek miyiz, işte bütün sorun bu. Bununla birlikte, bizim ortaya atacağımız sorun bu değil şimdilik. Bu deneyin odağındadır o. Sırası gelince ona da döneceğiz. Çölden doğan bu atılımları, bu yönelişleri tanıyalım daha çok. Bunları bir bir saymak yetecektir. Bunları da herkes biliyor bugün. Akla-aykırının haklarını savunacak insanlar her zaman çıkmıştır. Alçalmış düşünce diyebileceğimiz şeyin geleneği hiçbir zaman canlılığını yitirmedi. Akılcılığın eleştirisi o kadar çok yapıldı ki, bir daha yapılması gereksizmiş gibi görünüyor. Bununla birlikte, çağımızda, sanki şimdiye kadar hep önden yürümüş gibi aklı sendeletmek için türlü yollara başvuran aykırı öğretilerin yeniden doğduklarını görüyoruz. Ama bu, aklın umutlarının canlılığını kanıtlar belki, etkenliğini kanıtlamaz. Tarih düzleminde, bu iki tutumun sürekliliği, bütünlük özlemiyle kendisini sıkı sıkı kuşatan duvarlar hakkında edinebileceği açık görüntü arasında parçalanan insanın temel tutkusunu açıklıyor.

Ama akla yöneltilen bu saldırılar hiçbir zaman bizim çağımızdaki kadar canlı olmadı belki de. Zarathoustra'nın zorlu haykırışından, "Rastlantı, dünyanın eski soyluluğudur bu. Üzerlerinde hiçbir ölümsüz istemin isteği bulunmadığını söylediğim zaman, onu bütün nesnelere geri verdim," deyişinden beri, Kierkegaard'ın ölümcül hastalığından, "ardında hiçbir şey bırakmadan ölümde sona eren bu dertten" beri, uyumsuz düşüncenin anlam yüklü, azap verici yönelimleri birbirini kovaladı. Hiç değilse, — bu ayrım çok önemli —, akla-aykırı ve dinsel düşüncenin yönelimleri. Jaspers'den Heidegger'e, Kierkegaard'dan Chestov'a, olguculardan Scheler'e kadar, mantık düzlemiyle ahlak düzlemi üzerinde, özlemleriyle akraba, yöntemleri ya da amaçlarıyla birbirlerinin karşıtı olan bütün bu düşünceler ailesi, aklın geniş yolunu kapatmaya, gerçeğin doğru yollarını bulmaya çabaladılar. Şu bilinen ve yaşanmış düşünceleri söylemek istiyorum burada. Göz diktikleri

şey ne olursa ya da ne olmuş olursa olsun, hepsi de çelişkinin, uymazlığın, bunaltının ya da güçsüzlüğün egemen olduğu bu anlatılmaz evrenden yola çıktılar. Ortak yanları da buraya kadar ortaya çıkarılmış olan yönelimlerdir. Onlar için de, en önemli şeyin, bu buluşlardan çıkarabildikleri sonuçlar olduğunu söylemek gerekir. Bu o kadar önemlidir ki, bunların ayrı ayrı incelenmeleri gerekecektir. Ama şimdilik yalnız buluşlarıyla ilk deneyleri söz konusu. Yalnız uyarlıklarını görmek söz konusu. Felsefelerini ele almak kendini beğenmişlik olur belki, ama, ortak iklimlerini duyurmak ne de olsa hem olanaksız değil, hem yeterli.

Heidegger, insan koşulunu soğukça ele alır, sonra da bu yaşamın alçalmış olduğunu bildirir. Tek gerçek, bütün varlıklar katındaki kaygıdır. Dünyada ve oyalanmaları arasında kendini yitirmiş insan için, bu kaygı çabucak geçip giden, kısacık bir korkudur. Ama bu korku kendi bilincine varmayagörsün, bunalım olur, uyanık insanın sürekli iklimi olur, “varoluş kendini yeniden bulur” bu iklimde. Bu felsefe öğretmeni, titremeden, hem de dünyanın en soyut diliyle “insan yaşamının kısa ve simli niteliğinin insanın kendisinden daha temelli olduğunu” yazar. Kant’la ilgilenir ama “Soy Akıl”ın sınırlı niteliğini tanımak için ilgilenir. Bu kaygı ona gerçekte uslama ulamlarıyla karşılaştırılınca o kadar yüksek görünür ki, yalnız onu düşünür, yalnız ondan söz eder. Yüzlerini sayar onun; alelade insan onu benliğinde düzlemeye, zayıflatmaya çalıştığı zaman sıkıntıdır bu yüz, düşünce ölümü incelediği zaman da ürperti. O da bilinci uyumsuzdan ayırmaz. Ölüm bilinci, kaygının çağrısıdır ve “o zaman yaşam bilinç aracılığıyla kendi kendine sorar soruyu”. Bunalımın ta kendisinin sesidir, adsız bir kişi olarak yitmişliğinden çıkıp geri dönmesini ister. Ona göre de uyumamalı, tükenişe kadar uyanık durmalıdır. Bu uyumsuz dünyada durur, onun geçici niteliğini gösterir. Yıkıntılar ortasında yolunu arar.

Jaspers, her türlü varlıkbilimden umudunu keser, çünkü her türlü “arılığı” yitirmiş olduğumuzu düşünür. Görünüşlerin ölümcül oyununu aşkınlaştıracak hiçbir şeye varamayacağımızı bilir. Düşüncenin sonunun başarısızlık olduğunu bilir. Bize tarihin sunduğu tinsel serüvenler üzerinde durur, her öğretinin çatlak yanını, her şeyi kurtaran göz aldanmasını, hiçbir şeyi saklamamış öğütlemeyi amansızca gözler önüne serer. Bilme olanaksızlığının kesinlik kazandığı, hiçliğin tek gerçek, çaresiz

umutsuzluğun biricik tutum olarak göründüğü bu altüst olmuş dünyada, Ariane’nm tanrısal gizlere götüren ipini bulmaya çalışır.

Chestov da, tekdüzeliği hayranlık veren koca bir yapıt boyunca, durmamacasına aynı gerçeklere doğru uzanarak, en sıkı öğretinin, en evrensel akılcılığın da sonunda hep insan düşüncesinin akla-aykırılığına takıldığını kanıtlar durur. Alaylı kesinliklerin, aklı değerden düşüren gülünç çelişkilerin hiçbiri gözünden kaçmaz. Onu bir tek şey ilgilendirir, bu da aykırılıktır, ister yürek, ister kafa tarihine bağlansın. Dostoyevski’nin ölüm mahkûmu deneyleri, Nietzsche düşüncesinin kızgın serüvenleri, Hamlet’in ilençleri, ya da İbsen’in acı aristokrasisi içinde, çaresizin karşısında insan ayaklanışının izini bulur, onu aydınlatır, ona bütün büyüklüğünü verir. Aklın dayanaklarını yadsır, yalnız bütün kesinliklerin taş olduğu bu renksiz çöl ortasında adımlarını biraz olsun daha kararlı atmaya başlar.

Belki de hepsinin en çekicisi olan Kierkegaard hiç değilse yaşamının bir bölümünde, anlamsızı bulmaktan da iyisini yapar, “Sessizliklerin en kesini susmak değil, konuşmaktır,” diye yazan adam, ilkin hiçbir gerçeğin mutlak olmadığına, özünde olanaksız bir yaşamı doyurucu kılamayacağına kesinlikle inanır. Bilginin Don Juan’ıdır, takma adları, çelişkileri çoğaltır, şu alaycı tinselcilik kitabı olan Baştançıkarıcının Günlüğü’yle birlikte Erdem Konuşmaları’ını yazar. Avuntuları, ahlakı, her türlü rahatlık ilkesini yadsır. Yüreğinde duyduğu bu dikenin acısını uyuşturmayı aklından bile geçirmez. Tam tersine, uyandırır onu, çarmıha gerilmekten hoşnut bir çarmıha gerilmişin umutsuz sevinci içinde, parçası parçasına bir şeytan ulamı kurar, açık görüşlülük, yadsıma, güldürü. Aynı zamanda hem içli, hem alaycı olan bu yüz, arkalarından ruhun derinliğinden kopmuş bir çığlık gelen bu görüş değiştirmeler, kendini aşan bir gerçekle saç saça, baş başa uyumsuz düşüncenin ta kendisidir. Kierkegaard’ı sevgili yoldan çıkışlarına götüren tinsel serüven de, dekorlarından yoksun kalmış, ilk tutarsızlığına dönmüş bir deneyin kargaşasında başlar.

Bambaşka bir düzlem, yöntem düzlemi üzerinde, Husserl ile olgucular da dünyayı çeşitliliği içinde yeniden kurar, aklın yükseltici gücünü yadsırlar. Tinsel evren alabildiğine zenginleşir onlarla. Bir gül yaprağı, bir kilometre taşı ya da bir insan eli, aşk, istek ya da çekim yasaları kadar önemlidir. Düşünmek; birleştirmek değildir artık, görünüşü büyük bir

ilkenin yüzü altında dost kılmak değildir. Düşünmek, görmeyi, dikkatli olmayı yeniden öğrenmektir, bilinci yönetmektir, her düşünceyi, her imgeyi, Proust'un yaptığı gibi bir ayrıcalıklı nokta durumuna getirmektir. Aykırı bir biçimde, her şey ayrıcalıklıdır. Düşünceyi doğrulayan şey, son sınırına ulaşmış bilinçliliğidir. Yine de Husserl'in davranışı, Kierkegaard ya da Chestov'un davranışından daha olumlu olmak için, başlangıçta, aklın alışılmış yöntemini yadsır, umudun umudunu kırar, sezgimizin ve gönlümüzün önüne zenginliğinde insana aykırı bir şeyler bulunan, uçsuz, bucaksız bir olaylar çoğalımı serer. Bu yollar, ya bütün bilimlere götürür ya hiçbirine. Bu da burada, araç amaçtan daha önemlidir demeye gelir. "Bilmek yolunda bir tutum" söz konusudur yalnız, bir avuntu değil. Bir kez daha, hiç değilse başlangıçta.

Bu düşüncelerin derin akrabalıklarını sezmemek elde mi? Umudu dışarda bırakan, ayrıcalıklı bir nokta çevresinde toplandıklarını görmemek elde mi? Ya her şey bana açıklansın istiyorum, ya da hiç. Ama yüreğin bu çığlığı karşısında akıl güçsüzdür. Ruh bu gereksinimle arıyor, çelişkilerden, saçmalamalardan başka bir şey bulamıyor. Anlamadığımın dayandığı bir şey yok. Dünya bu akla-aykırılarla dolu. Anlamını kavrayamadığım bu dünya, aslında uçsuz bucaksız bir akla-aykırılıktan başka bir şey değil. Bir kez olsun, "işte bu açık" diyebilsek, her şey kurtulmuş olur. Ama bu insanlar birbirleriyle yarışırcasına hiçbir şeyin açık olmadığını, her şeyin kaos olduğunu, insanın ancak kendisini çevreleyen duvarlar hakkında açık görüşlülüğü ve kesin bilgisi bulunduğunu söylüyorlar.

Bütün bu deneyler birbirine uyuyor, bir noktada kesişiyorlar. En son sınırlarına ulaşmış düşünce bir yargı vermeli, sonuçlarını seçmelidir. İntihar ile yanıt burada yer alır. Ama ben araştırma sırasını tersine çevirmek ve günlük edimlere gelmek üzere bilgi serüveninden yola çıkmak istiyorum. Burada anılan deneyler, hiç bırakılmaması gereken çölde doğmuşlardır. Hiç değilse nereye kadar vardıklarını bilmek gerekir. Çabasının bu noktasında, kendini akla-aykırının karşısında bulur insan. Mutluluk ve akıl isteğini duyar içinde. Uyumsuz, insanın çağrısıyla dünyanın akla uymaz susuşu arasındaki bu karşılaştırmadan doğar. İşte bunu unutmamalı. İşte buna dört elle sarılmalı, çünkü bir yaşamın bütün sonucu bundan doğabilir. Akla-aykırı, insanın özlemi ve bunların baş başa verişinden doğan uyumsuz, işte

zorunlu olarak bir yaşamın erişebileceği bütün mantıkla sonuçlanması gereken dramın üç kahramanı.

FELSEFECE İNTİHAR

Uyumsuz duygusu bu kadarcıkla uyumsuz kavramı olmaz. Onun temelini atar, o kadar. Evren konusunda bir yargıya vardığı kısacık an bir yana, onda özetlenmez. Sonra daha ileriye gitmek kalır ona. Canlıdır, yani ya ölmesi, ya daha ilerilere doğru yankılanması gerekir. Bir araya getirdiğimiz konular için de böyle. Ama burada da beni ilgilendiren, eleştirisi başka bir biçim, başka bir yer isteyecek yapıtlar ya da düşünürler değil, sonuçlarında ortak olan şeyin bulunmasıdır. Düşünürler belki de hiçbir zaman bu denli farklı olmamıştır. Yine de yola çıktıkları tinsel görünümlerin aynı olduğunu görüyoruz. Yine böylece, hiç benzeşmeyen bilimler içinde, yollarının sonundaki haykırış da aynı biçimde çınlar. Sözü geçen düşünürlerin ortak bir iklimi bulunduğu iyice seziliyor. Bu iklimin öldürücü olduğunu söylemek, pek o kadar da sözcükler üzerinde oynamak sayılmaz. Bu boğucu gök altında yaşamak, bu iklimden çıkmamızı ya da kalmamızı buyurur. Birinci durumda oradan nasıl çıkıldığını, ikinci durumda ise neden kalındığını bilmek söz konusudur. Böylece intihar sorununu ve varoluşçu felsefenin sonuçlarına gösterilebilecek ilgiyi tanımlamış oluyorum.

Daha önce düz yoldan bir an ayrılmak istiyorum. Buraya kadar, uyumsuzu dışardan sınırlayabildik. Bununla birlikte, bu kavramın ne ölçüde aydınlık olduğunu sorabilir, dolaysız çözüm yoluyla da bir yandan anlamını, öte yandan getirdiği sonuçları bulmaya çalışabiliriz.

Bir suçsuzu canavarca bir cinayetle suçlandırırsam, erdemli bir adama öz kız kardeşine göz diktiğini söylersem, bana bunun saçma olduğunu söyleyecektir. Bu kızmanın gülünç bir yanı var. Ama derin nedeni de var. Erdemli insan bu karşılıkla, kendisine yüklediğim eylemle bütün yaşamının

ilkeleri arasındaki kesin karşıtlığı açıklar. “Bu uyumsuzdur”, demek “Bu olanaksızdır”, demektir, aynı zamanda “Bu çelişkilidir” demektir de. Bir adamın silahsız olarak bir mitralyözlüler topluluğuna saldırdığını görürsem, eyleminin uyumsuz olduğu yargısına varırım. Ama ancak onun niyetiyle kendisini bekleyen gerçek arasında bulunan oransızlık, onun gerçek güçleriyle güttüğü amaç arasında kavrayabildiğim çelişki dolayısıyla böyledir bu. Bir kararın uyumsuz olduğu kanısına da, bu kararı olayların buyurduğu bir kararla karşılaştırarak varırız. Yine aynı biçimde, uyumsuz yoluyla kanıtlamayı da bu uslamanın sonuçlarını kurmak istediğimiz mantıksal gerçekle karşılaştırarak yaparız. En basitinden en karışığına kadar, bütün bu durumlarda uyumsuzluk, karşılaştırmanın terimleri arasındaki uzaklık büyüdüğü ölçüde büyük olacaktır. Uyumsuz evlenmeler vardır, uyumsuz meydan okumalar, kinler, susuşlar, savaşlar, hatta barışlar vardır. Bunların hepsinde de, uyumsuzluk bir karşılaştırmadan doğar, öyleyse, uyumsuzluk duygusunun bir olay ya da bir izlenimin basit incelemesinden doğmadığını, bir durumla belirli bir gerçek arasındaki, bir eylem ile onu aşan dünya arasındaki karşılaştırmadan fışkırdığını söyleyebilirim. Uyumsuz her şeyden önce bir kopuştur. Karşılaştırılan öğelerin ne birinde, ne de öbüründedir. Karşılaştırılmalarından doğar.

Öyleyse, akü düzleminde, uyumsuzun insanda da (böyle bir eğretilemenin bir anlamı varsa), dünyada da olmadığını, ortak varlıklarında bulunduğunu söyleyebilirim. Şimdilik onları birleştiren tek bağdır. Bu kesinliklerle yetinirsem, insanın ne istediğini biliyorum, dünyanın ona ne sunduğunu biliyorum demektir, şimdi onları birleştiren şeyi de bildiğimi söyleyebilirim. Daha ötesini derinleştirmek gereksinimini duymuyorum. Arayana, tek bir kesinlik yeter. İş, bundan bütün sonuçları çıkarmakta.

Dolaysız sonuç aynı zamanda bir yöntem kuralıdır da. Böylece ortaya konulan benzersiz üçlemenin hiç de olağanüstü bir yanı yok. Ama deneyin verileriyle bir ortak yanı varsa, o da aynı zamanda hem son derece basit, hem de son derece karışık olması. Bu bakımdan niteliklerinin ilki, bölünmezliğidir. Terimlerinden birini yıkmak, onu bütünüyle yıkmak demektir. İnsan kafasının dışında uyumsuz olamaz. Uyumsuz da, her şey gibi ölümle biter böylece. Ama bu dünyanın dışında da uyumsuz olamaz. İşte bu ilkel ölçüye göre, uyumsuz kavramının temel olduğuna ve gerçeklerimin birincisi olarak belirlenebileceği yargısına varıyorum.

Yukarıda anılan yöntem kuralı burada beliriyor. Bir şeyin gerçek olduğu yargısına varmışsam, onu korumam gerekir. Bir soruna çözüm bulmak istiyorsam, hiç değilse bu çözüm aracılığıyla sorunun terimlerinden birini atmamam gerekir. Benim için biricik veri; uyumsuz. İş buradan nasıl çıkılacağını, bir de intiharın, bu uyumsuzdan çıkarılacak bir sonuç olup olmadığını bilmek. Araştırmalarımın birinci ve aslında tek koşulu, beni ezen şeyi korumak, sonuç olarak onda temel saydığım şeye saygı göstermek. Şimdi onu bir karşılaştırma, dinmez bir çarpışma olarak tanımlamış bulunuyorum.

Bu uyumsuz mantığı sonuna kadar götürerek, bu çarpışmanın tam bir umut yokluğunu (bunun umutsuzlukla hiçbir ilgisi yok), sürekli yadsımayı (bunu vazgeçişle karıştırmamalı) ve bilinçli yetinmezliği (gençlik kaygısına benzetilemez bu) gerektirdiğini onaylamak zorundayım. Bu gereklilikleri yıkan, ortadan kaldıran ya da yücelten her şey (hepsinden önce de kopmayı yıkan razı oluş) uyumsuzu yıkar, o zaman öne sürülebilecek tutumu değerden düşürür. Uyumsuz ancak kendisine razı olunmadığı ölçüde bir anlam taşır.

Bütünüyle tinsel görünen, açık bir olgu vardır: insanın her zaman kendi gerçeklerinin pençesinde olduğu. Kimi gerçekleri benimsedikten sonra, onlardan bir daha kopamaz insan. Ödemek de gerek biraz. Uyumsuzun bilincine varmış kişi, ayrılmamasıya bağlanmıştır ona. Umutsuz ve umutsuzluğunun bilincine varmış kişi, geleceğin değildir artık. Kuraldandır bu. Ama yaratıcısı olduğu evrenden sıyrılmak için çaba göstermesi de kuraldandır. Yukarda söylenenlerin hepsi, bu aykırılık göz önüne alındığı zaman bir anlam taşır ancak. Bu bakımdan, şimdi insanların akılcılığın bir eleştirisinden başlayarak uyumsuz iklimi tanıma ve bundan sonuç çıkarma biçimlerini incelemekten daha aydınlatıcı bir şey olamaz.

Varlıkçı felsefelerle yetinmek gerekirse, ayrıksız olarak hepsinin bana kaçışı salık verdiklerini görüyorum. Garip bir uslamayla, insansalla sınırlı, kapalı bir evrende, aklın yıkıntıları üzerinde uyumsuzdan yola çıktıktan sonra, kendilerini ezeni tanrılaştırıyor, ellerini boş bırakan şeyde bir umut nedeni buluyorlar. Bu zorlama umudun özü hepsinde de dinsel. Üzerinde durulmaya değer.

Burada, örnek vermek amacıyla, Chestov'a ve Kierkegaard'a özgü birkaç yönelimi çözümleyeceğim yalnız. Ama Jaspers, karikatüre kadar götürülünce, bize bu tutumun bir ana örneğini sağlayacaktır. Gerisi daha açık olacaktır onun yardımıyla. Aşkınlığı gerçekleştirmekte güçsüz, deneyin derinliklerine inmekte yetersiz, başarısızlıkla altüst olmuş bir evrenin bilincine varmış bir durumdadır. İlerleyecek ya da hiç değilse bu başarısızlıktan sonuçlar çıkaracak mıdır? Hiçbir yenilik getirmez. Deneyde güçsüzlüğün kanıtından başka bir şey bulamamıştır, doyurucu bir ilkeye varmak için de hiçbir dayanağı yoktur. Bununla birlikte, kendisinin de söylediği gibi, doğrulamasız olarak, hem "aşkın"ı, hem deneysel varlığı, hem de yaşamın insanüstü anlamını bir çırpıda kesinleyiverir: "Başarısızlık, her türlü açıklamanın ve olanak alanına girebilecek her türlü yorumlamanın ötesinde, hiçliği değil, aşkın varlığını göstermiyor mu?" İnsan güveninin kör bir edimiyle birdenbire her şeyi açıklayıveren bu varlığı, "genelin ve özelin anlaşılmaz birimi" diye tanımlar. Uyumsuz (sözcüğün en geniş anlamında) Tanrı olur böylece, bu anlama güçsüzlüğü de her şeyi aydınlatan varlık. Mantık açısından, böyle bir uslamayı getiren hiçbir şey yoktur. Buna bir sıçrama diyebilirim. Aykırı biçimde, Jaspers'in aşkınlık deneyini gerçekleştirilmez kılmak konusunda dayatması, bu konuda gösterdiği sonsuz sabrı anlaşılıyor, öyle ya, bu oranlama ne kadar ele gelmez bir şeyse, bu tanım o derece boş, bu aşkınlık da onun için o derece gerçek oluyor, çünkü bunu kesinlemekte gösterdiği tutku, açıklama gücüyle dünya ve deneyin akla-aykırılığı arasındaki uzaklıkla orantılı. Anlaşılıyor ki, Jaspers dünyayı ne kadar köktenci bir biçimde açıklamak istiyorsa, aklın önyargılarını yıkmakta o kadar büyük bir çaba gösteriyor. Alçalmış düşüncenin bu "havarisi", varlığı bütün derinliğinde yeniden canlandıracak şeyi, bu alçalışının son noktasında bulur.

Gizemci düşünce bizi bu yollara alıştırdı. Bunlar da herhangi bir düşünce tutumu kadar geçerli. Ama ben şimdilik bir sorunu ciddiye alır gibi davranıyorum. Bu tutumun genel değeri üzerinde, aydınlatma gücü üzerinde önyargıda bulunmadan, kendi benimsediğim koşullara uyup uymadığını, beni ilgilendiren çatışmaya uygun düşüp düşmediğini incelemek istiyorum yalnız. Böylece Chestov'a dönüyorum. Bir yorumcu onun ilgiye değer bir sözünü anlatır: "Tek çıkar yol, insan yargısı için bir çıkış yolu bulunmayan yerdedir, diyor. Böyle olmasaydı, Tanrı'yı ne

yapacaktık? Kişi ancak olanaksızı elde etmek için Tanrı'ya yönelir. Olabilene gelince, insanlar yeter onu bulmaya." Bir Chestov felsefesi varsa, bu felsefenin bütünüyle burada özetlendiğini söyleyebilirim. Çünkü Chestov, tutkulu çözümlerinin sonunda her türlü yaşamın temel uyumsuzluğunu bulduğu zaman, "işte uyumsuz" demez hiç. "İşte Tanrı: ona bağlanmak gerekir, bizim akıl ulamlarımızın hiçbirine uymasa bile", der. Rus filozofu, karışıklığa yer bırakmamak için, bu Tanrı'nın belki kindar ve nefret verici, anlaşılmaz ve çelişkili olduğunu bile çıtlatır, ama Tanrı'nın yüzü ne ölçüde çirkinse, Chestov o ölçüde kesinler onun gücünü. Büyüklüğü tutarsızlığıdır. Kanıtı da insansal olmaması. Ona sıçramak ve bu sıçramayla akılsal aldanmalardan kurtulmak gerekir. Böylece Chestov için uyumsuzun benimsenmesi uyumsuzun kendisiyle zamandaştır. Onu görüp tanımak, onu benimsemektir, düşüncesinin bütün mantıksal çabası da, uyumsuzu gün ışığına çıkarmak, böylece onun getirdiği uçsuz bucaksız umudu aynı anda fışkırtıvermektir. Bir kez daha söylüyorum; geçersiz değil bu tutum. Ama ben burada bir tek sorun ve onun bütün sonuçları üzerinde durmakta direniyorum. Bir düşüncenin ya da bir inanç ediminin dokunaklılığını inceleyecek değilim. Bunu yapmak için bütün bir yaşam var önümde. Biliyorum ki, bir akılcı, Chestov'un tutumunu sinirlendirici bulur. Ama Chestov'un akılcıya karşı haklı olduğunu da seziyorum. Uyumsuzun buyruklarına bağlı kalıyor mu, kalmıyor mu, ben yalnızca bunu bilmek istiyorum.

Uyumsuz, umudun karşıtı olarak benimsenirse, Chestov için, varlıkçı düşüncenin uyumsuzu varsaydığı, ama onu yalnız dağıtmak için tanıtladığı görülür. Düşüncenin bu inceliği acıklı bir hokkabaz oyunudur, öte yandan Chestov, uyumsuzu alışılmış ahlaka ve mantığa karşı çıkardıktan sonra, onu gerçek ve kurtuluş diye adlandırır. Demek ki. uyumsuzun temelinde ve bu tanımında, Chestov'un getirdiği bir onama var. Bu kavramın bütün gücünün temel umutlarımızı sarsışında bulunduğu benimsenirse, uyumsuzun varlığını sürdürmek için kendisine hiç boyun eğilmemesini gerektirdiği düşünülürse, hem anlaşılmaz, hem de doyurucu bir ölümsüzlüğe girmek üzere gerçek yüzünü, insansal ve görece niteliğini yitirdiği görülür. Uyumsuz diye bir şey varsa, insanın evreninde vardır. Uyumsuz kavramı ölümsüzlük trampleni biçimine girdikten sonra, uyumsuz insan açık görüşlülüğüne bağlı olmaktan çıkar. Uyumsuz, insanın boyun eğmeden

görüp tanıdığı açık gerçek değildir artık. Çarpışma bir yana bırakılmıştır. İnsan uyumsuzla birleşerek, bu kaynaşmada onun temel özelliğini, yani karşıtlığı, parçalanışı, kopuşu yok eder. Bu atlama bir kaçmadır. Hamlet'in "The time is out of joint"[V] sözünü seve seve anan Chestov, bunu Shakespeare'in eğiliminden çok, kendi eğilimini yansıtan bir tür vahşi umutla yazar. Çünkü Hamlet bunu böyle söylemez ya da Shakespeare böyle yazmaz. Akla-aykırı sarhoşluğuyla esrime iççağrısı, açık görüşlü bir kafanın uyumsuza yüz çevirmesine yol açar. Chestov'a göre akıl boştur, ama aklın ötesinde bir şey vardır. Uyumsuz bir kafa içinse, akıl boştur, ama aklın ötesinde hiçbir şey yoktur.

Hiç değilse, bu atlama bizi uyumsuzun gerçek niteliği üzerinde biraz daha aydınlatabilir. Ancak bir denge içinde geçerli olduğunu, her şeyden önce karşılaştırmada bulunduğunu ve bu karşılaştırmanın terimlerinde olmadığını biliyoruz. Ama Chestov, bütün ağırlığı terimlerden birine yükleyerek dengeyi yok eder. Anlama isteğimiz, mutlak özlemimiz ancak biz birçok şeyleri anlayabildiğimiz, açıklayabildiğimiz ölçüde açıklanabilecek şeylerdir. Aklı kesin olarak yadsımak boşunadır. Onun da kendi alanı vardır, kendi alanında etkilidir. Bu da tam insan deneyinin alanıdır. Bunun için her şeyi aydınlığa kavuşturmak isteriz. Bunu yapamazsak, bundan da uyumsuz doğarsa, etkili ama sınırlı akılla her zaman yeniden doğan akla-aykırının karşılaştığı yerde olur bu. Chestov, Hegel'in "güneş dizgesinin devinimleri, değişmez yasalara uygun olarak gerçekleşir, bu yasalar onun akılsal dayanağıdır" türünden bir önermesine sinirlendiği zaman, bütün tutkusuyla Spinoza akılcılığını yerle bir etmeye çalıştığı zaman, aklın boşluğu sonucuna varır. Buradan da, doğal ama geçersiz bir dönüşle, akla-aykırının üstünlüğü sonucuna[VI]. Ama geçiş apaçık değildir. Çünkü burada sınır kavramıyla düzlem kavramı girebilir araya. Doğanın yasaları belirli bir sınıra kadar doğru olabilirler, bu sınırı geçtikten sonra kendi kendilerine karşı dönerek uyumsuzu doğururlar. Betimleme düzleminde geçerlik de sağlayabilirler, ama bu durum açıklama düzleminde doğru olmalarını gerektirmez. Burada her şey akla-aykırıya kurban edilir, aydınlık zorunluluğu yok edildiği için de karşılaştırma terimlerinden biriyle birlikte uyumsuz silinir. Uyumsuz insansa, tam tersine, her şeyi bir düzeye getirmekten uzaktır. Savaşı tanır, aklı bütün bütün küçümsemez ve akla-aykırıyı benimser. Böylece bakışları deneyin bütün

verilerini kapsar, bilmeden önce sıçramaya da fazla eğilim göstermez. Ama iyi bilir ki, bu dikkatli bilinçte umuda yer yoktur artık.

Leon Chestov'da sezilen Kierkegaard'da daha da iyi sezilecektir belki. Böylesine güç kavranılır bir yazarda açık önermeler yakalamak güçtür kuşkusuz. Ama, görünüşte birbirini tutmayan yazılara karşın, takma adlar, oyunlar, gülümsemeler ötesinde, bütün bu yapıt boyunca, en sonunda son kitaplarda parlayıveren bir gerçeğin önsezisine (aynı zamanda da kuşkusuna) benzer bir şeyin belirişi sezilir: Kierkegaard da sıçrar. Çocukluğunda o kadar ürktüğü Hıristiyanlığın en sert yüzüne yönelir sonunda. Karşıtlık ile aykırılık onun için de dinselin ölçütleri olur. Böylece, bir zamanlar bu yaşamın anlamından ve derinliğinden umudu kestiren şey, ona gerçeğini ve aydınlığını verir. Hıristiyanlık "skandal"dır, Kierkegaard'm açık açık istediği de Ignace de Loyola'nın istediği üçüncü özveridir: "Kavrayış gücünden el çekilmesi"[VII]. "Sıçramanın" bu etkisi gariptir, ama bizi şaşırtmamalı artık. Bu dünyanın deneyinden bir izken öbür dünyanın ölçütü yapar uyumsuzu, "inanmış kişi" başarısızlığında yengiyi bulur.

Bu tutum hangi içli din söylevine bağlanıyor, orasını araştıracak değilim. Yalnız uyumsuzun görünümünün ve öz niteliğinin bunu haklı kılıp kılmadığını soracağım kendi kendime. Bu noktada, bunun böyle olmadığını biliyorum. Uyumsuzun özü yeniden ele alınınca, Kierkegaard'ı esinleyen yöntem daha iyi anlaşılır. Dünyanın akla-aykırılığı ile başkaldırmış uyumsuz özlemi arasında dengeyi sürdürmüyor. Gerçek uyumsuzluk duygusunu oluşturan ilişkiye saygı göstermiyor. Akla-aykırıdan kurtulamayacağını kesin olarak bildiği için, hiç değilse kendisine kısır ve boş görünen bu umutsuz özlemden kurtulmak istiyor. Ama bu noktada yargısında haklı olsa bile, yadsımasında olamaz. Ayaklanış çığlığının yerini kendinden geçmiş bir katılmaya, bağlanmaya vermişse, şimdiye kadar kendisini aydınlatan uyumsuzu bilmemeye, bundan böyle elinde bulunan tek kesinliği, akla-aykırıyı tanrılaştırmaya yönelmiş demektir. Rahip Galiani, Mme d'Epinay'e, "önemli olan iyileşmek değildir, dertleriyle yaşamaktır," dermiş. Kierkegaard iyileşmek ister. İyileşmek büyük dileğidir, günlüğünün her yanında rastlanır buna. Aklının bütün çabası, insan koşulunun çatışkısından sıyrılmaktır, ikide bir boşluğunu gördüğü için daha da umutsuzdur bu çaba, örneğin kendini Tanrı korkusunun da,

dindarlığın da esenliğe kavuşturamayacağı bir insan olarak anlattığı zaman, işte böylece, acılı bir kaçamakla, akla-aykırıya uyumsuzun yüzünü, Tanrı'ya da uyumsuzun niteliklerini verir: adaletsiz, tutarsız, anlaşılmaz. Onda akıl, insan yüreğinin derin hak isteğini tek başına susturmaya çalışır. Hiçbir şey tanıtlanmadığına göre, her şey tanıtlanabilir.

Kierkegaard bize kendisi belirtir izlenen yolu. Burada hiçbir şey esinlemek istemiyorum, ama uyumsuzun onanmış budanışı karşısında ruhun nerdeyse gönüllü olarak benimsenmiş budanışının belirtilerini yapıtlarından okumamak elde mi? Günlük'te en çok rastlanan şeydir bu. "Bende eksik kalmış olan hayvandır, bu da insan yazgısının bir parçası... Bir beden verin bana." Sonra daha ilerde: "Ah! Hele ilk gençliğimde, adam olmak için neler vermezdim, altı ay için de olsa... bende eksik olan bir beden ve yaşamın fizik koşulları." Başka yerde, yine aynı adam, birçok yüzyıllar içinden geçip gelmiş, uyumsuz insanın yüreğinden başka birçok yürekleri canlandırmış büyük umut çığlığını kendi çığlığı yapar: "Ama Hıristiyan için ölüm hiç de her şeyin sonu değildir, bizim için yaşamda, hatta sağlıkla, güçle dolup taşan yaşamda bulunan umuttan çok daha fazlası var onda." Yanılgı yoluyla yapılan uzlaşma da yine uzlaşmadır. Belki de, görüldüğü gibi, ölüm denen karşıtından umut çıkarmayı sağlar. Ama sevecenlik duygusu insanı böyle bir tutuma yöneltse bile, ölçüsüzlüğün hiçbir şeyi doğrulamadığını söylemek gerekir. İnsan ölçüsünü aşıyor bu, öyleyse insanüstü olması gerek, derler. Ama bu "öyleyse" fazla. Burada mantıksal kesinlik diye bir şey yok. Deney olasılığı diye bir şey de yok. Bütün söyleyebileceğim, gerçekten de bunun benim ölçümü aştığıdır. Bundan bir yadsıma çıkarmıyorum ama, hiç değilse anlaşılmazın üzerine bir şey kurmak da istemiyorum. Bildiğimle ve yalnız bununla yaşayıp yaşayamayacağımı bilmek istiyorum. Bana bir de anlayışın gururu bir yana bırakması, aklın boyun eğmesi gerektiğini söylüyorlar. Ama aklın sınırlarını kabul ediyorsam da, görece yeteneklerini bildiğim için, bu kadarı onu yadsımama yetmiyor. Ben yalnızca anlayışın aydınlık kalabildiği bu orta yolda durmak istiyorum. Gururu buysa, ondan vazgeçmek için yeterli bir neden görmüyorum. Örneğin Kierkegaard'ın umutsuzluğu bir oluş değil de bir durum; günahın durumu olarak belirleyen görüşünden daha derin bir şey olamaz. Çünkü günah Tanrı'dan uzaklaştıran şeydir. Bilinçli insanın

metafizik durumu olan uyumsuz, Tanrı'ya götürmez[VIII]. Belki de, şöyle ölçüsüz bir sözle aydınlatabilirim bu kavramı: uyumsuz, Tanrı'sız günahtır.

Uyumsuzun durumu, işte bu durum içinde yaşamak söz konusu. Birbirlerine dayanıp da bir türlü kucaklaşamayan bu benlik ile bu dünyanın ne üzerine kurulmuş olduğunu biliyorum. Bu durumun yaşama kuralını soruyorum, önüme sürülen kural ise yaşama temelini önemsemiyor, acılı karşıtlığın terimlerinden birini yadsıyor, el çekmemi buyuruyor. Kendi durumum olarak tanıdığım durumun ne getirdiğini soruyorum, onun karanlıkla, bilgisizlikle yüklü olduğunu biliyorum, ama bana bu bilgisizliğin her şeyi açıkladığını, bu karanlığın da benim ışığım olduğunu söylüyorlar. Ne var ki, burada benim isteğime karşılık verilmiyor, bu coşturucu içlilik de aykırılığı gizleyemiyor benden, öyleyse başka yana dönmek gerek. Kierkegaard bağırabilir, "insanın ölümsüz bilinci olmasaydı, her şeyin temelinde, karanlık tutkuların girdabında büyüklü küçüklü, gerekli gereksiz her şeyi oluşturan, kaynayıp dalgalanan vahşi bir güçten başka bir şey bulunmasaydı, nesnelerin altında hiçbir şeyin dolduramayacağı, dipsiz bir boşluk saklı olsaydı, yaşam umutsuzluk olmazdı da ne olurdu?" diyebilir. Uyumsuz insanı durduracak bir şey yok bu haykırışta. Doğru olanı aramak, isteneni aramak değildir. O bunaltılı "Yaşam ne olurdu?" sorusundan kurtulmak için, eşek gibi düşsel güllerle beslenmek gerekse, uyumsuz düşünce yalana boyun eğmektense, Kierkegaard'ın karşılığını göz kırpmadan benimsemeyi yeğ görür: "Umutsuzluk". Ne olursa olsun, kararlı bir benlik bu duruma her zaman ayak uydurabilir.

Burada varlıkçı tutumu, felsefe intiharı diye adlandırmak istiyorum. Ama bu bir yargı içermiyor. Bir düşüncenin kendi kendini yadsımasını ve yadsımasına yol açan şeyde kendi kendini aşmaya yönelişini belirtmek için elverişli bir yol bu. Varlıkçılara bakılırsa, yadsıma Tanrı'larıdır. Bu Tanrı da ancak insan aklının yadsınmasıyla ayakta kalır[IX]. Ama intiharlar gibi, tanrılar da insandan insana değişir. Birçok sıçrama biçimleri vardır, aslolan sıçramaktır. Bu kurtarıcı yadsımalar, daha üzerinden atlanmamış engeli yadsıyan bu çelişkiler, akıl düzeyinden olduğu kadar dinsel bir esinden de

doğabilirler (aykırılıktır bu uslamanın varmak istediği). Hep ölümsüze göz dikerler, yalnız burada yaparlar sıçramayı.

Bir kez daha söyleyelim, bu denemede izlenen uslama, bilgili yüzyılımızda en yaygın olan tinsel tutumu; her şeyin akla dayandığı ilkesiyle temellenen, dünyanın bir açıklamasını vermek amacını güden tutumu, bütünüyle bir yana bırakıyor. Açık olması gerektiği benimsendikten sonra, hakkında açık bir fikir vermek doğal bir şey. Hatta yerinde bir iş, ama burada sürdürdüğümüz uslamayla ilgisi yok. Öyle ya, bu uslamanın amacı, dünyanın anlamsızlığı felsefesinden yola çıkıp da sonunda ona bir anlam ve bir derinlik bulan düşüncenin tutumunu aydınlatmak. Bu tutumların en dokunaklısı dinsel özdendir; akla-aykırıyı işlemesiyle ünlüdür. Ama en aykırı, en düşündürücü olanı, başlangıçta yönetici ilkesi bulunmayan bir şey diye tasarladığı bir dünyaya bilgiçce akılsal dayanaklar veren tutumdur. Ne olursa olsun, özlem anlayışının bu yeni kazancı hakkında bir fikir verilmeden bizi ilgilendiren sonuçlara gelinemezdi.

Burada, Husserl ile olgucuların bir moda durumuna getirdikleri “amaçlama” konusunu incelemekle yetineceğim. Şöyle bir dokunmuştum buna. Husserl yöntemi, başlangıçta aklın alışılmış gidişini yadsır. Bir daha söyleyelim söylediğimizi. Düşünmek; birleştirmek, görünüşü büyük bir ilke çehresi altında bildik kılmak değildir. Düşünmek; görmeyi yeniden öğrenmektir, bilinci yönetmek, her görüntüyü ayrıcalıklı bir nokta durumuna getirmektir. Başka bir deyişle, olguculuk dünyayı açıklamaya yanaşmaz, yaşanmışın bir betimlemesi olmak ister yalnız. İlk kesinlemesinde, yani gerçek değil, yalnızca gerçekler bulunduğu konusunda uyumsuz düşünceyle birleşir. Akşam yelinden omzumun üstündeki şu ele varıncaya kadar, her nesnenin kendi gerçeği vardır. Bilinç aydınlatır onu, bunu da gösterdiği dikkatle sağlar. Bilinç bilgi konusuna biçim vermez, kesinlikle görür yalnız, dikkat eylemidir. Bergson’un bir benzetmesini kullanmak gerekirse, bir resim üzerine dikilen bir projeksiyon aracına benzer. Aradaki ayrım, bir senaryo bulunmaması, art arda gelen, tutarsız bir resimler dizisi olmasıdır. Bu sihirli lamba içinde bütün resimler ayrıcalıklıdır. Bilinç dikkatinin konularını deneyde askıda bırakır. Gerçekleştirdiği mucizeyle her şeyden ayırır onları. Bundan sonra bütün yargıların dışındadırlar. Bilince nitelik veren bu “amaçlama”dır. Ama

sözcük hiçbir amaç fikri taşımaz; “yön” anlamında alınmıştır; ancak yersel bir değeri vardır.

İlk bakışta, bunda uyumsuz düşünceyle çelişen hiçbir şey yokmuş gibi görünüyor. Açıklamaya yanaşmadığını betimlemekle yetinen düşüncenin görünüşte kalan bu alçakgönüllülüğü, aykırı bir biçimde hem deneyin derin zenginleşmesine, hem de dağınıklığı içinde dünyanın yeniden doğuşuna yol açan, istenerek uyulan bu sıkı düzen, hep uyumsuz davranışlardır. Hiç değilse ilk bakışta. Çünkü düşünce yöntemleri, başka durumlarda olduğu gibi bu durumda da, biri tinbilimsel, öteki metafizik iki ayrı yüze bürünürler[X]. Bunun için iki gerçek saklarlar. Amaçlılık yönelimi gerçeği açıklayacak yerde tüketecek bir tinbilimsel tutumu belirleyeceğini ileri sürdüğüne göre, gerçekten de hiçbir şey onu uyumsuz düşünceden ayırmaz. Aşkınlaştıramayacağı şeyin sayımını yapmak amacını güder. Düşüncenin her türlü birlik ilkesi yokluğunda, deneyin bütün görünüşlerini betimlemekte de sevinç bulabileceğini söyler yalnızca. O zaman bu görünüşlerden her biri için söz konusu olan gerçek, tinbilimsel düzeydedir. Gerçeğin sunabileceği “ilginçliğe” tanıklık eder yalnız. Uyuklayan bir dünyayı uyandırıp düşünce için canlı kılma yollarından biridir bu. Ama bu gerçek kavramı genişletilmek, akla uygun biçimde kurulmak istenirse, böylece her bilgi konusunun “özü” bulunduğu ileri sürülürse, deneye derinliği geri verilmiş demektir. Uyumsuz bir düşünce için anlaşılmaz bir şey bu. Amaçlamacı tutumda sezilen de alçakgönüllülükten güvene, kesinliğe doğru bu sallanıştır. Olgucu düşüncenin bu balkıması ise uyumsuz uslamayı her şeyden daha iyi açıklayacaktır.

Çünkü Husserl amaçlamanın gün ışığına çıkardığı “zaman-dışı özler”den de söz eder, Platon’u dinler gibi olur insan. Her şey bir tek şeyle değil, her şey, her şeyle açıklanır. Ben bir ayrım görmüyorum arada. Hiç kuşkusuz, bilincin her betimleme sonunda “gerçekleştirdiği” bu fikirlerin ya da bu özlerin kusursuz örnekler olmaları istenmiyor daha. Ama algılamanın her verisinde doğrudan doğruya var oldukları söyleniyor. Her şeyi açıklayan tek bir fikir yok artık, sonsuz sayıda nesneye anlam veren, sonsuz sayıda öz var. Dünya kımıltısızlaşıyor, ama aydınlanıyor. Platon gerçekçiliği sezgisel oluyor, ama yine de gerçekçilik olarak kalıyor. Kierkegaard, Tanrı’sına dalıyordu, Parmenides düşünceyi Bir’in içine atıyordu. Ama burada düşünce soyut bir çoktanrıcılığa atılıyor. Dahası var; göz aldanmaları ve

düşlemeler de bu “zaman dışı özler”den. Fikirlerin yeni dünyasında, Kentavros’un ulamı kentlinin daha alçakgönüllü ulamıyla el ele veriyor.

Uyumsuz insan için, dünyanın bütün yüzlerinin ayrıcalıklı olduklarını söyleyen bu bütünüyle tinsel kanıda, bir acılık ve bir gerçeklik vardı. Her şey ayrıcalıklıdır demek, her şey eşdeğerdedir demeye gelir. Ama bu gerçeğin metafizik yüzü onu öyle uzaklara götürür ki, belki de, ilkel bir tepki ile, Platon’a daha yakın bulur kendini. Gerçekten de her görüntünün aynı biçimde ayrıcalıklı bir öz gerektirdiği öğretilir ona. “Hiyerarşi”den uzak olan bu ülküsel dünyada, ordu yalnız generallerden oluşmuştur. Aşkınlık elenmişti kuşkusuz. Ama düşüncenin beklenmedik bir dönüşü dünyaya bir tür yarım içkinlik sokar yeniden, evrene derinliğini geri verir.

Yaratıcılarınca daha büyük bir özenle işlenmiş bir konuyu fazlasıyla uzaklara götürmüş olmaktan korkmam gerekir mi? Husserl’in görünüşte aykırı ama yukarda söylenenler benimsenince sağlam mantığım sezdiren şu kesinlemelerini yalnızca okumakla yetiniyorum: “Gerçek olan, mutlak biçimde, özünde gerçektir; gerçek birdir; kendisini kavrayan varlıklar, insanlar, devler, melekler ya da tanrılar ne olursa olsunlar, kendi kendinin tıpkısıdır”. Akıl yengiye eriyor, gümbürdüyor bu sesle, bunu yadsıyamam. Uyumsuz dünyada onun kesinlemesinin ne anlamı olabilir? Bir meleğin ya da bir Tanrı’nın algısının benim için anlamı yok. Tanrısal aklın benim aklımı onayladığı bu geometrik yer benim için her zaman anlaşılmaz kalacak bir şey. Burada da bir sıçrama buluyorum, bu sıçrama soyut içinde yapılıyor diye unutmamak istediğim şeyin unutuluşu olmaktan geri kalacak değil ya. Husserl daha ilerde: “Çekime bağlı bütün kitleler yok olsaydı, bununla çekim yasası yıkılmış olmayacaktı, yalnızca uygulamasız kalacaktı”, diye haykırdığı zaman, bir avuntu metafiziği karşısında bulunduğumu biliyorum. Düşüncenin açıklık yolundan ayrıldığı dönemeci bulmak istediğim zaman da, Husserl’in tinsel varlık konusundaki uslamasını okumam yetiyor: “Tinsel süreçlerin yasalarını tam olarak, açık açık seyredebilseydik, tıpkı kuramsal doğa bilimlerinin temel yasaları gibi ölümsüz ve değişmez görüneceklerdi bize, öyleyse, hiçbir tinsel süreç olmasa bile, bu yasalar geçerli olacaklardı”. Tinsel varlık olmasa bile yasaları olacakmış! Bu durumda, anlıyorum ki, Husserl tinbilimsel bir gerçeği akılsal bir kural yapmaya kalkıyor: İnsan aklının birleştirici gücünü yadsıdıktan sonra, bu dolambaçlı yoldan ölümsüz Akıl’a atlıyor.

Bu durumda Husserl’in “somut evren” yönelimi beni şaşırtmaz. Bütün özlerin kesin olmadıklarını, ama özdeksel olanları bulunduğunu, birincilerin mantık, İkincilerinse bilim konusu olduklarını söylemek, bir tanım sorunundan başka bir şey değil. Soyut, evrensel bir somutun kendi basma sağlam olmayan bir bölümünden başka bir şeyi belirtmez, deniliyor bana. Ama daha önce ortaya çıkardığımız sallanma bu terimlerin karışıklığını aydınlatmamı sağlıyor. Çünkü bu, dikkatimi yönelttiğim bu somut nesnenin, bu göğün, bu mantonun eteği üzerinde bu suyun yansımasının ilgimin dünyadan ayırdığı gerçeğin büyüleyici etkisini kendi başlarına sürdürdükleri anlamına da gelebilir. Ben de bunu yadsıyacak değilim. Ama, bu mantonun kendisinin evrensel olduğu, özel ve yeterli özü bulunduğu biçimler dünyasının malı olduğu anlamına da gelebilir. O zaman anlarım ki, yalnızca yürüyüş düzeni değiştirilmiştir. Bu dünyanın daha yüce bir dünyada yansıması yoktur artık, dünyanın görüntüler kitlesi içinde biçimler göğü belirir. Benim için hiçbir şeyi değiştirmez bu. Somut aşkı değil, insan koşulunun anlamı değil burada bulduğum, somutu bile genelleştirecek kadar dizginlerini koparmış bir akılcılık.

Düşünceyi alçalmış akıl ile yengin aklın birbirine karşıt yollarından kendi kendini yadsımaya götüren bu görünüşteki aykırılığa şaşmak boşuna. Husserl’in soyut Tanrısı’yla Kierkegaard’ın gözler kamaştıran Tanrı’sı arasındaki uzaklık o kadar da fazla değil. Akıl ile akla- aykırı aynı öğretiye götürüyor. Çünkü yolun pek önemi yok gerçekte, varma istemi her şeye yetiyor. Soyutçu filozofla dindar filozof aynı kargaşalıktan yola çıkıyor, aynı bunalımda birbirlerine destek oluyorlar. Ama aslolan açıklamak. Burada özlem, bilimden daha güçlü. Çağımızın düşüncesinin aynı zamanda hem bir dünyanın anlamsızlığı felsefesine en yatkın olanlardan, hem de sonuçlarında en parçalanmışlardan biri olması çok anlamlı. Gerçeğin sonuna kadar akılsallaştırılmasıyla sonuna kadar akla aykırılaştırılması arasında gidip gelmesi bir türlü bitmiyor, birinci durumda örnek mantıklara bölüyor onu, ikinci durumda Tanrılaştırıyor. Ama bu kopma, yalnızca görünüşte. Sorun uzlaşmak, her iki durumda da sıçrama buna yetiyor. Yanlış olarak akıl kavramının tek yönlü olduğu sanılıyor hep. Gerçekte, hırsında ne kadar güçlü olursa olsun, bu durum bu kavramın ötekilerden daha az oynak olmasını gerektirmez. Akıl tümüyle insansı bir yüz taşır, ama

Tanrısal'a yönelmesini de bilir. Onu ölümsüzlük iklimiyle uzlaştırmasını ilk başaran Plotinos'tan bu yana, ilkelerin en tuhafını, en büyülüsünü, katılma ilkesini benimsemek üzere, ilkelerinin en değerlisine, yani çelişkiye sırt çevirmesini öğrendi[{XI}]. Düşüncenin bir aracıdır, düşüncenin kendisi değil. Bir insanın düşüncesi, her şeyden önce özlemidir.

Akıl, Plotinos'un hüznünü yatıştırmasını başardığı gibi, yeni bunalıma da ölümsüzün alışılmış dekorları içinde rahatlama olanakları sağlar. Uyumsuz düşünce bu kadar şanslı değildir. Ona göre dünya ne bu kadar akılsal, ne de bu kadar akla-aykırıdır. Akla uymaz bir şeydir ve yalnız budur. Husserl'de işin sonunda aklın hiçbir sınırı kalmaz. Uyumsuz, tam tersine, bunalımını yatıştırma gücünde olmadığına göre, sınırlarını kesin olarak belirtir. Öte yandan, Kierkegaard, onu yadsımak için bir tek sınırın yeteceğini söyler. Ama uyumsuz o kadar uzağa gitmez. Onun için bu sınırın amacı aklın hırslarıdır yalnız. Akla-aykırı kavramı, varlıkçılarca düşünüldüğü biçimiyle kendini yadsıyarak bulunan ve kurtulan akıldır. Uyumsuz, sınırlarını gören, açık görüşlü akıldır.

Uyumsuz insan, gerçek akılsal dayanaklarını işte bu çetin yolun sonunda tanır. Derin isteğiyle o zaman önüne sürüleni karşılaştırınca, birdenbire başka yana dönmek üzere olduğunu sezinler. Husserl'in evreninde dünya durulur, insanın yüreğine oturan bu içli-dışlılık isteği gereksiz kalır. Kierkegaard'm açınlama evreninde bu aydınlık isteği doyurulmak isteniyorsa, kendinden vazgeçmelidir. Günah bilmekte değildir pek (bu bakımdan herkes suçsuzdur), bilmek istemektedir. Bu da uyumsuz insanın hem suçluluğunu, hem de suçsuzluğunu oluşturan şey olarak duyabileceği tek günahtır. Böylece önüne sürülen, sonuçta, bütün eski çelişkiler birer tartışma oyunu olarak belirir. Ama o bunları böyle duymamıştır. Gerçekleri alıkoymak gerekir, bu da hiç doygunluk göstermemektir. O vaiz istemez.

Uslamam kendisini uyandıran açıklığa bağlı kalmak ister. Bu açıklık, "uyumsuz"dur. Arzulayan tinsel varlıkla umut kırıklığına uğratan dünya arasındaki kopuştur, birlik özlemimdir, bu dağınık evrenle onları birbirine bağlayan çelişkidir. Kierkegaard özlemimi yok ediyor, Husserl de bu evreni bir yerde topluyor. Benim beklediğim bu değildi. Bu parçalanmaları yaşamak ve düşünmek, benimsemek mi, yoksa yadsımak mı gerektiğini

bilmek söz konusuydu. Apaçığı maskelemek, denklemin terimlerinden birini yadsıyarak uyumsuzu silmek söz konusu olamaz. Bununla yaşanabilir mi, yoksa mantık bundan dolayı ölmeyi mi buyurur, bunu bilmek gerekir. Felsefesel intihara ilgilenmiyorum, kısaca intihara ilgileniyorum.

Yalnız onu içindeki coşkunluklardan arıtmak, mantığını, dürüstlüğünü tanımak istiyorum. Uyumsuz düşünce için, bundan başka her durum, düşüncenin kendi aydınlattığı şeyden kaçmasını, kendi bulduğunu yine kendisinin yok etmesini gerektirir. Husserl "yaşamın şimdiden bilinen, elverişli bazı koşullan içinde yaşayıp düşünmenin kökleşmiş alışkanlığından" sıyrılma isteğine boyun eğdiğini söylüyor, ama son sıçraması ölümsüzü de, rahatlığım da geri getiriyor. Sıçrama, Kierkegaard'ın istediği gibi büyük bir tehlikeyi belirtmiyor. Tersine, sıçramadan önce gelen andadır tehlike. Bu baş döndürücü çizgide durmasını bilmek, işte dürüstlük budur, gerisi kaçamaktır. Güçsüzlüğün hiçbir zaman Kierkegaard'ınkiler kadar dokunaklı uyumlar esinlemediğini de biliyorum. Ama tarihin ilgisiz görünümlerinde güçsüzlüğün yeri varsa, güçsüzlük şimdi ne istediğini bildiğimiz uslamada bulamaz bu yeri.

UYUMSUZ ÖZGÜRLÜK

Şimdi işin başlıcası yapıldı. Ayrılamayacağım birkaç kesin gerçek var elimde. Bildiğim, kesin olan, yadsıyamayacağım, atamayacağım, işte önemli olan bu. Benliğimin belirsiz özlemlerle yaşayan bu bölümünden, bu birlik isteğinden başka, bu çözme isteğinden başka, bu aydınlık ve uygunluk gereksiniminden başka her şeyi yadsıyabilirim. Beni çevreleyen, bana çarpan ya da beni götüren bu dünyada, bu kaostan, bu her şeyin başı rastlantıdan başka, kargaşadan doğan bu Tanrısal eşdeğerlikten başka her şeyi çürütebilirim. Bu dünyanın kendisini aşan bir anlamı var mı, bilmiyorum. Ama bu anlamı bilmediğimi, öğrenmenin de benim için şimdilik olanaksız olduğunu biliyorum. Kendi koşulumun dışında olan bir anlamın benim için anlamı ne? Ben ancak insan ölçüleriyle anlayabilirim. Dokunduğum şey, bana karşı direnen şey, işte budur benim anladığım. Bu iki kesinlik, mutlaklık ve birlik isteğimle bu dünyanın akla ve mantığa uygun bir ilkeye indirgenmezliği; bunları uzlaştıramayacağımı da biliyorum. Yalana başvurmadıkça, benim olmayan, benim kendi koşulumun sınırları içinde hiçbir anlam taşımayan bir umudu araya sokmadıkça, bundan başka hangi gerçeği tanıyabilirim?

Ağaçlar arasında bir ağaç, hayvanlar arasında bir kedi olsaydım, bu yaşamın bir anlamı olurdu, daha doğrusu bu sorunun hiç anlamı olmazdı, çünkü dünyadan bir parça olurdum. Bu dünya olurdum, oysa şimdi bütün bilincimle, bütün yakınlık gereksinimimle onun karşısındayım. Öylesine önemsiz olan bu akıl, işte beni bütün evrenin karşıtı yapan bu. Bir kalemde yadsıyamam onu. Öyleyse doğru olduğuna inandığımı bırakmamalıyım. Bana karşı bile olsa, alabildiğine açık bulduğumu alıkoymalıyım. Bu uyuşmazlığın, dünya ile düşüncem arasındaki bu kırılmanın temeli, bu

konudaki bilinçliliğim değil de nedir? Demek onu sürdürmek istiyorsam, her zaman yenilenen, her zaman gergin ve kesintisiz bir bilinçle sürdürebilirim. Şu sırada uyumsuz, aynı zamanda hem alabildiğine açık, hem de fethedilmesi alabildiğine güç olan uyumsuz, bir insanın yaşamına dönüyor, yurdunu yeniden buluyor. Yine bu sırada, düşünce açık görüşlü çabanın kısır ve kurumuş yolunu bırakabiliyor. Şimdi günlük yaşama giriyor. Adsız kişinin dünyasını yeniden buluyor, ama artık başkaldırısı ve açık görüşlülüğüyle dönüyor buraya. Umut etmeyi bırakmasını öğrendi. Şimdiki zamanın cehennemi, onun ülkesi burasıdır artık. Bütün sorunlar keskinliklerini yeniden kazanıyorlar. Soyut açıklık, biçimlerin ve renklerin içliliği karşısında geri çekiliyor. Tinsel uyuşmazlıklar cisimleniyor, insan yüreğinin düşkün ve görkemli sığınağını yeniden buluyorlar. Hiçbiri çözüme ulaşmadı. Ama hepsi de yüz değiştirdi, ölecek mi, yoksa sıçrayıp da kurtulacak mıyız, kavram ve biçimlerden kendi ölçümüze bir ev mi kuracağız? Yoksa parçalayıcı ve olağanüstü uyumsuzu mu seçeceğiz? Bu konuda son bir çaba daha harcayarak bütün sonuçları çıkaralım. Beden, sevgi, yaratım, eylem, insan soyluluğu, bu dünyada yerlerini yeniden alacaklar o zaman. İnsan orda büyüklüğünü besleyen ilgisizlik ekmeğini ve uyumsuzun şarabını yeniden bulacak sonunda.

Yöntem üzerinde duralım yine; dayatmak söz konusu. Uyumsuz insan, yolunun belli bir noktasında kışkırtılmıştır. Tarih ne dinden yoksundur, ne peygamberden, Tanrısızları bile vardır. Ondan sıçraması isteniyor. Verebileceği tek yanıt, iyi anlamadığı, bunun açık olmadığıdır. Kişi de yalnızca iyi anlamadığını yapmak ister. Ona bunun gurur günahı olduğu, belki de işin sonunda cehennemin bulunduğu söylenir, ama bu garip geleceği gözlerinin önüne getirmesine yetecek imgelem gücü yoktur; ölümsüz yaşamı yitirdiği söylenir, ama ona önemsiz görünür bu. Suçluluğu benimsettirilmek istenir ona. O kendini suçsuz bulur. Doğrusunu söylemek gerekirse, yalnız bunu duyar, çaresiz suçsuzluğunu. Her şeyi bu sağlar ona. Böylece kendi kendinden istediği, yalnızca bildiğiyle yaşamak, elindekiyle yetinmek, araya kesin olmayan hiçbir şey sokmamaktır. Hiçbir şeyin böyle olmadığı söylenir ona. Ama hiç değilse bu bir kesinliktir. İşi onunladır; hiçbir şeye sarılmadan yaşanıp yaşanamayacağını bilmek ister.

Şimdi intihar kavramını ele alabilirim. Bu kavrama nasıl bir çözüm getirebileceğimiz önceden sezilmiş olmalı. Bu noktada sorun tersine çevrilmiştir. Bundan önce sorun yaşamın, yaşanmak için bir anlamı olması gerekip gerekmediğiydi. Burada, tersine, yaşam anlamdan ne kadar yoksun olursa o kadar iyi yaşanacağı çıkıyor ortaya. Bir deneyi, bir yazgıyı yaşamak, onu bütünüyle benimsemektir. Öyleyse, bilinçle gün ışığına çıkardığımız bu uyumsuzu, uyumsuz olduğunu bile bile, göz önünden uzaklaştırmamak için elimizden gelen her şeyi yapmazsak, bu yazgıyı yaşamayacağız demektir. Onu yaşatan karşıtlığın terimlerinden birini yadsımak, ondan sıyrılmaktır. Bilinçli başkaldırmayı yok etmek, sorunu ortadan kaldırmaktır. Sürekli devrim konusu böylece bireysel deney alanına geçer. Yaşamak, uyumsuzu yaşatmaktır. Uyumsuzu yaşatmak, her şeyden önce ona bakmaktır. Eurydice'in tersine, uyumsuz ancak kendisine sırt çevrildiği zaman ölür. Böylece, tutarlı olan ender felsefe durumlarından biri başkaldırma olarak belirir. Başkaldırma, insanla kendi karanlığının sürekli biçimde karşılaştırılmasıdır. Olanaksız bir saydamlık gereksinimidir. Her saniyesinde dünyayı yeniden tartışma konusu eder. Tehlike, insana onu kavramanın yeri doldurulmaz fırsatını verdiği gibi, metafizik ayaklanma da bütün deney boyunca bilinci yaşatır. İnsanın kendi kendisi için sürekli biçimde var oluşu, hazır oluşudur. İsteme değildir, umutsuzdur. Yalnızca ezici bir yazgının kesinliğidir, bu başkaldırma, ona eşlik etmesi beklenen boyun eğişten de uzaktır.

Uyumsuz deneyin intihardan ne derece uzaklaştığı burada görülüyor. İntiharın başkaldırmadan sonra geldiği sanılabilir. Ama yanlış olarak. Çünkü intihar başkaldırmanın mantıksal sonucu değildir, içerdiği razı oluş dolayısıyla, onun tam tersidir. İntihar; sıçrama gibi, en son noktasına götürülmüş kabullenmedir. Her şey tükenmiştir, insan temel öyküsüne geri döner. Geleceğini, biricik ve korkunç geleceğini fark eder, ona atılır. Kendi tarzında, intihar uyumsuzu çözer. Onu da aynı ölüme sürükler. Ama biliyorum ki, sürüp gitmek için uyumsuzun çözüme varmaması gerekir. Aynı zamanda hem bilinç, hem de ölümün yadsınması olduğu ölçüde intihardan sıyrılır. Ölüm mahkûmunun son düşüncesinin en ucunda, her şeye karşın birkaç metre ötede, baş döndürücü düşüşünün kıyısında gördüğü şu kundura bağıdır. İntihar edenin tam karşıtıdır ölüm mahkûmu.

Bu başkaldırma yaşama değerini verir. Bir yaşamın bütün uzunluğunca yayılmış olarak, büyüklüğünü yeniden yerine getirir. Gözleri bağlanmamış bir insan için, kendisini aşan bir gerçekle çarpışan anlayışın görünümü kadar güzel bir görünüm yoktur. İnsan gururunun gösterisi erişilmez bir şey. Bütün değer düşürmeler etkisiz kalacaktır burada. Düşüncenin kendi benimsediği bu sıkı düzende bütün parçalarıyla işlenmiş bu istemde, bu karşı-karşıyalıkta, güçlü ve eşsiz bir şey vardır. İnsana-aykırılığı insanın büyüklüğünü oluşturan bu gerçeği yoksunlaştırmak, insanın kendisini yoksunlaştırmaktır. Bana her şeyi açıklayan öğretilerin aynı zamanda beni zayıflatmalarının nedenini şimdi anlıyorum. Kendi yaşamımın ağırlığından kurtarıyorlar beni, oysa onu yalnız başıma taşımam gerek. Bu dönemeçte olsa olsa bir vazgeçiş ahlakıyla birleşecek, kuşkucu bir metafizik tasarlayabilirim.

Bilinç ve başkaldırma, bu yadsımalar vazgeçişin karşıtıdır. Tersine, insan yüreğinde indirgenmez ve tutkulu olan ne varsa hepsi, o bunları yaşamıyla canlandırır. Uzlaşmamış olarak ölmek söz konusudur. Gönüllü olarak ölmek değil. İntihar bir yanılmadır. Uyumsuz insanın bütün yapabileceği her şeyi tüketmektir, kendi kendini de tüketmektir. Uyumsuz onun son noktasına varmış gerilimi, bir yalnız çabayla sürekli olarak sürdürdüğü gerilimdir, çünkü bu bilinçte ve bu günü gününe başkaldırmada biricik gerçeğini ortaya koyduğunu bilir. Bu gerçek de meydan okumadır. İlk sonuçlardan biri bu.

Ortaya çıkarılmış bir kavramdan, bu kavramın getirdiği bütün sonuçları (ve yalnız onları) çıkarmaktan başka bir şey olmayan bu elverişli durumu bırakmazsam, ikinci bir aykırılıkla karşı karşıya gelirim. Bu yönteme bağlı kalmak istediğime göre, metafizik özgürlük sorunuyla hiçbir alışverişim yok demektir. İnsan özgür mü, değil mi, bunu bilmek beni ilgilendirmez. Ben yalnız kendi özgürlüğümü deneyebilirim. Bu konuda genel kavramlara varamam, ancak açık birkaç yargım olabilir, “öz olarak özgürlük” sorunu anlamsızdır. Çünkü bambaşka bir biçimde Tanrı sorununa bağlıdır, insanın özgür olup olmadığını bilmek, bir efendisi olup olamayacağının bilinmesini buyurur. Bu sorunun kendine özgü uyumsuzluğu uyumsuzluk, özgürlük sorununu sorun durumuna getiren kavramın aynı zamanda onun bütün

anlamını çekip almasından gelir. Çünkü Tanrı önünde, bir özgürlük sorunundan çok bir kötülük sorunu vardır. Seçeneği biliyoruz; ya özgür değiliz ve kötülükten her gücü elinde tutan Tanrı sorumludur. Ya özgür ve sorumluyuz ama Tanrı her gücü elinde tutmamaktadır. Bütün bu incelikler, bu aykırılığın keskinliğine hiçbir şey eklememiş, bu keskinliği azaltmamıştır.

İşte bunun için beni aşan ve benim bireysel deney çerçevemden taşar taşmaz anlamını yitiren bir kavramın basit tanımında kendimden geçemem. Üstün bir varlığın bana vermiş olabileceği bir özgürlük ne olabilir, bunu anlayamam. “Hiyerarşi” duygusunu yitirdim. Benim özgürlük anlayışım tutuklunun anlayışı ya da devlet içinde çağdaş kişinin anlayışı olabilir ancak. Benim bildiğim tek özgürlük, düşünce ve eylem özgürlüğü, öyleyse, uyumsuz, benim bütün ölümsüz özgürlük şanslarımı sıfıra indirirken, bana eylem özgürlüğümü verir, onun etkinliğini artırır. Bu umut ve gelecek yoksunluğu, insanın her şeye açık oluşunda bir artış anlamına gelir.

Günü gününe yaşayan insan, uyumsuzla karşılaşmadan önce, amaçlarla, bir gelecek ya da haklı çıkma (kime ya da neye karşı, sorun bu değil) kaygısıyla yaşar. Şanslarını ölçüp biçer, daha sonraya, emekliliğine ya da oğullarının çalışmasına bel bağlar. Yaşamında yönetilebilecek bir şeyler bulunduğuna inanır hâlâ. Gerçekte bütün bu olaylar, bu özgürlüğü yalanlasa bile, özgürmüş gibi davranır. Uyumsuzun belirmesinden sonra, her şey sarsılmış durumdadır. Bu “ben varım” düşüncesi, her şeyin bir anlamı varmış gibi davranışım (yeri geldikçe hiçbir şeyin anlamı olmadığını söylesem bile), bütün bunlar her an gelebilecek bir ölümün uyumsuzluğuyla baş döndürücü bir biçimde de yalanlanır. Yarını düşünmek, kendine bir amaç seçmek, yeğlemeleri olmak, bütün bunlar özgürlüğe inancı gerektirir, bazı bazı insan onu duymadığını iyice anlasa bile. Ama şu anda bu üstün özgürlüğün, bir gerçeğe temellik edebilecek tek şey olan varolma özgürlüğünün, evet işte bu özgürlüğün bulunmadığını çok iyi biliyorum, ölüm tek gerçek olarak durmaktadır önümde. Ondan sonra iş işten geçmiştir. Sürüp gitmekte de özgür değilim, tutsağım, hem de ölümsüz devrim umudu bulunmayan, horgörüye başvuramayacak olan bir tutsağım. Devrim ve horgörü olmayınca da, kim tutsak kalabilir? Ölümsüzlük güveni olmayınca, tam anlamıyla hangi özgürlük varolabilir?

Ama, aynı zamanda, uyumsuz insan, şimdiye kadar düşüyle yaşadığı bu özgürlük konutuna bağlı kaldığını anlar. Bir anlamda, bu durum kendisini köstekliyordu. Yaşamının bir amacı olduğunu düşlediği ölçüde, erişilecek bir amacın gereklerine uyuyor, özgürlüğünün tutsağı oluyordu. Böylece, olmaya hazırlandığım bir aile babasından (ya da bir mühendisten, ya da PTT'de bir memur adayından) başka türlü davranamazdım. Başka bir şey olmaktansa bu olmayı seçebileceğime inanıyorum. Buna bilinçsiz olarak inanıyorum, orası doğru. Ama aynı zamanda, konutumu beni çevreleyenlerin inançlarından, insansal çevremin önyargılarından alıyorum (ötekiler özgür olduklarına o kadar inanıyorlar ki, bu iyimserlik de o kadar bulaşıcı ki!). Tinsel ya da toplumsal her türlü önyargıdan ne kadar uzak durursak duralım, bir ölçüde etkilerinde kalırız, hatta yaşayışımızı bunların en iyilerine (iyi ve kötü önyargılar vardır) uydururuz. Böylece uyumsuz insan, gerçekten özgür olmamış olduğunu anlar. Daha açık konuşmak gerekirse, umut ettiğim ölçüde, bana özgü bir gerçeğin, bir varoluş ya da yaratış biçiminin kaygısını duyduğum ölçüde, sonra yaşamımı düzenlediğim ve böylece onun bir anlamı olduğunu benimsediğimi tanıtladığım ölçüde, kendime engeller yaratır, yaşamımı bu engellerin içine kapatırım. Bende ancak tiksinti uyandıran ve şimdi iyice görüyorum, insan özgürlüğünü ciddiye almaktan başka bir şey yapmayan birçok kafa ve yürek memurunun yaptığını yapmış olurum.

Uyumsuz şu noktada aydınlatıyor beni: yarın yoktur. Bundan böyle derin özgürlüğümün akılsal dayanağı bu işte. Burada iki karşılaştırma yapacağım. Önce gizemciler kendilerine verecek bir özgürlük bulurlar. Tanrılarına gömülmekle, onun kurallarına boyun eğmekle, kendileri de gizliden gizliye özgür olurlar. Kendiliğinden benimsenmiş tutsaklıkta derin bir bağımsızlık bulurlar. Ama bu özgürlüğün anlamı nedir? Her şeyden önce kendi kendilerine karşı kendilerini özgür buldukları, özgür almaktan çok serbestliğe kavuştukları söylenebilir. Aynı biçimde, tamamıyla ölüme (burada en açık uyumsuzluk olarak alınan ölüme) yönelmiş uyumsuz insan, benliğinle billurlaşan tutkulu dikkatten başka her şeyden sıyrıldığını duyar. Ortak kurallar karşısında bir özgürlük tadar. Burada varlıkçı felsefenin başlangıç izleklerinin bütün değerini sakladıkları görülüyor. Bilince dönüş, günlük uykunun dışına kaçış, uyumsuz özgürlüğün ilk adımlarını belirtir. Ama amaçlanan varlıkçı din söylevi onunla birlikte de temelde bilinçten

sıyrılan şu tinsel sıçramadır. Aynı biçimde (ikinci karşılaştırmam bu), ilkçağ tutsakları da kendi kendilerinin değillerdi. Ama kendilerini hiç sorumlu bulmamaktan başka bir şey olmayan özgürlüğü tanırlardı[XII], ölümün de ezen ama kurtaran, soylu Romalı elleri vardır.

Bu dipsiz kesinliğe gömülmek, bundan böyle kendini kendi yaşamına ona geliştirecek, onu âşık körlüğüne düşmeden gözden geçirecek kadar yabancı bulmak; bunda bir kurtuluş ilkesi vardır. Bu yeni bağımsızlığın süresi de her türlü eylem özgürlüğü gibi sınırlıdır, ölümsüzlüğe çek vermez. Ama hepsi de eskiden ölümde duran özgürlük düşlerinin yerini alır. Bir şafak vakti erkenden, önünde hapishanenin kapıları açılan ölüm mahkûmunun o Tanrısal "hazırlığı", yaşamın duru alevi dışında kalan her şey karşısında bu inanılmaz ilgisizlik, ölümle uyumsuz, iyice sezildiği gibi, akla uygun biricik özgürlüğün; bir insan yüreğinin duyup yaşayabileceği özgürlüğün ilkeleridir burada. Bu da ikinci bir sonuç. Uyumsuz insan böylece olası, yakıcı ve donmuş, saydam ve sınırlı bir evren görür, bu evrende hiçbir olasılık yoktur, ama her şey verilmiştir, bu evren aşıldı mı, yıkılış ve hiçlik başlar. O zaman uyumsuz insan, böyle bir evrende yaşamaya ve ondan güçlerini, umut etmenin yadsınmasını, avuntusuz bir yaşamın yılmaz tanıklığını çıkarmaya karar verebilir.

Ama böyle bir evrende yaşamak ne demektir? Şimdilik geleceğe ilgisizlikten ve verilmiş olan her şeyi tüketmekten başka hiçbir şey. Yaşamın anlamına inanmak her zaman bir değerler basamağını varsayar, seçmeler ve yeğlemeler varsayar. Uyumsuza inanç, tanımlamalarımıza göre, bunun karşıtını öğretir. Ama bu, üzerinde durulmaya değer bir şey.

Hiçbir şeye sığınmadan yaşanabilir mi, yaşanamaz mı, beni ilgilendiren tek şey bu. Bu alandan hiç dışarı çıkmak istemiyorum. Bana yaşamın bu yüzü verildiğine göre, kendimi ona uydurabilir miyim? Bu özel kaygı karşısında, uyumsuza inanç, deneylerin niteliğinin yerini niceliğe vermek demeye gelir. Bu yaşamın uyumsuzun yüzünden başka yüzü olmadığına inanırsam, bütün dengesinin benim bilinçli başkaldırmamla onun içinde çırpındığı karanlık arasındaki sürekli karşıtlığa dayandığını duyarsam, özgürlüğümün ancak sınırlı yazgısına göre bir anlam taşıdığını kabul edersem, o zaman önemli olanın en iyi yaşama değil, en fazla yaşama olduğunu söylemem gerekir. Bunun bayağı mı, yoksa tiksindirici mi, hoş

mu, yoksa üzücü mü olduğunu düşünecek değilim. Kesinlikle söyleyelim, burada olgu yargıları benimsenmiş, değer yargıları bir yana bırakılmıştır. Yalnız görebildiğimden sonuçlar çıkarmam ve bir varsayım olabilecek hiçbir şeye kapılmamam gerek. Böyle yaşamanın dürüst olmadığı düşünülürse, o zaman gerçek dürüstlük bana dürüst olmamayı buyuruyor demektir.

En fazla yaşamak; geniş anlamda bu yaşamın kuralının hiçbir anlamı yok. Açıkça belirtmek gerek. Bir kez bu nicelik kavramı yeterince deşilmemiş görünüyor. Çünkü insan deneyinin geniş bir bölümünü kapsayabilir. Bir insanın ahlakı, değer sıralaması ancak biriktirdiği deneylerin niceliği ve çeşitliliğiyle bir anlam taşıyabilir. Çağdaş yaşama koşulları da insanların çoğunluğuna aynı deneyler niceliğini ve bunun sonucu olarak aynı derin deneyi kabul ettiriyor. Bireyin kendi katkısını, kendisine "verilmiş" olanı, yani kendisinde doğuştan bulunanı da göz önünde bulundurmak gerekir kuşkusuz. Ama bu konuda bir yargıya varamam ve, bir kez daha, burada kuralımın dolaysız açıklığa uymak olduğunu söylemeliyim. O zaman ortak bir ahlakın asıl özelliğinin kendisine yön veren ülkünün öneminden çok, kapsamı ölçülebilecek bir deney düzgüsünde bulunduğunu görürüm. Benzetmeyi biraz zorlayacak olursak, bizim sekiz saatlik günümüzün ahlakı olduğu gibi, Yunanlıların boş zamanlarının da ahlakı vardı. Ama şimdiden birçok insan, bunlar arasında da en yürek parçalayıcıları, bize daha uzun bir deneyin bu değerler tablosunu değiştirdiğini sezdiriyorlar. Sırf deneylerinin niceliğiyle bütün rekorları kıracak (bu spor deyimini özellikle kullanıyorum), böylece de kendi ahlakını kazanacak[XIII] günlük gazete serüvenini getiriyorlar aklımıza. Bununla birlikte romantizmden uzaklaşalım da yalnız seçimini yapmaya ve yalnız oyunun kuralı olduğuna inandığını incelemeye kararlı bir insan için, bu tutumun ne anlama gelebileceğini düşünelim.

Bütün rekorları kırmak, her şeyden önce ve yalnız dünyayla karşı karşıya gelmek, elden geldiğince sık gelmektir. Çelişkilere, söz oyunlarına düşmeden nasıl becerebiliriz bunu? Uyumsuz, bir yandan bütün deneylerin ilginçlikten uzak olduklarını öğretir, öte yandan deneylerin en büyük niceliğine doğru iter de ondan. O zaman, yukarda sözünü ettiğim birçok insanın yaptığı şey nasıl yapılmaz, bize bu insan maddesinin elden geldiğince fazlasını getiren yaşama biçimi nasıl seçilmez, böylece de bir

başka yandan atıldığı ileri sürülen değerler basamağı nasıl sokulmaz işin içine?

Ama bize bilgi veren yine uyumsuz ve onun çelişkili yaşamı. Çünkü yanlışlık, bu deneyler niceliği bize bağlıyken, onların yaşam koşullarımıza bağlı olduğunu düşünmekte. Burada basitleyici olmak gerekir. Yaşadıkları yılların sayısı aynı olan iki insana, hep aynı deneyler toplamını sağlar dünya. Bunun bilincinde olmak bize düşer. Yaşamını, başkaldırmasını, özgürlüğünü duymak, elden geldiğince fazla duymak, fazla yaşamaktır. Uyanıklığın egemen olduğu yerde, değerler basamağı gereksiz kalır. Daha da basitleyici olalım. Tek engelin, tek "kazanamama"nın erken ölüm olduğunu söyleyelim. Burada esinlenen evren, ölüm denen o sürekli ayrıklığa karşıt olmasıyla yaşar yalnız. Böylece de, uyumsuz insanın gözünde (bunu istese bile), hiçbir coşkunluk, hiçbir tutku, hiçbir özveri, kırk yıllık bir bilinçli yaşamla altmış yıl üzerine serilmiş bir açık görüşlülüğü eşit kılamaz[XIV]. Delilikle ölüm, bunlar onun onarılmaz durumlarıdır. İnsan seçmez. Öyleyse uyumsuz ve taşıdığı yaşam fazlalığı insanın istemine bağlı değil, karşıtına, yani ölüme bağlıdır[XV]. Sözcükleri iyice tartarak konuşursak, yalnız bir şans sorunu söz konusudur. Buna razı olmasını bilmek gerek. Yirmi yıllık yaşamın ve deneylerin yeri hiçbir zaman doldurulamayacaktır.

O kadar uyanık bir ırkta garip kaçan bir tutarsızlıkla, Yunanlılar genç ölen insanlar Tanrıların sevgilisi olsun isterlerdi. Bu ise ancak Tanrıların gülünç dünyasına girmenin; sevinçlerin en arısını, yani duymanın ve bu yeryüzünde duymanın sevincini bir daha bulamamasıya yitirmek olduğu kabul edilirse doğrudur. Sürekli olarak bilinçli kalan bir ruhun önünde şimdiki zaman ve şimdiki zamanların birbirlerini kovalaması, uyumsuz insanın ülküsü budur işte. Ama ülkü sözcüğü falsolu bir ses saklıyor burada. Onun iççağrısı değildir bu, uslamasının üçüncü sonucudur yalnız. Uyumsuz üzerine gözlem, insana - aykırının bunalımlı bilincinden yola çıkarak insan başkaldırısının tutkulu alevleri içinden yolunun sonuna gelir[XVI].

Böylece ölümden üç sonuç çıkarıyorum; başkaldırışım, özgürlüğüm ve tutkum. Yalnız bilinç yoluyla, ölüme çağrı olan şeyi yaşam kuralı biçimine sokuyor ve intiharı yadsıyorum. Günler boyunca sürüp giden bu boğuk

yankıyı bilmiyor değilim. Ama yalnız bir sözüm var söyleyecek; bunun zorunlu olduğu. Nietzsche: “Açıkça görülüyor ki, gökte ve yeryüzünde başlıca işimiz, uzun zaman ve aynı yönde boyun eğmektir; bunun sonunda örneğin erdem gibi, sanat, müzik, dans, akıl, düşünce gibi, uğrunda yaşamak çabasına değen bir şey, değiştiren bir şey, incelmiş, çılgın ya da Tanrısal bir şey çıkar”, diye yazdığı zaman, büyük bir ahlakın kuralını gösterir. Ama uyumsuz insanın yolunu da gösterir. Aleve boyun eğmek, aynı zamanda hem en kolay, hem de en güç şeydir. Bununla birlikte güçlükle boy ölçüşürken, insanın bazı bazı kendini yargılaması iyi olur.

“Dua, düşüncenin üzerine karanlık basınca başlar,” der Alain. Gizemcilerle varlıkçılar da: “Ama varlığın geceyle karşılaşması gerek,” diye karşılık verirler. Hiç kuşkusuz öyle, ama şu kapalı gözlerde ve yalnız insanın istemiyle doğan gece, tinsel varlığın içinde silinmek için oluşturduğu gece değil. Bir geceyle karşılaşması gerekse, bu daha çok aydınlık görüşlü kalan umutsuzluğun gecesi, kutup gecesi, tinsel varlığın uyanıklığı, belki de aklın ışığında her nesneyi kesin çizgileriyle ortaya çıkaran şu ak ve el değmemiş aydınlığın yükseleceği gece olsun. Bu basamakta, eşdeğerlik tutkulu anlamayla karşılaşır. O zaman artık varlıkçı sıçramayı yargılamak bile söz konusu olmaktan çıkar. İnsan tutumlarının yüz yıllık freski içinde yeniden alır yerini. Bilinçliyse, seyirci için bu sıçrama da uyumsuzdur. Aykırılığı çözdüğünü sandığı ölçüde, bütünüyle eski durumuna getirir onu. Bundan dolayı coşku vericidir. Bundan dolayı her şey yeniden yerini alır, görkemliliği çeşitliliği içinde uyumsuz dünya yeniden doğar.

Ama durmak kötü, bir tek görüş açısıyla yetinmek, bütün tinsel güçlerin belki de en etkilisi olan çelişkiden yoksun kalmak güçtür. Yukarda söylenenler bir düşünce biçimini tanımlıyor yalnız. Şimdi, yaşamak söz konusu.

UYUMSUZ İNSAN

Stavrogin inanırsa, inandığına inanmaz, inanmazsa, inanmadığına inanmaz.

Dostoyevski: Cinler

“Benim alanım zamandır”, der Goethe. İşte tam uyumsuz bir söz. Uyumsuz insan nedir gerçekten? Ölümsüzü yadsımamakla birlikte, onun için hiçbir şey yapmayan. Böyle bir özlem duymadığı için değil, cesaretini ve aklını buna yeğ gördüğü için. Birincisi kendi dışındakilere başvurmadan yaşamasını elindekiyle yetinmesini öğretir, İkincisi de kendi sınırlarını gösterir ona. Sınırlı özgürlüğünden, geleceksiz başkaldırışından, ölümlü bilincinden kuşkusu olmayınca, serüvenini yaşamı süresince sürdürür. Alanı buradadır, kendisininkinden başka her yargıdan uzak tuttuğu eylemi buradadır. Daha büyük bir yaşam, bir başka yaşam anlamına gelemez onun için. Dürüst bir tutum olmazdı böylesi. “Gelecek kuşaklar” denilen şu gülünç sonrasızlıktan bile söz etmiyorum. Madame Roland ona bel bağlıyordu. Bu tedbirsizlik dersini aldı. Gelecek kuşaklar bu sözü seve seve anarlar, ama yargılamayı unuturlar. Madame Roland gelecek kuşaklar karşısında ilgisizdir.

Ahlak üzerinde mantık yürütmek söz konusu olamaz, insanların büyük bir ahlak kaygısıyla kötü davrandıklarını çok gördüm, dürüstlüğün kural gerektirmediğini de her gün görüyorum. Uyumsuz insanın kabul edebileceği bir tek ahlak var, Tanrı’dan ayrılmayan ahlak; buyurucu ahlak. Ne var ki kendisi bu Tanrı’nın dışında yaşar, öteki ahlaklara gelince (ahlaka aykırılığı da sayıyorum), uyumsuz kişi bunlarda yalnız doğrulamalar görür, onunsa doğrulanacak hiçbir şeyi yoktur. Burada onun suçsuzluğu ilkesinden yola çıkıyorum.

Bu suçsuzluk korkunçtur. “Her şeye izin vardır”, diye haykırır İvan Karamazov. Bunda da uyumsuz kokusu var. Ama basit anlamıyla anlamamak koşulu altında, iyi anlaşıldı mı, bilmem; bir kurtuluş ve sevinç çığlığı değil, acı bir gözlem söz konusu. Yaşama anlamını verecek bir Tanrı inancı, ceza görmeden kötülük etme gücünden çok daha çekici. Seçmek güç olmazdı. Ama seçme yoktur, acılık da o zaman başlar. Uyumsuz kurtarmaz, serbest bırakmaz, bağlar. Her türlü edime izin vermez. “Her şeye izin vardır” sözü hiçbir şeyin yasak olmadığı anlamına gelmez. Uyumsuz söz konusu edimlerin sonuçlarına eşdeğerliliklerini verir yalnız. Suçu salık vermez –çocukça bir şey olurdu bu–, ama pişmanlığa yararsızlığını verir. Aynı biçimde, bütün deneyler farksız olduğundan, görev deneyi de herhangi

bir deney kadar uygundur, yerindedir. Canı erdemli olmak istediği için de erdemli olabilir insan.

Bütün ahlaklar, bir eylemin kendini haklı ya da geçersiz kılan sonuçları bulunduğu görüşü üzerine kurulmuştur. Uyumsuza varmış bir insan bu sonuçların esenlikle ele alınması gerektiğini düşünür yalnız, ödemeye hazırdır. Başka bir deyimle, onun için sorumlular bulunabilse bile, suçlu yoktur. Fazla fazla, geçmiş deneyden gelecek davranışlarını düzenlemek konusunda yararlanmaya razı olacaktır. Zaman zamanı yaşatacak, yaşam yaşama hizmet edecektir. Hem sınırlı, hem de ağzına kadar olasılıklarla dolu olan bu alanda, açık görüşlülüğü dışında kalan her şey önceden kestirilmesi olanaksız olarak görünür ona. Bu akla uymaz düzenden hangi kural çıkarılabilir ki? Ona öğretici görünebilecek biricik gerçek bile kesin değildir; insanların içinde canlanır, insanların içinde sürer, öyleyse uyumsuz insanın uslama sonunda anlayabileceği şeyler ahlak kuralları değil, birer örnekleme, insan yaşamlarının soluğu. Arkadan gelen birkaç görüntü bunlar işte. Uyumsuz uslamayı izler, ona bir tutum, bir sıcaklık sağlarlar.

Bir örneğin ve bu açıklamaların (hele uyumsuz dünyada) izlenecek birer örnek olmadıkları görüşünü geliştirmeye ne gerek var? Bunun iççağrı gerektirmesi bir yana, Rosseau’ya bakıp dört ayak üstünde yürümek, Nietzsche’ye bakıp annemize sert davranmak gerektiği sonucunu çıkarmak gülünçtür. “Uyumsuz olmalı, ahmak olmamalı,” diyor bir çağdaş yazar. Söz konusu olacak tutumlar, ancak karşıtları da göz önüne alınırsa bir anlam kazanabilirler. Bilinçleri birse, postadaki bir memur adayıyla bir fatih eşittir. Bu bakımdan bütün deneyler farksızdır. İnsana yararlı olanları vardır, zararlı olanları vardır. Bilinçliyseler yararlı olurlar. Yoksa hiçbir önemleri yoktur; bir insanın yenilgileri, koşulları değil, kendi kendini yargılar.

Ben yalnız kendilerini tüketmek amacını güden, ya da kendilerini tükettiklerini kendi bilincimle sezdiğim kişileri seçtim. Daha ötesi yok bunun. Ben şimdilik yaşamlar gibi düşüncelerin de gelecekten yoksun oldukları bir dünyadan söz etmek istiyorum yalnızca. Kişiyi çalıştıran, çırpındıran her şey umuttan yararlanır, öyleyse aldatıcı olmayan biricik düşünce kısır bir düşüncedir. Uyumsuz dünyada, bir kavramın ya da bir yaşamın değeri kısırlığıyla ölçülür.

DON JUAN’CILIK

Sevmekle iş bitseydi, her şey fazlasıyla basit olurdu. İnsan ne kadar çok severse, uyumsuz o ölçüde sağlamlaşır. Don Juan’ın kadından kadına gitmesi hiç de aşk yokluğundan değildir. Onu eksiksiz aşkı arayan bir karasevdalı gibi göstermek gülünçtür. Ama her kadını eşit bir taşkınlıkla ve her seferinde bütün benliğiyle sevdiği için bu yeteneği ve bu derinleştirmeyi yinelemesi gerekir. Her kadının ona hiç kimsenin hiçbir zaman vermediğini getireceğini umması bundandır. Kadınlar her seferinde derinden derine aldanır, yalnız ona bunu yineleme gereksinimini duyurmayı başarırlar. “En sonunda sana aşkı verdim,” diye haykırır içlerinden biri. Don Juan’ın buna gülmesinde şaşılacak bir şey var mı? “En sonunda mı? der, hayır, bir kez daha.” Neden çok sevmek için ender olarak sevmek gerekecekmiş?

Don Juan kederli midir? Gerçeğe yakın görünmüyor bu. Pek öyle eski kitaplara başvuracak değilim. Tarihten de pek az yararlanacağım. Bu gülüş, yengin pervasızlık, bu hoplama ve oyun düşkünlüğü, aydınlık ve sevinçli bir şey. Sağlam olan her varlık çoğalmaya yönelir. Don Juan da öyle. Ama fazla olarak, kederlilerin kederli olmaları için iki neden vardır: ya bilmezler, ya umut ederler. Don Juan bilir ve umut etmez. Sınırlarını bilen, bu sınırların dışına çıkmayan, varlıklarının yer aldığı bu iğreti aralıkta, ustaların o çok güzel rahatlığını gösteren oyuncuları düşündürür. Deha da budur işte; sınırlarını bilen akıl. Bedensel ölümün sınırına kadar, Don Juan kederi bilmez. Bildiği andan sonra da kahkahası çınlar ve her şeyi bağışlattırır. Umut ettiği zamanlarda kederlidir. Bugün, bu kadının dudaklarında biricik bilimin acı ve güç verici tadını yeniden bulur. Acı mı? Olsa olsa, mutluluğu duyulur kılan bu zorunlu kusurluluk olabilir.

Don Juan'da, Ecclésiaste'la[XVII] beslenmiş bir adam görmeye çalışmak büyük bir aldatmacadır. Çünkü onun için kuruntu diye bir şey varsa, o da bir başka yaşam umududur. Oyununu göğün kendisine karşı oynadığına göre bunu tanıtlar. Hazda yitirilmiş arzunun pişmanlığı, güçsüzlüğün bu ortak otlağı onun değildir. Tanrı'yı kendini şeytana satacak kadar tanıyan Faust'a da uyar bu. Don Juan için iş daha basittir. Molina'nın Burlador'u cehennem tehditlerini hep: "Bana uzun bir süre tanısın!" diye yanıtlar, ölümden sonra geleceklerin önemi yoktur, canlı olmasını bilen için de ne uzun bir günler silsilesi vardır! Faust dünyanın nimetlerini istiyordu; elini uzatması yeterdi zavallının. Ruhunu sevindirmesini bilmemek de onu satmaktır. Don Juan'sa, tam tersine, doygunluğu buyurur. Bir kadını bırakırsa, ille de sevmediği için bırakmaz. Güzel bir kadın her zaman arzulanır. O bir başkasını sevdiği için bırakır, bu da aynı şey değildir.

İstediklerini fazlasıyla verir bu yaşam, onu yitirmekten daha kötü bir şey olamaz. Bu deli büyük bir bilgedir. Ama umutla yaşayan insanlar, iyiliğin yerini cömertliğe, şefkatin yerini erkekçe susuşa, kaynaşımın yerini yalnız cesarete bıraktığı bu evrene pek ayak uyduramazlar. Sonra da herkes: "Bir zayıf, bir ülkücü ya da bir ermişti," der. Öyle ya, sataşkan büyüklüğü gözden düşürmek gerekir.

Don Juan'ın konuşmalarına ve bütün kadınlar için kullandığı o hiç değişmeyen sözcüklere kızarlar (ya da hayranlık duyulan şeyi alçaltan, o suç ortağı gülüşle gülerler) . Ama sevinçlerde nicelik arayan kimse için, yalnız etkenlik önemlidir. Etkenliklerini ortaya koymuş parolaları ne diye karıştırmalı? Kadın olsun, erkek olsun, hiç kimse dinlemez onları, söyleyen sesi dinler daha çok. Bunlar kuraldır, herkesin uyduğu bir şeydir, niceliktir, söylenip geçilir, en önemlisi bundan sonra yapılacaktır. Don Juan önceden hazırlanır buna. Ne diye bir ahlak sorunu çıkarsın başına? Kendini cehenneme adaması Manara de Milosz'un yaptığı gibi bir ermiş olmak için değildir. Onun için cehennem, meydan okunan bir şeydir. Tanrısal öfkeye verilecek bir tek yanıt vardır, bu da insan onurudur: "Ben onurlu insanım, şövalye olduğum için de sözümü yerine getiriyorum," der Komandör'e. Ama onu ahlaka karşı bir insan yapmak da aynı ölçüde büyük bir yanlışlık olur. Bu konuda "herkes gibi"dir. Yakınlık ya da soğukluk duygusunun

ahlakı vardır onda. Don Juan'ı iyi anlamanın tek yolu bayağı biçimde simgelik ettiği şeye başvurmaktır: bayağı bir ayartıcı ve kadınlara düşkün bir adam. Bayağı bir ayartıcıdır[XVIII]. Ne var ki bilinçlidir, bilinçli olduğu için de uyumsuzdur. Açık görüşlülüğe ermiş bir ayartıcı bununla değişecek değildir. Ayartmak, onun durumudur. İnsanın durum değiştirip daha iyi olması ancak romanlarda görülür. Ama aynı zamanda hem hiçbir şeyin değişmediği, hem de her şeyin başka biçime girdiği söylenebilir. Don Juan'm eylem alanına soktuğu şey, niteliğe değer veren ermişin ahlakına karşıt bir ahlaktır, bir nicelik ahlakıdır. Nesnelerin derin anlamına inanmamak, uyumsuz insanın özelliğidir. Bu ateşli ya da hayran yüzleri bir baştan bir başa dolaşır, bir yere toplar ve yakar. Zaman kendisiyle birlikte yürür. Uyumsuz insan zamandan ayrılmayan insandır. Don Juan kadınların "koleksiyonunu" yapmaz. Niceliklerini tüketir, onlarla birlikte de yaşam şanslarını. Koleksiyon yapmak, geçmişiyle yaşayabilecek durumda olmaktır. Ama o özlemi, umudun bu biçimini yadsır. Resimlere bakmayı bilmez.

Böyledir diye bencil midir? Kendi yordamınca kuşkusuz. Ama burada da anlaşmak gerek. Kimileri yaşamak için yaratılmıştır, kimileri de sevmek için. Hiç değilse Don Juan seve seve söylerdi bunu. Ama onun seçebileceği türden, kestirme bir biçimde yapardı bunu. Çünkü burada sözü edilen aşk durasızlık düşleriyle bezenmiştir. Bütün tutku uzmanları söylüyor bize, durasız aşk ancak engellerle karşılaşılırsa doğar. Çarpışmasız tutku yoktur pek. Böyle bir aşk ancak ölüm denen son çelişkide son bulabilir. Ya Werther olmalı, ya hiç. Burada birçok intihar biçimleri vardır, bunlardan biri de kendini tümüyle verme ve kendi şansını unutmadır. Bunun coşturucu olabileceğini bir başkası kadar Don Juan da bilir. Ama önemli olanın bu olmadığım bilen ender kişilerden biridir. Şunu da o kadar iyi bilir; büyük bir aşkın etkisiyle her türlü kişisel yaşama sırt çevirenler belki de zenginleşirler, ama aşklarının seçtiği kimseleri hiç kuşkusuz yoksullaştırırlar. Bir annenin, tutkulu bir kadının yüreği kurudur ister istemez, çünkü dünyaya sırt çevirmiştir. Bir tek duygu, bir tek varlık, bir tek yüz, ama bir şey kemirilmiştir. Don Juan'a yön veren başka bir aşktır, bu aşk da kurtarıcıdır. Kendisiyle birlikte dünyanın bütün yüzlerini de getirir,

titremesi geçici olduğunu bilmesinden ileri gelir. Don Juan hiç olmayı seçmiştir.

Onun için açık görmek söz konusudur. Bizi bazı varlıklara bağlayan şeye aşk dememiz, kitapların söylencelerin kafamıza soktuğu ortak bir görüşe dayanmamızdandır ancak. Ama beni aşkta yalnızca bir varlığa bağlayan şu istek, sevgi ve zekâ karışımını görüyorum. Bu birleşim, bir başkası için aynı değildir. Bütün bu deneyleri aynı adla karşılamaya hakkım yok. Bu durum aynı davranışlarla yürütülmelerini önler. Burada da, uyumsuz insan birleştiremeyeceğini çoğaltır. Böylece, en azından kendisine yaklaşanları kurtardığı kadar kendini de kurtaran yeni bir varolma biçimi bulur. Aynı zamanda hem geçici, hem de tek olduğunu bilen aşk, cömert aşktır ancak. Don Juan için yaşamın demeti bütün bu ölümler ve yeniden doğuşlardır. Onun verme ve yaşatma biçimi budur. Burada bencillikten söz edilebilir mi, yargıyı başkalarına bırakıyorum.

Burada Don Juan’ın ille de cezalandırılmasını isteyenleri düşünüyorum. Yalnız bir başka yaşamda değil, bu yaşamda da cezalandırılmasını isteyenleri. Kocamış Don Juan üzerindeki bütün o masalları, söylenceleri, gülüşleri düşünüyorum. Ama Don Juan önceden hazırdır buna. Bilinçli bir insan için, yaşlılıkta da, yaşlılık belirtilerinde de şaşılacak bir şey yoktur. Ancak bunun korkunçluğunu kendi kendinden gizlemediği ölçüde bilinçlidir. Atina’da kocamışlara ayrılmış bir tapınak vardı. Buraya çocuklar götürülürdü. Don Juan’a gelince, kendisine ne kadar gülünürse, yüzü de o kadar iyi belirlenir. Bu bakımdan da romantiklerin kendisine verdikleri yüzü yadsır. Bu kıvranan, bu yürek parçalayıcı Don Juan’a hiç kimse gülmek istemez. Acınır kendisine. Tanrı da bağışlayacak mıdır? Ama durum bu değildir. Don Juan’ın seçtiği evrende gülünçlük de vardır. Cezalandırılmayı da doğal bulurdu o. Oyunun kuralıdır bu. Oyunun kuralını bütünüyle benimsemiş olması da onun cömertliğinin ta kendisidir. Ama haklı olduğunu, cezanın söz konusu olamayacağını bilir. Yazgı bir ceza değildir.

Onun suçu budur. Ölümsüzden yana olan insanların neden onun cezalanmasını istedikleri anlaşılıyor. Onların bütün öğrettiklerini yadsıyan, düşlere kapılmayan bir bilime erişmiştir. Sevmek ve sahip olmak, fethetmek

ve tüketmek, işte onun tanıma biçimi, (Aşk eylemine “tanımak” diyen Kutsal Kitap’ın o gözde sözcüğü pek anlamlı.) Onları bilmediği ölçüde en büyük düşmanlarıdır. Bir eski tarihçi, gerçek “Burlador”un “doğuş”u dolayısıyla cezalandırılamayan Don Juan’ın aşırılıklarına, dinsizliklerine son vermek isteyen Fransiskenlerce öldürüldüğünü anlatır. Sonradan gökyüzünün onu yıldırımla vurduğunu yaymışlardır. Bu garip sonun kanıtını hiç kimse göstermedi. Tersini de tanıtlamadı hiç kimse. Ama bunun gerçeğe benzeyip benzemediğini düşünmeden mantığa uygun olduğunu söyleyebilirim. Burada yalnız “doğuş” terimini almak ve sözcükler üzerinde oynamak istiyorum; yaşamak sağlıyordu suçsuzluğunu. Şimdi bir söylence niteliği taşıyan bir suçluluğu yalnızca ölümden almıştır o.

Bu taştan şövalyenin, düşünmeyi göze almış kan ile cesareti cezalandırmak için yaratılmış heykelin başka ne anlamı olabilir? Ölümsüz aklın, düzenin, evrensel ahlakın bütün güçleri, kızabilen bir Tanrı’nın bütün yabancı büyüklüğü, onda özetlenir. Bu kocaman, bu ruhsuz taş, Don Juan’ın her zaman yadsıdığı güçleri simgeler yalnızca. Şövalyenin görevi burada biter. Yıldırımla gökgürültüsü, çağrıldıkları yapmacık gökyüzüne dönebilirler. Gerçek tragedya onların dışında oynanır. Hayır, taştan bir el altında ölmemiştir Don Juan. Masalsı meydan okuyuşa, varolmayan bir Tanrı’yı kışkırtan sağlam insanın, bu çılgın gülüşüne seve seve inanıyorum. Ama her şeyden önce de; Don Juan’ın, Anna’nın evinde beklediği gece, şövalyenin gelmediğini, vakit gece yarısını geçince de dinsizin, haklı çıkanların korkunç hüznünü duyduğuna inanıyorum. Onun son olarak bir manastıra kapandığını anlatan yaşam Öyküsüne daha da gönülden inanıyorum, öykünün eğitici yanı gerçeğe benzer sayılabileceğinden değil. Tanrıdan ne diye sığmak isteyecekti? Daha çok tümden uyumsuzlukla yoğrulmuş bir yaşamın mantığa uygun sonunu, yarınsız sevinçlere dönük bir ömrün yabansı yoksunluğunu belirtiyor bu. Ergi burada keşişlikte biter. Bunların aynı yoksulluğun iki yüzü olabileceklerini anlamak gerek. Daha tüyler ürpertici bir görüntü beklenebilir mi; bedeninin ihanetine uğrayan, sonunu beklerken tapmadığı bu Tanrı’yla karşı karşıya, yaşama hizmet ettiği gibi ona da hizmet ederek, boşluk önüne diz çökmüş, kollarım derinlikten yoksun olduğunu bildiği inandırma gücünden yoksun göğe doğru uzatarak-güldürünün son noktasına ulaşan adamın görüntüsü.

Don Juan’ı bir tepe üstünde, ıssız İspanyol manastırlarının bir hücresi içinde görüyorum. Baktığı bir şey varsa, bunlar uçup gitmiş aşklarının gölgeleri değil, belki de İspanya’nın sessiz bir ovasıdır, kendine benzer bulduğu, görkemli, ruhsuz topraktır. Evet, işte bu parıl parıl ve hüzünlü görüntüde durmalı. Sonuncu son, beklenen ama hiç istenmeyen sonuncu son, küçümsenecek bir şeydir.

OYUN

"Gösteri, kralın bilincini bu tuzakta yakalayacağım işte," der Hamlet. Yakalamak tam yerinde. Çünkü bilinç çabucak gider ya da kıvrılıverir. Onu havada, kendi kendisine kaçamak bir göz attığı o ölçülmez anda yakalamak gerekir. Günü gününe yaşayan insan oyalanmayı pek sevmez. Her şey onu sıkıştırır tersine. Aynı zamanda da hiçbir şey kendi kendinden fazla ilgilendirmez onu, hele ilerde ne olabileceği konusunda. Tiyatrodan, gösteriden hoşlanması bundandır, birçok yazgılar sunulur kendisine, bunların acılığının acısını çekmeden şiirini alır. Hiç değilse orada, bilinçsiz insanı tanırız, ne olduğu bilinmeyen bir umuda doğru koşar durur. Uyumsuz insan onun bittiği yerde, aklın oyuna hayran olmayı bırakarak onun derinliğine girmek istediği yerde başlar. Bütün bu yaşamlara girmek, onları çeşitlilikleri içinde duymak, tam anlamıyla onları oynamaktır. Oyuncuların genellikle bu çağrıya uyduklarını, uyumsuz insanlar olduklarını söylemiyorum. Yalnızca yazgılarının açık görüşlü bir yüreği çekebilecek, uyumsuz bir yazgı olduğunu söylüyorum. Bundan sonra söyleyeceklerimin ters anlaşılmaması için bunu belirtmem gerekli.

Oyuncu geçici olanın alanında egemendir. Biliriz; ünlerin en gelip geçicisi, onun ünüdür. Konuşmalarda böyle söylenir hiç değilse. Ama bütün ünler geçicidir. Sirius'un görüşüne göre, Goethe'nin yapıtları bin yıla kadar toza dönüşecek, adı da unutulacaktır. Belki de birkaç arkeolog, çağımızdan "izler"i arayacaktır. Bu düşünce her zaman öğretici olmuştur. İyice düşünülürse, bu görüş çırpınmalarımızı ilgisizlikte bulduğumuz derin soyluluğa indirger. Her şeyden önce de uğraşılarımız en kesin olana, yani dolaysıza doğru yöneltir. Bütün ünler içinde bizi en az aldatanı, kendi kendini yaşayan ündür.

Öyleyse oyuncu, sayılmaz ünü, kendini kendine adayıp kendini duyanı seçmiştir. Her şeyin günün birinde öleceğinden en iyi sonucu çıkaran odur. Bir oyuncu ya başarır, ya başaramaz. Bir yazar, değeri bilinmese bile, bir umut besler. Ne olduğuna yapıtlarının tanıklık edeceklerini tasarlar. Oyuncu fazla fazla fotoğrafını bırakacaktır bize, kendisini oluşturan şeylerin hiç biri, devinimleri ve susuşları, kesik soluğu ve aşk soluğu, bize kadar gelmeyecektir. Onun için tanınmamış olmak oynamamaktır, oynamamaksa canlandıracağı ya da dirilteceği bütün varlıklarla birlikte yüz kez ölmektir.

Yaratımların en geçicisi üzerine kurulmuş bir ünü geçici bulmakta şaşılacak ne var? Iago ya da Alceste, Phedre ya da Glocester olmak için üç saati vardır oyuncunun. Bu kısa aralıkta, onları elli metrekarelik bir alan üzerinde doğurtur ve öldürür. Uyumsuz hiçbir zaman bu kadar iyi, bu kadar da uzun süre örneklenmemiştir. Duvarlar arasında, birkaç saatliğine gelişip biten bu olağanüstü yaşamlar, bu tek ve tam yazgılar için bundan daha aydınlatıcı bir örnek beklenebilir mi? Sahneden çıktı mı Sigismond hiçbir şey değildir artık. İki saat sonra, lokantada yemek yediği görülür. Belki de yaşam o zaman bir düştür. Ama Sigismond'dan sonra bir başkası gelir. Kararsızlık içinde acı çeken kahramanın yerini, öcünü aldıktan sonra kükreyen kahraman alır. Böylece yüzyılları, tinsel varlıkları dolaşmakla, kendinde insanı olabileceği ve olduğu gibi yansıtmakla, yolcu dediğimiz şu öbür uyumsuz kişiye yetişir oyuncu. Onun gibi, bir şeyi tüketir, durmadan dolaşır. Zamanın yolcusudur. Nicelik ahlakı bir besi bulabilseydi, bu eşsiz sahne üzerinde bulurdu. Oyuncu bu kişilerden ne ölçüde yararlanır, bunu söylemek güç. Ama önemli olan bu değil. Bu yeri doldurulmaz yaşamlarla hangi noktaya kadar birleştiğini bilmek söz konusudur yalnız. Gerçekten de, onları kendinde taşıdığı, doğdukları zamanı ve uzamı azıcık aştıkları olur. Artık eski kimliğinden kolayca ayrılamayan oyuncuya eşlik ederler. Oyuncunun, bardağını alırken, kupasını kaldıran Hamlet'in devinimini yeniden bulduğu olur. Hayır, onu yaşattığı varlıklardan ayıran uzaklık o kadar fazla değildir. O zaman her ay ya da her gün şu çok verimli gerçeği, bir insanın olmak istediğiyle olduğu arasında sınır bulunmadığım bol bol ortaya koyar, öyle görünmek, öyle olmayı ne dereceye kadar gerçekleştirir, o her zaman daha iyi canlandırmaya çalışan kişi, bunu tanıtlar. Çünkü tümüyle yalandan yapmak, kendi yaşamı olmayan yaşamların elden

geldiğince ilerilerine girmek, onun sanatıdır. Çabanın sonunda, iç çağrısı aydınlanır; bütün yüreğiyle hiçbir şey olmamaya ya da birçok olmaya çalışmak. Kahramanını yaratması için kendisine verilen süre ne kadar darsa, yeteneği de o kadar zorunludur. Üç saat içinde, bugün kendisinin olan yüzle ölecekti olağandışı yazgıyı üç saat içinde duyması ve göstermesi gerektir. Kendini yeniden bulmak üzere yitip gitmek denir buna. Bu üç saat içinde, salondaki adamın dolaşmak için bütün ömrünü harcadığı bu çıkışsız yolun sonuna dek gider.

Geçiciyi oynayandır oyuncu, ancak görünüş alanında çalışır, ancak görünüş alanında kusursuzlaşır. Tiyatronun koşulu, yüreğin yalnızca devinimlerde ve bedende, ya da bedenin sesi olduğu kadar ruhun sesi olan sesle belirtilmesi ve anlatılmasıdır. Bu sanatın yasası her şeyin büyütülmesini ve etin diline çevrilmesini ister. Sahne üzerinde, nasıl sevilirse öyle sevmek, yüreğin o yeri doldurulmaz sesini kullanmak, uzun uzun seyreder gibi bakmak gerekseydi, dilimiz şifreli bir dil olarak kalırdı. Burada sessizlikler de işitilmelidir. Aşk sesini yükseltir, kımıltısızlık bile gösteri olur. Her şeyden önce beden egemendir. Öyle her şey “oyunsu” olamaz, haksız olarak değerden düşürülen bu sözcük bütün bir estetiği, bütün bir ahlakı kapsar. Bir insan yaşamının yarısı söylenmeyeni anlamakla, başını çevirmekle, susmakla geçer. Oyuncu burada hakkı olmayan yere girendir. Bu zincirlenmiş ruhun tılsımını bozar, tutkular en sonunda sahneye atılırlar. Bütün devinimlerde konuşurlar, yalnız haykırışlarla yaşarlar. Böylece oyuncu kişilerini göstermek için onları çizer ya da yontar, imgesel biçimlerinin içine akar, gölgelerine kanını verir. Söylemek bile fazla, büyük tiyatrodan, oyuncuya tümüyle bedensel yazgısını doldurma fırsatını veren tiyatrodan söz ediyorum. Shakespeare’e bakın. Bu büyük devinim tiyatrosunda, oyunu yöneten şey, bedenin kudurganlıklarıdır. Her şeyi bunlar açıklar. Bunlar olmasa, her şey yıkılırdı. Cordelia’yı sürgüne gönderen, Edgar’ı mahkûm eden sert davranış olmasa, Kral Lear çılgınlığın randevusuna hiçbir zaman gitmezdi. O zaman bu tiyatronun bunaklık burcu altında geçmesi yerindedir. Ruhlar cinlere ve sarabandlarına[XIX] bırakılmıştır. En azından dört deli, biri mesleğiyle, öbürü istemiyle, son ikisi de acılarıyla; düzeni bozulmuş dört beden, aynı durumun dört anlatılmaz yüzü.

Tek basma insan bedeninin boyutları da yetersizdir. Maske ve yüksek tabanlı kunduralar, yüzü temel öğelerinde silikleştiren ya da daha çok belli eden makyaj, abartan ya da basitleştiren giysi; bu evren, görünüş uğrunda her şeyi harcar, yalnızca göz için yapılmıştır. Uyumsuz bir mucizeyle, bilgiyi getiren de yine bedendir. Iago'yu hiçbir zaman onu oynayınca anladığım kadar iyi anlayamam. Ne kadar işitirsem işiteyim, ancak görünce kavrarım onu. Uyumsuz kişinin tekdüzeliği, o hem yabansı, hem de dost, o biricik ve baş döndürücü görünüşü oyuncuya geçer, bütün kahramanları içinde dolaştırır onu. Burada da, bu eda birliğini büyük tiyatro yapıtı sağlar[XX]. Oyuncu burada kendi kendisiyle çelişir; aynı, yine de çok çeşitli, bir tek bedenle özetlenmiş bunca ruh. Ama her şeye erişmek ve her şeyi yaşamak isteyen bu birey, bu boşuna çaba, bu güçsüz inat, uyumsuz çelişkinin ta kendisidir. Hep kendisiyle çelişen onda birleşir yine de. Bedenle tinsel varlığın birbirleriyle birleşip kaynaştıkları, İkincisinin başarısızlıklarından bıkıp en sadık dostuna yöneldiği yerdedir. "Kanlarıyla yargıları alabildiğine birbirlerine karışan, bunun içinde yazgı parmağının dilediği deliğinden ses çıkardığı flüt olmayan kişilere ne mutlu!" der Hamlet.

Kilise oyuncuda böyle bir çabayı nasıl suç saymazdı? Bu sanatta ruhların sapkın çoğalımını, coşkunlukların ölçüyü aşmasını, tek bir yazgıyı yaşamaya yanaşmayan, bütün aşırılıklara atılan bir varlığın sarsıcı savını yadsıyordu. Onları sürgün etmekle bütün öğrettiklerinin yadsınması olan şu şimdiki zaman tutkusunu ve şu Protee[XXI] yengisini sürgün etmiş oluyordu, ölümsüzlük bir oyun değildir. Güldürüyü ona yeğ görecek kadar düşüncesiz bir varlık, kurtuluşu kaçırmıştır elinden. "Her yerde" ile "her zaman" arasında uzlaşma yoktur. Bu kadar küçük görülen bu mesleğin, ölçüsüz bir tinsel anlaşmazlığa yol açması bundandır, "önemli olan, ölümsüz yaşam değildir, ölümsüz canlılıktır," der Nietzsche. Gerçekten de bütün dram bu seçimdedir.

Adrienne Lecouvreur[XXII], ölüm döşeğinde, tövbe edip kutsal ekmeği yemek istedi, ama mesleğinden dönmeye yanaşmadı. Böylece tövbenin kazancından oldu. Gerçekten de Tanrı'ya karşı derin tutkusunu seçmek değil de neydi bu? Ölüm döşeğindeki bu kadın, sanatım diye adlandırdığı

şeyi yoksamayı gözyaşları içinde yadsırken, sahnede hiçbir zaman erişemediği bir büyüklük gösteriyordu. Bu onun en güzel, sürdürülmesi en güç rolü oldu. Gökyüzüyle önemsiz bir bağlılık arasında bir seçim yapmak, kendini ölümsüzlüğe yeğ görmek, ya da Tanrı'da erimek, çok eski bir tragedyadır bu, bizim de yer almamız gereken tragedya.

Zamanın oyuncuları aforoz edildiklerini biliyorlardı. Mesleğe girmek, Cehennem'i seçmekti. Kilise de onları en kötü düşmanları olarak görüyordu. Kimi yazın adamları kızarlar: "Nasıl olur da Moliere'den son yardımlar esirgenir!" Ama doğrudur bu, hele sahnede ölen, tümüyle dağılmaya adanmış bir ömrü, boya altında bitiren kişi için. Her şeyi bağışlattıran dehadan söz edilir. Ama deha hiçbir şeyi bağışlamaz, üstelik de buna yanaşmadığı için bağışlamaz.

O zaman, oyuncu kendisini bekleyen cezayı biliyordu. Ama yaşamının kendisinin ayırdığı son ceza yanında böylesine bulanık tehditlerin ne anlamı olabilirdi? Önceden duyduğu, bütünüyle kabullendiği bir şeydi bu. Uyumsuz insan için olduğu gibi oyuncu için de erken bir ölüm düzeltilmez bir şeydir. Bu erken ölüm olmadıkça, dolaşabileceği yüzler ve yüzyıllar toplamını hiçbir şey karşılayamaz. Ama ne olursa olsun, ölmek söz konusudur. Çünkü, oyuncu kuşkusuz her yerdedir, ama zaman onu da sürükler ve etkisini gösterir.

O zaman, bir oyuncu yazgısının ne olduğunu duymak için birazcık imge gücü yeter. Kişilerini zaman içinde kurar, sıralar. Onları buyruğuna uydurmasını da zaman içinde öğrenir. Farklı yaşamları ne kadar çok yaşamışsa onlardan o kadar iyi ayrılır. Bir gün olur, sahnede ve dünyada ölmek gerekir. Yaşamış olduğu şey şimdi karşısındadır. Açıklıkla görür. Serüvenin iç parçalayıcı, yeri doldurulmaz yanını görür. Bilir ve şimdi ölebilir. Kocamış oyuncuların sığınabilecekleri bakım yurtları da vardır.

FETİH

“Hayır, der fatih, eylemi sevmem için düşünmeyi unutmam gerekmiş olduğunu sanmayın. Tersine, inandığımı kusursuzca tanımlayabilirim. Çünkü ona güçle inanıyorum, onu açık, kesin bir görüşle görüyorum.” Bunu anlatamayacak kadar fazla biliyorum, diyenlerden sakının. Çünkü anlatmayı beceremiyorlarsa, bilmedikleri ya da tembellik yüzünden, kabukta kaldıkları içindir.

Fazla bir kanım yok öyle. İnsan, bir yaşam sonunda, bir tek gerçeği kesin olarak öğrenmekle yıllar geçirdiğini anlar. Ama bir teki, apaçıksa, bir yaşam yönetmeye yeter. Bana gelince, benim de birey üzerinde bir sözüm var söylenecek. Bundan sert bir biçimde, hatta gerekirse uygun bir horgörüyle söz etmeli.

Bir insan söylediği şeylerden çok, söylemedikleriyle insandır. Söylemeyeceğim şeyler var. Ama kesinlikle inanıyorum ki, bireyi yargılamış olan bütün insanlar, bizden çok daha az deneyle yapmışlardır bunu. Zekâ; coşkunluk veren zekâ, göstermesi gerekeni önceden sezmiştir belki de. Ama çağ, yıkıntıları, kanıları, açık gerçeklerle dolduruyor gözlerimizin önünü. Eski halklar, hatta daha yenileri, bizim makine çağımızdan önce yaşamış olanlar, toplumun ve bireyin erdemlerini teraziye koyabilir, hangisinin ötekine uyması gerektiğini araştırabilirlerdi. İlkin bu olanak vardı, insanın yüreğinde olan, yaratıkların dünyaya hizmet etmek mi, yoksa hizmet görmek için mi geldiklerini gösteren şu ısrarlı sapıtma nedeniyle vardı. Vardı bu olanak, çünkü toplum da, birey de bütün becerilerini göstermemişlerdi daha.

Kanlı Felemenk savaşlarının ortasında doğmuş Hollanda ressamlarının başyapıtlarına hayran olan, korkunç Otuz Yıl savaşlarının bağrında yetişmiş Silezya gizemcilerinin dualarıyla coşan düşünürler gördük. Onların şaşkın gözlerinde ölümsüz değerler, çağdaş gürültülerin üzerinde yüzer. Ama o günden bugüne zaman ilerledi. Bugünün ressamları o esenlikten yoksun. Aslında yaratıcı için gerekli, yani kuru bir yürekleri olsa bile hiçbir işe yaramıyor, çünkü herkes silah altına alınmıştır; ermiş bile. İşte belki de en derin biçimde duyduğum bu. Siperlerde olgunlaşmadan ölen her biçimde, benzetme olsun, dua olsun, demir altında ufalanan her çizgide, ölümsüz, bir yanını yitiriyor. Çağımdan ayrılamayacağımı bilincimde duyduğum için, onunla kaynaşmaya karar verdim. Bireye sırf kendisini önemsiz ve alçalmış gördüğüm için bu kadar önem verişim bundan. Kazanılmış dava olmadığını bildiğim için, yitirilmiş davalardan hoşlanıyorum; geçici yenmelerinde olduğu gibi, bozgununda da eşit olan, tam bir ruh ister bu işler. Bu dünyanın yazgısına sorumlulukla bağlanan kimse için, uygarlıkların çarpışmasında bunalımlı bir şey vardır. Onda kendi kozumu oynamak isterken bu bunalımı da kendime malettim. Tarihle ölümsüz arasında tarihi seçtim, çünkü kesinlikleri severim. Hiç değilse ondan kuşkum yok ve beni ezen bu gücü nasıl yadsıyabilirim?

Bir gün gelir, ya gözlemi ya eylemi seçmek gerekir, insan olmak derler bunun adına. Bu parçalanışlar korkunçtur. Ama gururlu bir yürek için iki şeyin ortası olamaz. Ya Tanrı var, ya zaman, ya bu haç, ya bu kılıç. Ya çırpınmalarım aşan daha yüksek bir anlamı vardır bu dünyanın, ya da bu çırpınmalardan başka hiçbir şey gerçek değildir. Ya zaman ile yaşayıp onunla ölmek, ya da daha büyük bir yaşam için ondan çekilmek gerek. Uzlaşılabileceğini, hem yüzyıl içinde yaşayıp hem de ölümsüze inanılabileceğini biliyorum. Buna kabullenmek denir. Ama ben bu deyimden tiksiniyorum, her şeyi istiyorum, ya da hiçbir şeyi. Eylemi seçiyorum diye, gözlem benim için bilinmedik bir ülkedir sanmayın. Ama bana her şeyi veremez, ben de ölümsüzden yoksun kalınca zamanla birleşmek isterim. Defterimde ne özlem bulunsun istiyorum, ne acılık, yalnız açık görmek istiyorum. Söylüyorum size, yarın silah altına alınacaksınız. Sizin için de, benim için de bir kurtuluş bu. Birey hiçbir şey yapamaz, yine de her şeyi yapabilir. Bu çok güzel hazır bulunuş içinde, neden onu bir yandan göklere çıkarırken, bir yandan da ayaklar altına

aldığımı anlıyorsunuz. Onu ufalayan dünya, kurtaran da ben. Ona bütün haklarını sağlıyorum.

Fatihler eylemin aslında yararsız olduğunu bilirler. Bir tek eylem vardır yararlı olan; insanı ve yeryüzünü yeni baştan düzeltecek eylem, insanları hiçbir zaman yeni baştan düzeltemeyeceğim. Ama “öyleymiş gibi” yapmak gerek. Çünkü çarpışmanın yolu beni etle karşılaştırıyor. Alçalmış da olsa, et benim tek kesinliğimdir. Yalnız onunla yaşayabilirim. Yaratık benim yurdumdur. İşte bunun için bu uyumsuz, bu bir yere götürmeyen çabayı seçtim. İşte bunun için çarpışmadan yanayım. Çağ da uyuyor buna, söyledim. Şimdiye değin bir fatihin büyüklüğü coğrafyayla ilgiliydi. Ele geçirilen toprakların genişliğiyle ölçülüyordu. Sözcüklerin anlam değiştirmesi, artık yalnız yenen generali belirtmesi boşuna değil. Büyüklük karargâh değiştirdi. Büyüklük karşı gelmede, geleceksiz özveride. Burada da, bozgun zevkinin hiç mi hiç yeri yok. Yengi istenecek bir şey olurdu. Ama bir tek yengi vardır ve ölümsüzdür. Hiçbir zaman elde edemeyeceğimdir bu. İşte çarptığım, takılıp kaldığım nokta. Prometheus’un, çağdaş fatihlerin birincisinin, devriminden başlamak üzere, Tanrılara karşı her zaman bir devrim olur, insanın kendi yazgısına karşı açtığı bir hak davasıdır bu; yoksulun davası bir bahaneden başka bir şey değildir. Ama bu anlayışı ancak tarihsel eyleminde kavrayabilirim, orda yetişirim ona. Ondan hoşlandığımı sanmayın yine de; temel çelişki karşısında, kendi insansal çelişkimi sürdürürüm. Kendisini yadsıyanın ortasına yerleştiririm uyanıklığımı. Kendisini ezen şey karşısında insanı yükseltirim, o zaman özgürlüğüm, başkaldırışını ve tutkum bu gerilimde, bu açık görüşlülükte, bu ölçüsüz yinelemede el ele verir.

Evet, insan kendinde başlayıp kendinde biter, ötesi yoktur. Bir şey olmak istiyorsa, bu yaşam içinde olur. Şimdi, bunu fazlasıyla biliyorum. Fatihler bazı bazı yenmekten ve aşmaktan söz ederler. Ama hep “kendi kendini aşmak”tır demek istedikleri. Bunun ne demek olduğunu iyi bilirsiniz. Her insan bazı anlarda kendini bir Tanrı’nın eşiti gibi duymuştur. Hiç değilse böyle söylerler bunu. Ama bu, bir anlık bir sürede, insanın tinsel varlığının şaşırtıcı büyüklüğünü duymuş olmasından gelir. Fatihler kendilerini insanlar içinde sürekli olarak bu yükseskliklerde ve bu

büyüklüğün tam bilinci içinde yaşayacak kadar güçlü bulan kimselerdir yalnız. Bu bir aritmetik, artı ya da eksi sorunudur. Fatihler en fazlasını yapabilirler. Ama insanın isteyince yaptığından fazlasını yapamazlar. İşte bunun için insan deneyini hiç bırakmaz, devrim ruhunun en yakın noktasına dalarlar.

Sakatlanmış yaratığı bulurlar orda, ama sevip hayran oldukları biricik değerlerle, yani insan ve sessizliğiyle de orda karşılaşırlar. Aynı zamanda hem yoksunlukları, hem de zenginlikleridir bu. Onlar için bir tek lüks vardır, bu da insan bağıntılarının lüksüdür. Bu hiç de sağlam olmayan evrende, insanca olan ve yalnız insanca olan her şeyin daha yakıcı bir anlam kazandığını sezmemek elde mi? Gerilmiş yüzler, tehlikeye düşmüş kardeşlik, insanlar arasındaki alabildiğine güçlü, alabildiğine utangaç dostluk; bunlar, geçici olduklarına göre, gerçek zenginliklerdir. Tinsel varlık güçlerini ve sınırlarım en iyi bunlar ortasında duyar. Yani, etkenliğini. Kimileri dehadan söz ettiler. Ama deha pek bulanık; ben aklı yeğ tutarım. O zaman aklın çok güzel olabileceğini söylemek gerek. Bu çölü aydınlatır, ona boyun eğdirtir. Tutsaklıklarını bilir, onları gösterir. Bu bedenle aynı zamanda ölecektir. Ama bunu bilmek, işte onun özgürlüğü budur.

Bilmiyor değiliz, bütün Kiliseler bize karşı. Bir yere varmayı çok isteyen bir yürek ölümsüze yan çizer, bütün Kiliseler de, ister Tanrısal, ister siyasal olsunlar, ölümsüze göz dikerler. Mutluluk ve cesaret, gündelik ya da adalet, onlar için ikinci derecede amaçlardır. Getirdikleri bir öğretidir, buna katılmak gerekir. Ama benim fikirlerle ya da ölümsüzle işim yok. Kendi boyuma göre dar gerçeklere dokunabilir elim. Onlardan ayrılamam. İşte bunun için hiçbir şey kuramazsınız benim üzerime; fatihin hiçbir şeyi sürekli değildir, öğretileri bile.

Ne olursa olsun, bütün bunların sonunda ölüm var. Bunu biliyoruz. Her şeyi bitirdiğini de biliyoruz. Avrupa'yı kaplayan, içimizden bazılarının hiç aklından çıkmayan mezarlıklar, işte bunun için çirkin. Yalnız sevilen güzelleştirilir, ölümse bizi tiksindirir, bıktırır. Onun da fethedilmesi gerektir. Carrara'ların sonuncusu vebadan boşalmış Padova'da tutsak kalmış, Venediklilerce kuşatılmış durumda, sarayının salonlarında uluyarak dolaşıyordu; şeytana sesleniyor, ondan ölümü istiyordu. Onu aşmanın bir

başka biçimiydi bu. Ölümün saygı gördüğünü sandığı yerleri öylesine korkunçlaştırmış olmak da Batı’ya özgü cesaretin bir belirtisidir. Başkaldırmış kişinin evreninde, ölüm adaletsizliği aşka getirir. Son haksızlıktır.

Başkaları da, uzlaşmadan, ölümsüzü seçmiş ve bu dünyanın aldatıcılığını ortaya koymuşlardır. Mezarlıkları bir çiçek ve kuş bolluğu ortasında gülümser. Bu fatihe uygun gelir ve ona teptiği şeyin açık görüntüsünü verir. O, tersine, kara demirin ya da adsızlar çukurunun ortamım seçmiştir. Bazı bazı ölümsüzden yana insanlar arasında en iyileri, ölümleri konusunda böyle bir görüntüyle yaşayabilen bu varlıklar karşısında saygı ve acıma dolu bir ürpertiye kapıldıklarını duyarlar. Ama yine de bu varlıklar güçlerini ve doğrulamalarını bundan çıkarırlar. Yazgımız karşımızdadır, biz onu kışkırtırız. Gururdan çok, sınırlı durumumuzun bilinciyle. Biz de bazı bazı acırız kendi kendimize. Bize kabul edilebilir görünen biricik acıma budur; belki de pek anlayamayacağınız, pek de erkekçe bulmayacağınız bir duygu. Yine de bunu duyanlarımız en gözüpeklerimizdir. Ama biz uyanık olanlara erkek deriz ve bizi açık görüşlülükten uzaklaştıran bir gücü istemeyiz.

Bir kez daha söyleyeyim, birer ahlak önermiyor bu imgeler, birer yargı getirmiyorlar; birer çizgi bunlar. Bir yaşama yordamını gösteriyorlar yalnızca. Âşık, oyuncu ya da serüvenci uyumsuzu oynarlar. Ama isterse, arık kişi de, memur da, cumhurbaşkanı da oynayabilir pekâlâ. Bilmek ve hiç bir şeyi maskelememek yeter. İtalyan müzelerinde, küçük, resimli perdelere rastlanır, papaz darağacını saklamak için mahkûmların gözleri önüne tutarmış bunları. Her biçimiyle sıçrama, Tanrısala ya da ölümsüze atılma, günlük şeylerin ya da düşüncenin aldatıcı görüntülerine kapılma, bütün bu perdeler uyumsuzu gizler. Ama perdesiz kişiler de vardır; ben onlardan söz etmek istiyorum.

En aşırı örnekleri seçtim. Bu noktada, uyumsuz onlara büyük bir güç verir. Bu prensiplerin ülkesiz oldukları doğrudur. Ama ötekiler karşısında bütün krallıkların aldatıcı olduğunu bilmek gibi bir üstünlükleri vardır. Bilirler, işte bütün büyüklükleri; onlardan söz ederken gizli dertten ya da umut kırıklığından söz açmaya kalkmak da boşuna. Umuttan yoksun olmak, umut kesmek değildir. Yeryüzünün alevleri göksel kokulardan hiç de aşağı

kalmaz. Ne ben, ne başkası, burada onları yargılayanlayız. Daha iyi olmaya çalışmazlar, tutarlı olmaya çalışırlar. Bilge sözcüğü, elinde olmayan şeyler konusunda kuramlara dalmadan elindekiyle yaşayan insana uygulanırsa, bunlar da birer bilgedir. Onlardan biri, fatih, ama düşünce alanında fatih; Don Juan ama bilginin Don Juan'ı; oyuncu ama zekânın oyuncusu, bunu herhangi bir kimseden daha iyi bilir; "Sevimli koyun uysallığını en yüksek derecesine kadar sürdürmekle yeryüzünde de, gökte de hiçbir ayrıcalık kazanılmaz; en iyi koşulda boynuzları olan, fazla hiçbir şeyi olmayan sevimli bir koyuncuk olunmaktan da geri kalınmaz; kuruntudan ölünmediği ve yargıç tutumlarıyla skandala yol açılmadığı kabul edilse bile."

Ne olursa olsun, uyumsuz uslamaya daha sıcak yüzler vermek gerekiyordu. İmge gücümüzle başka birçoklarını, zamana ve sürgüne perçinlenmişleri, gelecekten ve zayıflıktan yoksun bir dünyaya uygun biçimde yaşamasını bilenleri de ekleyebiliriz. Bu uyumsuz ve tanrısız dünya, o zaman açık düşünen ve artık umut etmeyen insanlarla dolar. Ama ben daha kişilerin en uyumsuzundan; yaratıcıdan söz etmedim.

UYUMSUZ YARATIM

FELSEFE VE ROMAN

Uyumsuzun kısıntılı havasında sürdürülen bütün bu yaşamlar, gücünden canlılık aldıkları, derin ve sürekli bir düşünce olmasa, ayakta duramazlardı. Burada, bu ancak eşsiz bir bağlılık duygusu olabilir. Savaşların en saçmaları ortasında görevlerini yerine getiren bilinçli insanlar gördük; çelişkiye düştüklerine inanmıyorlardı. Hiçbir şeyi gizlememek söz konusuydu da ondan. Dünyanın uyumsuzluğunu sürdürmekte metafizik bir mutluluk vardır. Fetih ya da oyun, sayılmaz aşk, uyumsuz başkaldırma, kişinin daha baştan yenik düştüğü bir savaş alanında onuruna sunduğu saygılar bunlar.

Yalnızca savaş kuralına bağlı kalmak söz konusudur. Bu düşünce bir varlığı beslemeye yetebilir; koca uygarlıkları ayakta tuttu, tutuyor. Savaş yadsınmaz. Ondan ölmek, ya da onunla yaşamak gerek. Uyumsuz için de böyle; onunla soluk almak söz konusu; derslerini anlamak, bedenlerini yeniden bulmak söz konusu. Bu bakımdan, başlıca uyumsuz sevinç, yaratımdır. “Sanat ve yalnız sanat,” der Nietzsche, “gerçeğin elinden ölmemizi önleyecek bir şey varsa, o da sanat.”

Burada betimlemeye, birçok yönlerini sezdirmeye çalıştığım deneyde, bir başkasının bundan öldüğü yerde, bir acı belirivereceği kuşku götürmez. Çocukça unutuşu aramak, doygunluğa yönelmek yankısız kalan şeylerdir şimdi. Ama insanı dünya karşısında ayakta tutan sürekli gerilim, her şeyi bağrına basmaya iten düzenli taşkınlık, içimizde başka bir ateş bırakır. O zaman bu evrende yapıt, bilincini ayakta tutmak, onun serüvenlerini görüp göstermek için tek şansımızdır. Yaratmak, iki kez yaşamaktır. Proust’un bocalamalı ve sıkıntılı aramasının, o pek özenli çiçek ve sıkıntı koleksiyonunun başka hiçbir anlamı yoktur, öte yandan, oyuncunun, fatihin ve bütün uyumsuz insanların yaşamlarının bütün günlerinde giriştikleri

sürekli ve değer biçilmez yaratımdan daha ilerilere de götürmez. Hepsi de kendi gerçekleri olan gerçeği oynamaya, yinelemeye, yeniden yaratmaya çalışır. Hepimiz, eninde sonunda, gerçeklerimizin görünüşüne bürünürüz. Ölümsüze sırt çevirmiş bir insan için, bütün yaşam uyumsuzun maskesi altında ölçüsüz bir oyundan başka bir şey değildir. Yaratım, büyük oyundur.

Bu insanlar ilkin bilirler, sonra bütün çabaları yanaştıkları yarınsız adayı dolaşmaya, büyütmeye, zenginleştirmeye yönelir. Ama ilkin bilmek gerekir. Çünkü uyumsuzun bulunuşu gelecekteki tutkuların oluşup geçerlik kazandıkları bir duruş evresiyle birleşir. Dinsiz insanların da Oliviers dağları[XXIII] vardır. Onların dağı üzerinde de, uyumamak gerekir. Uyumsuz insan için, açıklamak ve çözmek değil, duymak ve betimlemek söz konusudur artık. Her şey açık görüşlü ilgisizlikle başlar.

Betimlemek, işte uyumsuz bir düşüncenin son tutkusu budur. Bilimin kendisi de aykırılıklarının sonuna gelince, önermeleri bırakır, olayların hep el değmemiş bir durumda kalan görünümünü seyredip çizmek üzere durur. Yürek de böylece dünyanın yüzleri önünde bizi coşturan bu coşkunluğun bize onun derinliğinden değil, çeşitliliğinden geldiğini öğrenir. Açıklama boştur, ama duyu kalır, onunla birlikte incelik bakımından tükenmez bir evrenin sonu gelmez çağrıları da kalır. Burada sanat yapıtının yeri anlaşılıyor.

Sanat yapıtı bir deneyin ölümünü, aynı zamanda da çoğalımını belirtir. Çevrenin daha önce belirlediği yönelimlerin; bedenin, tapınakların alınlığındaki tükenmez imgenin, biçimlerin ya da renklerin, sayının ya da üzüntünün, tekdüze ve tutkulu bir yinelemesi gibidir. Öyleyse yaratıcının görkemli ve çocuksu evreninde bu denemenin başlıca yönelimlerini yeniden bulmamız nedensiz değil. Bunu bir simge olarak görmek, sanat yapıtının en sonunda uyumsuza bir sığınak gibi görülebileceğini sanmak doğru olmaz. Aslında uyumsuz, bir oluştur ve yalnız betimlenmesi söz konusudur. Düşüncenin derdine bir çıkış yolu sağlamaz. Tersine, bu derdi bir insanın bütün düşüncesine yansıtan belirtilerden biridir. Ama, ilk olarak, tinsel varlığı kendi içinden çıkarır ve başkasının karşısına koyar, orda silinsin diye değil, ona herkesin gittiği çıkışsız yolu sarsılmaz bir parmakla göstermek için. Uyumsuz uslama evresinde, yaratım ilgisizlik ve buluşun ardından

gelir. Uyumsuz tutkuların ileri atıldıkları, uslamanın durduğu noktayı belirtir. Böylece yaratımın bu denemedeki yeri doğrulanmış olmaktadır.

Sanat yapıtında uyumsuza bağlanmış düşüncenin bütün çelişkilerini yeniden bulmamız için yaratıcıda da, düşünürde de aynı olan kimi yönelimleri gün ışığına çıkarmak yetecektir. Gerçekten de bu kafaları akraba yapan, birbirlerinin aynı sonuçlardan çok, hepsinde aynı olan çelişkiler. Düşünce ve yaratım için de böyle, insanı bu tutumlara yönelten şeyin aynı sıkıntı olduğunu söylemek bile fazla olur belki. Başlangıçta aynı noktada birleşmeleri bundandır. Ama uyumsuzdan yola çıkan bütün düşünceler içinde, pek azının burada ayakta kaldıklarını gördüm. Yalnız uyumsuzun malı olanı da onların uzaklaşmaları ya da sadakatsizlikleriyle daha iyi ölçtüm. Buna koşut olarak, şunu sormalıyım kendime; uyumsuz bir yapıt olabilir mi?

Sanatla felsefe arasındaki eski karşıtlığın saymacalığı üzerinde fazla durmak yersiz. Fazla kesin bir anlama çekmek istemek yanlıştır kuşkusuz. Yalnız bu iki daldan her birinin kendi özel iklimi bulunduğunu söylemek istersek, doğru olur; ama ayrıntılara girmediğimiz sürece doğru olur. Kabul edilebilecek biricik kanıt, öğretisinin içine kapanmış felsefeciyle yapıtının karşısında yer almış sanatçı arasında gösterilen çelişkideydi. Ama bu, burada bizim ikinci derecede saydığımız belirli bir sanat ve felsefe biçimi için geçerliydi. Yaratıcısından kopmuş bir sanat düşüncesi, yalnızca gününü doldurmuş bir anlayış değildir, yanlıştır da. Filozofun sanatçıya karşıtlığını göstermek için, hiçbir filozofun hiçbir zaman ortaya birden fazla öğreti çıkarmadığını söylerler. Ama bu, hiçbir sanatçının hiçbir zaman değişik yüzler altında birden fazla şey anlatmadığı ölçüde doğrudur. Sanatın anlık kusursuzluğunu, yenileşme zorunluluğunu ancak önyargı doğrulayabilir. Çünkü sanat yapıtı da bir çelişkidir ve büyük yaratıcıların ne denli tekdüze olabileceklerini herkes bilir. Tıpkı düşünür gibi sanatçı da yolunu seçer ve yapıtında oluşur. Bu geçişme estetik sorunlarının en önemlisini çıkarır karşımıza. Üstelik, düşüncenin amaç birliğine inanan bir kimse için, yöntemlere ve nesnelere göre yapılan bu ayrımdan daha boş bir şey yoktur. İnsanın anlamak ve sevmek için seçtiği dallar arasında sınırlar yoktur. İç içe girer, aynı bunalımda birbirlerine karışırlar.

Başlangıçta bunu söylemek zorunludur. Uyumsuz bir yapıt doğabilmesi için, düşüncenin, en açık en uyanık biçimiyle, ona karışmış olması gerekir. Ama aynı zamanda da orda hiç belirmemesi, belirirse düzenleyici zekâ olarak belirmesi gerekir. Bu aykırılık uyumsuza göre açıklanır. Sanat yapıtı, zekânın somutu uslamaktan vazgeçmesinden doğar. Etselin yengisini belirtir. Uyanık düşüncedir onu kışkırtan, ama bu edimde kendinden vazgeçer. Betimlenen şeye geçerli olmadığını bildiği, daha derin bir anlam eklemek gibi bir eğilime boyun eğmeyecektir. Sanat yapıtı zekânın bir dramını kişileştirir, ama bunun kanıtını ancak dolaylı olarak sunar. Uyumsuz yapıt bu sınırların bilincine varmış bir sanatçı ve somutun kendi kendinden fazla hiçbir anlam taşımayacağı bir sanat ister. Bir yaşamın amacı, anlamı ve avuntusu olabilir. Yaratmak ya da yaratmamak, hiçbir şeyi değiştirmez bu. Uyumsuz yaratıcı, yapıtına bağlanmaz. Ondan vazgeçebilir; bazı bazı vazgeçtiği de olur. Bir Habeşistan yeter.

Bunu aynı zamanda bir estetik kuralı olarak da görebiliriz. Gerçek sanat yapıtı her zaman insansal ölçüdedir. Her şeyden önce “daha az” söyleyendir. Bir sanatçının toplu deneyiyle onu yansıtan yapıt arasında, Wilhelm Meister ile Goethe’nin olgunluğu arasında belirli bir ilişki vardır. Yapıt bir açıklama yazınının süslü kâğıdına bütün deneyi geçirdiğini ileri sürdü mü bu ilişki kötüdür. Yapıt yalnızca deneyden yontulmuş bir parça, iç parıltının sınırlanmadan özetlendiği bir elmas yüzeyi olduğu zaman iyidir bu ilişki. Birinci durumda, fazlalık vardır, ölümsüzlük savı vardır. İkincisinde, zenginliği sezilen bütün bir deneyin söylenmeden anlatılışı dolayısıyla yapıt verimlilik kazanır. Uyumsuz sanatçı için sorun, “yapabilme”yi aşan bir “yaşayabilme” kazanmaktır. Sözün kısası, burada yaşamanın, düşünmek olduğu kadar da duymak olduğu anlaşıldığına göre, bu iklimde büyük sanatçı bir büyük yaşayıcıdır. Yapıt bir düşünce dramını cisimlendirir. Uyumsuz yapıt, düşüncenin üstün etkilerinden vazgeçişini, artık yalnız görünüşleri işleyen ve akılsal dayanağı olmayanı imgelerle örten zekâ olmaya boyun eğişini gösterir. Dünya açık olsaydı, sanat olmazdı.

Gözler kamaştırıcı alçak gönüllülüğü içinde yalnız betimlemenin egemen olduğu biçim ya da renk sanatlarından söz etmiyorum burada[{XXIV}]. Anlatım düşüncenin bittiği yerde başlar. Tapınakları ve müzeleri dolduran o boş gözlü delikanlıların felsefeleri devinimlere konulmuştur. Uyumsuz bir

insan için, bütün kitaplıklardan daha öğreticidir. Başka bir bakımdan, müzik için de böyledir. Öğreticilikten yoksun bir sanat varsa, o da müziktir. Matematiğe o kadar yakındır ki, nedensizliğini ondan almadığını ileri sürmek zordur. Tinsel varlığın belirli ve ölçülü yasalara göre kendi kendisiyle oynadığı bu oyun sesli bir uzamda geçer, bu uzam bizim uzamımızdır, ama onun ötesinde titreşimler insan dışı bir evrende birbirlerini bulurlar. Bundan daha arı duyu yoktur. Bu örnekler fazlasıyla basit. Uyumsuz insan bu düzenleri ve bu biçimleri kendi malı sayar.

Ama burada açıklama eğiliminin en büyük eğilim olarak kaldığı, düşün kendi kendini sunduğu, sonucun nerdeyse kesin, kaçınılmaz olduğu bir yapıttan söz etmek isterdim. Roman yaratımını söylemek istiyorum. Uyumsuz, romanda tutunabilir mi, tutunamaz mı, bunu araştıracağım.

Düşünmek, bir dünya yaratmak istemektir her şeyden önce (ya da kendi dünyasını sınırlandırmak, bu da aynı kapıya çıkar). Özlemine göre bir uzlaşma alanı, akılsal dayanaklarla sarılı, ya da dayanılmaz kopuşu çözümlemeyi sağlayacak örneksemelerle aydınlanmış bir evren bulmak üzere, insanı deneyinden ayıran temel uymazlıktan yola çıkmaktır. Bir filozof, Kant bile olsa, yaratıcıdır. Kişileri, simgeleri ve gizli eylemi vardır. Sonuçlanmaları vardır. Buna karşılık, görünüşler ne olursa olsun, romanın şiiri ve denemeyi geride bırakması, sanatın daha geniş bir biçimde akılsallaştırılmasını gösterir. Yanlış anlaşılmasın, her şeyden önce en büyükleri söz konusu. Bir türün verimliliği ve büyüklüğü çoğu zaman o tür içinde yazılmış süprüntülerle ölçülür. Kötü romanların sayısı, en iyilerin büyüklüğünü unutturmamalı. En iyileri, evrenlerini kendileriyle birlikte taşırlar. Romanın kendi mantığı, kendi uslamaları, kendi sezgisi, kendi konutları vardır. Aydınlık istemleri de vardır[XXV].

Yukarda sözünü ettiğim alışılmış karşıtlık bu özel durumda daha da az geçerlidir. Felsefeyi yaratıcısından ayırmanın kolay olduğu çağlarda geçerliydi. Bugün, düşünce evrensele varmak savında değil artık, en iyi tarihi de pişmanlıklarının tarihi olurdu; bugün biliyoruz ki, öğreti, geçerli olduğu zaman, kurucusundan ayrılmaz. Bir yanıyla Ethique[XXVI] bile uzun ve güçlü bir iç dökmeden başka bir şey değildir. Soyut düşünce en sonunda etten desteğine kavuşur. Aynı biçimde, bedenin ve tutkuların romansal

oyunları da bir dünya görüşünün istemlerine biraz daha fazla uydurulmakta, “öyküler” anlatmıyor artık yazar, evrenini yaratıyor. Büyük romancılar filozof romancılardır, yani “savlı” yazarların karşıtıdırlar. Balzac, Sade, Melville, Stendhal, Dostoyevski, Proust, Malraux, Kafka bunlardan birkaçıdır.

Ama uslamalarla değil de daha çok imgelerle yazmayı seçmeleri hepsinde bulunan bir düşünceyi ortaya çıkarır; her türlü açıklama ilkesinin yararsızlığına, duyulur görünüşün öğretici “bildirisine” inanmışlardır. Yapıtı hem bir son, hem de bir başlangıç olarak görürler. Çoğu zaman söylenmemiş bir felsefenin sonuçlanması, açıklanması ve taşlanmasıdır yapıt. Ama ancak bu felsefenin söylenmeden belirtilmiş yanlarıyla tamdır. Kısacası, eski bir konunun şu değişik biçimini, azıcık bir düşüncenin yaşamdan uzaklaştırdığı, ama çoğunun oraya getirdiği yönelimi haklı çıkarır. Gerçeği yüceltmeye gücü yetmeyen düşünce, onu yansıtmakta karar kılar. Söz konusu edilen roman aynı zamanda hem görece, hem de tüketime olan, aşkın bilgisine son derece benzeyen bilginin aracıdır. Romansal yaratımda aşkın ilk hayranlığı ve verimli oluşumu vardır.

Hiç değilse, başlangıçta gördüğüm etkileyici yanları bunlar. Ama sonradan intiharlarını seyredebildiğim şu alçalmış düşünce prenslerinde de görüyorum bunları. Beni ilgilendiren şey, onları kuruntunun ortak yoluna yönelten gücü tanıyıp betimlemek, öyleyse, burada da aynı yöntemi kullanacağım. Onu daha önce kullanmış olmak, uslamamı kısaltmamı, onu fazla gecikmeden kesin bir örnek üzerinde özetlememi sağlayacak. Dayanağı olmadan yaşamayı kabullenince, dayanağı olmadan çalışmaya ve yaratmaya da razı olunabilir mi, bu özgürlüklere hangi yol götürür insanı, bunu bilmek istiyorum. Evrenimi düşsel görüntülerden kurtarmak, onu yalnız varlığım yadsıyamadığım etin gerçekleriyle doldurmak istiyorum. Uyumsuz yapıt yaratabilir, bir başka tutum seçmektense yaratıcı tutumu seçebilirim. Ama bir uyumsuz tutum olduğu gibi kalmak için nedensizliğinin bilincinde kalmalıdır. Yapıt için de böyle. Burada uyumsuzun buyruklarına saygı gösterilmiyorsa, uyumsuz kopmayı ve başkaldırmayı örneklendirmiyorsa, kuruntular uğrunda kurban vermeden umudu uyandırıyorsa, artık nedensiz değil demektir. Artık ondan kopamam.

Yaşamım onda bir anlam bulabilir; bu önemsiz bir şey. Uyumsuz, bir insan ömrünün görkemliliğini ve yararsızlığını tüketen şu kopma ve tutku işlemi değildir artık.

Açıklama eğiliminin en güçlü eğilim olduğu yaratımda, bu eğilim aşılabilir mi o zaman? Gerçek dünya bilincinin en güçlü olduğu düşsel dünyada, sonuca bağlama isteği uğrunda kurban vermeden uyumsuza bağlı kalabilir miyim? Son bir çabayla göz önüne alınacak bir sürü sorun. Ne anlama geldikleri daha önce anlaşılmıştı. Son bir yanılsama uğruna ilk ve güç öğretisinden el çekmekten korkan bir bilincin son kaygıları bunlar. Uyumsuzun bilincine ermiş insanın benimseyebileceği tutumlardan biri olarak görülen yaratım için geçerli olan şey, önüne serilen bütün yaşama biçimleri için de geçerlidir. Fatih, ya da oyuncu, yaratıcı ya da Don Juan, yaşama çabalarının bu çabanın anlamsız niteliğinin bilincine varılmadan işlemeyeceğini unutabilirler. Pek çabuk alışır insan. Kişi mutlu yaşamak için para kazanmak ister, sonra bir yaşamın bütün çabası ve en iyi yanı bu paranın kazanılmasında toplanır. Mutluluk unutulmuş, araç da amaç sayılmıştır. Aynı biçimde fatihin bütün çabası da, önceleri daha büyük bir yaşama doğru bir yoldan başka bir şey olmayan hırsa doğru akacaktır. Don Juan da yazgısına boyun eğecek, büyüklüğü ancak başkaldırmasıyla geçerli olan bu yaşamla yetinecektir. Biri için bilinç, öteki için başkaldırma, her iki durumda da uyumsuz yitirilmiştir. İnsan yüreğinde öyle yılmaz umutlar vardır ki. En yoksun insanlar bile sonunda yanılsamaya boyun eğerler, bazı bazı. Esenlik gereksiniminin zorla benimsettirdiği bu doğrulama, varlıkçı razı oluşun kan kardeşidir. Böylece, ışıktan Tanrılar ve çamurdan putlar vardır. Ama bizim bulmak istediğimiz, insan yüzlerine götüren orta yoldur.

Buraya kadar, uyumsuz gereksinim üzerinde en iyi bilgiyi onun başarısızlıkları verdi bize. Aynı biçimde, aydınlanmak için, roman yaratımının da tıpkı bazı felsefelerdeki bulanıklığı sunabileceğini görmek yetecektir, öyleyse, düşüncemi açıklamak için, uyumsuzluk bilincini belirten ne varsa, hepsini bir araya getiren, yola çıkışı aydınlık, iklimi açık olan bir yapıt seçebilirim. Sonuçları bize bilgi verecektir. Burada uyumsuza saygı gösterilmemişse, imge oyununun hangi dolambaçlı yoldan sokulduğunu bileceğiz. O zaman kesin bir örnek, bir yönelim, yaratıcının bir sadıklığı yetecektir. Bundan önce daha geniş bir biçimde yapılan bir çözümlemeye eş bir çözümleme söz konusudur.

Dostoyevski’nin gözde bir yönelimini inceleyeceğim. Aynı biçimde, başka yapıtları da inceleyebilirdim[XXVII]. Ama bu yapıtla, söz konusu edilen varlıkçı düşüncelerde olduğu gibi, sorun doğrudan doğruya, büyüklük ve coşkunluk yönünden ele alınmıştır. Bu koşutluk amacım bakımından yararlı.

KİRİLOV

Dostoyevski'nin bütün kahramanları, yaşamın anlamını inceleyip kavramaya çalışırlar. Yenilikleri hurdadır; gülünç olmaktan korkmazlar. Yeni duyarlığı klasik duyarlıktan ayıran şey, berikinin ahlaksal, ötekininse metafizik sorunlarla beslenmesidir. Dostoyevski'nin romanlarında, sorun öyle bir şiddetle ortaya atılmıştır ki, ancak aşırı çözümler getirebilir. Varoluş asılsızdır ya da ölümsüzdür. Dostoyevski bu incelemeyle yetinseydi, filozof olurdu. Ama düşüncenin bu oyunlarının bir insan yaşamında doğurabileceği sonuçları inceler, sanatçılığı da buradadır. Bu sonuçlar arasında sonuncusu, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde kendisinin mantıksal intihar diye adlandırdığı şey çeker onu. Gerçekten de Aralık 1876 tarihli bölümünde "mantıksal intihar" uslamasını tasarlar, ölümsüzlüğe inanmayan bir kimse için insan yaşamının tümden uyumsuz olduğuna inanmış olduğundan, umutsuz kişi şu sonuçlara varır:

"Mutluluk konusundaki sorularıma karşılık olarak, bilincimin aracılığıyla, ancak büyük bütünde, uyum içinde mutlu olabileceğim, anlayamadığım, hiçbir zaman da anlayacak duruma gelmeyeceğim bildirildiğine göre, bu açık..."

"... Sonra, bu durumda, aynı zamanda hem davacı, hem dinleyici, hem sanık, hem yargıç rolünü yüklendiğime göre, doğanın bu güldürüsünü tümden saçma bulduğuma göre, kendim de bu oyunu oynamaya boyun eğmeyi alçaltıcı saydığıma göre..."

"Tartışma götürmez davacı ve dinleyici, yargıç ve sanık niteliğimle beni böylesine düşüncesiz bir umursamazlıkla acı çekmek üzere dünyaya getiren bu doğayı suçluyorum, kendimle birlikte yok olmaya mahkûm ediyorum."

Bu tutumda biraz mizah da var. Bu insan kendini öldürür, çünkü, metafizik düzlemde, incinmiştir. Belirli bir anlamda, öcünü alır. Bu onun “tutsak edilemeyeceğini” tanıtlama biçimidir. Bu arada aynı konunun en hayranlık verici genişlikle Kirilov’da, Cinler’in yine mantıksal intihar yanlısı kahramanında kişileştiği bilinir. Mühendis Kirilov bir yerde canına kıymak istediğini, çünkü “düşüncesinin bu olduğunu” bildirir. Sözcüğü gerçek anlamında anlamak gerektiği iyice anlaşılıyor. O, bir görüş, bir düşünce için hazırlanır ölüme. Üstün intihar denir buna. Kirilov’un maskesinin ağır ağır aydınlandığı sahneler boyunca, kendisine yön veren ölüm düşüncesi gösterilir bize. Gerçekten de mühendis, *Günlük*’ün uslamalarını baştan ele alır. Tanrı’nın gerekli olduğunu, varolması gerektiğini sezer. Ama varolmadığını ve varolamayacağını bilir. “Bunun kendimizi öldürmemiz için yeterli bir neden olduğunu nasıl anlamıyorsun?” diye haykırır. Bu tutum, onda uyumsuz sonuçların bazılarına da yol açar. İntiharının küçümsediği bir dava yararına kullanılmasını ilgisizlikle kabul eder. “Bu gece bunun benim için hiçbir şeyi değiştirmediği kararına vardım.” En sonunda edimini başkaldırma ve özgürlükle karışık bir duygu içinde hazırlar. “Boyun eğmezliğimi, yeni ve korkunç özgürlüğümü kesinlenmek için öldüreceğim kendimi.” Öç değil, başkaldırma söz konusudur artık, öyleyse Kirilov, uyumsuz bir kişidir, ama kendisini öldürmesi gibi temel bir sınırlamayla. Bu çelişkiyi kendisi açıklar, hem de öyle açıklar ki, aynı zamanda uyumsuz gizi de bütün duruluğuyla ortaya çıkarır. Gerçekten de olağanüstü bir hırs ekler ölümcül mantığına; bir Tanrı olmak için kendini öldürmek ister.

Uslama klasik bir açıklıktadır: Tanrı yoksa, Kirilov Tanrı’dır. Tanrı yoksa, Kirilov kendini öldürmelidir. Öyleyse Kirilov, Tanrı olmak için kendini öldürmelidir. Bu mantık uyumsuzdur, ama gereken de budur. Bu arada ilginç olan, yeryüzüne indirilmiş bu Tanrı’lığa bir anlam vermektir. Şu öncülü aydınlatmak demektir bu: “Tanrı yoksa, ben Tanrı’yım”, ama bu da oldukça karanlık kalmaktadır. İlkin bu çılgın savı ortaya atan adamın pekâlâ bu dünyadan olduğunu belirtmek gerekir. Sağlığını sürdürmek için, her sabah, jimnastiğini yapar. Karısına kavuşan Chatov’un sevinciyle duygulanır, ölümünden sonra bulunacak bir kâğıt üzerine, “onlara” dilini çıkaran bir yüz resmi çizmek ister. Çocuksu, öfkeli, tutkulu, yöntemli, duyguludur. Üstün insanın yalnız mantığı ve değişmez düşüncesi vardır

onda, insanınsa bütün sicili. Ama sakin sakin Tanrı'lığından söz eden de odur. Deli değildir ya da o zaman Dostoyevski delidir, öyleyse onu çırpındıran şey, bir kendini beğenmişin yanılsaması olamaz. Ve, bu kez, sözcükleri gerçek anlamlarında anlamak gülünç olabilir.

Kirilov da daha iyi anlamamıza yardım eder. Stavrogin'in bir sorusu üzerine, bir Tanrı insandan söz etmediğini açıkça belirtir. Bunun İsa'dan ayrılmak kaygısından geldiği düşünülebilirdi. Ama gerçekte onu da kendine bağlamak söz konusudur. Gerçekten de Kirilov, bir an, ölen İsa'nın kendini cennette bulmadığını tasarlar. "Doğanın yasaları İsa'yı yalanın ortasında yaşattılar ve yalan için öldürttüler", der, mühendis. İsa yalnız bu anlamda bütün insan dramını kişileştirir. En uyumsuz insan durumunu gerçekleştirmiş olduğu için kusursuz insandır. Tanrı insan değildir, insan Tanrı'dır. Her birimiz onun gibi çarmıha gerilebilir, aldatılabiliriz, bir dereceye kadar da öyleyiz.

Öyleyse söz konusu olan Tanrılık, tümüyle dünyasaldır. "üç yıl boyunca Tanrılığımın niteliğini aradım ve buldum," der Kirilov. "Tanrılığımın niteliği bağımsızlıktır." Şimdi Kirilov'un öncülünün: "Tanrı yoksa, ben Tanrı'yım" sözünün anlamı fark ediliyor. Tanrı olmak, bu yeryüzünde özgür olmaktır yalnızca, ölümsüz bir varlığa hizmet etmemektir. Her şeyden önce de bütün sonuçlan bu acılı bağımsızlıktan çıkarmaktır kuşkusuz. Tanrı varsa, her şey ona bağlıdır ve istemine karşı hiçbir şey gelmez elimizden. Yoksa, her şey bize bağlıdır. Nietzsche için olduğu gibi, Kirilov için de Tanrı'yı öldürmek, kendisi de Tanrı olmaktır. Kutsal Kitap'ın söz ettiği ölümsüz yaşamı bu yeryüzünde gerçekleştirmektir[XXVIII].

Ama bu metafizik cinayet, insanın tamamlanmasına yetiyorsa, ne diye intiharı da eklemeli buna? Neden kendini öldürmeli insan, neden özgürlüğü fethettikten sonra bu dünyayı bırakmalı? Çelişkili bir şey bu. Kirilov iyi bilir bunu, şöyle ekler: "Bunu duyuyorsan, bir çarsın ve kendini öldürmek şöyle dursun, şanın doruğunda yaşayacaksın." Ama insanlar bunu bilmezler. "Bunu" duymazlar, Prometheus'un zamanında olduğu gibi, kör umutlar beslerler içlerinde[XXIX]. Kendilerine yol gösterilsin isterler, kalıplaşmış öğütlerden vazgeçemezler. Öyleyse Kirilov, insanlık aşkıyla öldürmelidir kendini, ilk kendisi büyük ve çetin bir yol göstermelidir kardeşlerine. Eğitici bir intihardır bu. Kirilov böylece kurban eder kendini. Ama çarmıha

gerilmiş de olsa aldanmayacaktır. İnsan Tanrı olarak kalır, geleceksiz bir ölüme inanmış, İncil'in hüznü içine işlemiştir. “Ben dertliyim, çünkü özgürlüğümü kesinlemek zorundayım” der. Ama kendisi ölünce, insanlar en sonunda aydınlanınca, bu yeryüzü çarlarla dolacak, insanın şanıyla aydınlanacaktır. Kirilov'un tabancasının sesi, son devrimin göstergesi olacaktır. Böylece, onu ölüme götüren şey umutsuzluk değil, benzerlerine olan aşkıdır. Anlatılmaz bir tinsel serüveni, kan içinde sona erdirmeden önce, Kirilov, insanların acısı kadar eski bir söz söyler: “Her şey iyidir.”

Öyleyse Dostoyevski'de intihar yönelimi uyumsuz bir yönelimdir. Yalnız daha ötelere gitmeden önce, yeni uyumsuz yönelimler getiren başka kişilerde de Kirilov'un belirdiğini söyleyelim. Stavrogin'le Ivan Karamazov, günlük yaşamda uyumsuz gerçeklerin uygulamasını yaparlar. Kirilov'un ölümüyle kurtardıkları onlardır. Birer çar olmaya çalışırlar. Stavrogin “alaycı” bir yaşam sürer, bu yaşamın ne olduğu yeterince bilinir. Çevresinde kin uyandırır. Yine de, bu kişinin anahtar sözcüğü, veda mektubunda bulunur: “Hiçbir şeyden nefret edemedim.” ilgisizlik içinde çardır. Ivan da düşüncenin büyük güçlerini bırakmaya yanaşmamakla çardır. Kardeşi gibi, yaşadıkları yaşam yoluyla, inanmak için alçalmak gerektiğini tanıtlayanlara, bu durumun insana yakışmadığı karşılığını verebilirdi. Onun anahtar sözcüğü “Her şeye izin vardır” sözüdür, bu sözde de kendisine uygun düşen bir keder ayrımı vardır. Tanrı katillerinin en ünlüsü Nietzsche gibi onun da yolu çılgınlıkta biter. Ama bu göze alınacak bir tehlikedir ve bu acıklı sonlar karşısında, uyumsuz düşüncenin temel davranışı, “Bu neyi tanıtlar?” diye sormaktır.

Böylece *Günlük* gibi romanlar da uyumsuz sorunu ortaya atarlar, ölüme dek mantığı, coşkunluğu, “korkunç” özgürlüğü, çarların insansallaşmış yüceliğini kurarlar. Her şey iyidir, her şeye izin vardır, hiçbir şey nefreti hak etmemiştir; uyumsuz yargılar bunlar. Ama bu ateşten ve buzdan varlıkları bize öylesine yakın gösteren bu yaratım ne şaşırtıcı bir yaratım! Yüreklerinde homurdanan tutkulu ilgisizlik dünyası hiç de öyle aykırı, hiç de öyle tüyler ürpertici gelmez bize. Orda günlük bunalımlarımızı buluruz. Uyumsuz dünyaya böylesine yakın, böylesine kıvrandırıcı etkiler vermesini de hiç kimse Dostoyevski kadar başaramamıştır kuşkusuz.

Ama vardığı sonuç nedir? Anacağım iki sözü, yazarı başka buluşlara götüren metafizik yıkılışı gösterecektir. Kimi eleştirmenler mantıklı intihar edenin uslamasma karşı çıkınca, Dostoyevski *Günlük*'ün sonraki bölümünde tutumunu uzun uzun anlatır ve şöyle bağlar: "Ölümsüzlüğe inanç, insanoğluna (o olmayınca kendini öldürmek yolunu seçtirtecek kadar) gerekliyse, insanlığın doğal koşulu bu olduğu içindir. Bu böyle olduğuna göre, insan ruhunun ölümsüzlüğü hiç kuşkusuz gerçektir." öte yandan, son romanının son sayfalarında, Tanrı'yla o büyük savaşın sonunda, çocuklar Alyoşa'ya sorarlar: "Karamozov, dinin söylediği doğru mudur, ölüler arasında dirilecek miyiz, birbirimizi yeniden görecek miyiz?" Ve Alyoşa karşılık verir: "Elbette, yeniden göreceğiz birbirimizi, bütün olup bitenleri birbirimize sevinçle anlatacağız."

Böylece Kirilov, Stavrogin ve İvan yenilmiştir. *Karamazov*'lar *Cinler*'i yanıtlar. Alyoşa'nın durumu prens Mişkin'inki gibi bulanık değildir. Miskin hastadır, gülümsemelerle, ilgisizlikle belirlenen, sürekli bir "bugün" de yaşar, bu mutlu durumda sözünü ettiği sonsuz yaşam olabilir. Buna karşılık, Alyoşa, açıkça: "Birbirimizi yeniden bulacağız", der. İntihar ve delilik söz konusu değildir artık. Ölümsüzlükten ve sevinçlerinden kuşkusu bulunmayan kişi için ne gereği vardır bunun? Kişi Tanrı'lığını mutlulukla değişir. "Bütün olup bitenleri birbirimize sevinçle anlatacağız." Böylece Kirilov'un tabancası Rusya' da bir yerde patlamış, ama insanlar kör umutlarını kurmayı sürdürmüşlerdir, insanlar "bunu" anlamamıştır.

Öyleyse, uyumsuz bir romancı değil bize seslenen; varlıkçı bir romancı. Burada da sıçrama duygulandırıcıdır, kendisini esinleyen sanata büyüklüğünü verir. Kuşkularla yoğrulmuş, kararsız, ateşli, dokunaklı bir bağlanmadır. Karamazov'lardan söz ederken, Dostoyevski şöyle yazıyordu: "Bu kitabın bütün bölümlerinde izlenecek olan başlıca sorun, bütün yaşamım boyunca, bilinçli ya da bilinçsiz olarak acısını çektiğim sorunun ta kendisidir: Tanrı'nın varlığı." Bütün bir yaşamın acısını bir romanın sevinçli bir kesinliğe dönüştürdüğüne inanmak güçtür. Bir yorumcu[{XXX}], haklı olarak belirtir bunu: Dostoyevski, İvan'la birliktir. Karamazov'ların olumlu bölümleri üç aylık çaba istemiştir, oysa "sövmeler" diye adlandırdıklarını üç haftada, coşku içinde yazmıştır. Bir tek kahramanı yoktur ki, etinde bu dikeni taşımamış, onu kışkırtmamış ya da kimi zaman duyumda, kimi zaman ölümsüzlükte ona bir çıkış yolu aramamış

olsun[XXXI]. Ne olursa olsun, bu kuşku üzerinde duralım. İnsanı gün ışığından daha çok saran bir yarı karanlıkta, kişinin umutlarıyla çarpışmasını gösteren bir yapıt işte. Son noktaya gelince, yaratıcı kişilerine karşı bir seçim yapar. Böylece bu çelişki işin içine bir ayrım katmamızı sağlar. Burada söz konusu olan bir uyumsuz yapıt değil, uyumsuz sorununu ortaya atan bir yapıttır.

Dostoyevski'nin karşılığı alçalış, Stavrogin'in deyimiyle "utanç"tır. Oysa uyumsuz bir yapıt karşılık sağlamaz, işte bütün ayrılık burada. Son olarak iyice dikkat edelim; bu yapıtta uyumsuzla çelişen, Hıristiyan niteliği değil, gelecek yaşamı muştulamasıdır, insan hem Hıristiyan, hem de uyumsuz olabilir. Gelecek yaşama inanmayan Hıristiyan örnekleri vardır. Sanat yapıtından söz açılmışken, uyumsuz çözümlemenin daha önceki sayfalarda sezinlendiğini sandığım bir yönü belirtilebilir. "Kutsal Kitap'ın uyumsuzluğunu" ortaya atmaya götürür bu çözümleme. Ayrıca, sıçramalar bakımından pek verimli olan şu görüşü, kanıların inanmazlığı önlemediği görüşünü aydınlatır. Bu yolları iyi bilen *Cinler* yazarınınsa sonunda pek farklı bir yola saptığı görülür. Gerçekten de, yaratıcının kişilerine, Dostoyevski'nin Kirilov'a verdiği şaşırtıcı karşılık şöyle özetlenebilir; varoluş yalancı ve ölümsüzdür.

YARINSIZ YARATIM

Burada umudun bir daha dönülmemesiye atılamayacağım, kendisinden kurtulmak isteyenleri bile kuşatabileceğini görüyorum. Buraya değin söz konusu edilen yapıtlarda bulduğum yönelim bu. Hiç değilse, yaratım alanında, gerçekten uyumsuz bazı yapıtlar sayabilirdim[XXXII]. Ama her şeye bir başlangıç gerek. Bu araştırmanın amacı, belirli bir bağlılıktır. Kilisenin sapkınlara o kadar sert davranmasının biricik nedeni, yolunu şaşırmış bir çocuktan daha kötü düşman bulunmadığı düşüncesinde olmasındandı. Ama Ortodoks inancın kurulması için gnostik gözüpekliklerin[XXXIII] tarihi ve Manes'çi akımların sürüp gitmesi, bütün dualardan daha çok iş gördü, ölçüyü aşmamak koşuluyla, uyumsuz için de böyledir; kendisinden uzaklaştıran yolların çokluğu ölçüsünde tanırız uyumsuzun yolunu. Uyumsuz uslamanın sonunda, mantığının buyurduğu tutumlardan biri içinde, umudu en dokunaklı yüzlerinden biriyle, yine işin içine karışmış bulmamız nedensiz değil. Uyumsuz keşişliğin güçlüğünü gösterir bu. Her şeyden önce de durmadan ayakta tutulan bir bilinç gerektiğini gösterir ve bu denemenin genel çerçevesiyle birleşir.

Ama şimdilik uyumsuz yapıtları saymak söz konusu olmasa bile, hiç değilse yaratıcı tutum, uyumsuz yaşamayı tamamlayabilecek tutumlardan biri olan tutum üzerinde bir sonuca varılabilir. Sanata ancak olumsuz bir düşünce yaranı olabilir. Ak için kara ne kadar gerekliyse, onun bulanık ve alçalmış davranışları da büyük bir yapıtın anlaşılması için o kadar gerekli. "Boş yere" çalışıp yaratmak, kumdan heykel yapmak, yaratımının geleceği olmadığını bilmek, yüzyıllar için kurmanın da daha fazla bir önem taşımadığını bilerek yapıtının bir gün içinde yıkıldığını görmek; uyumsuz düşüncenin izin verdiği zor bilgeliktir bu. Bu iki işi yan yana yürütmek, bir

yandan yadsıyıp bir yandan göklere çıkarmak, işte uyumsuz yaratıcının önünde açılan yol. Boşluğa renklerini vermelidir.

Değişik bir sanat yapıtı anlayışına götürüyor bu. Bir yaratıcının yapıtı, çoğu zaman, birbirinden ayrı tanıklıklar dizisi olarak görülür. Böylece sanatçıyla yazıncı birbirine karıştırılır. Derin bir düşünce sürekli oluş içindedir, bir yaşamın deneyimiyle birleşir, orda biçimlenir. Aynı biçimde, bir insanın biricik yaratımı da birbiri ardından gelen birçok yüzlerde, yani yapıtlarda güçlenir. Birbirlerini bütünler, düzeltir ya da birbirlerine yetişirler, birbirleriyle çelişirler de. Yaratımı bitiren bir şey varsa, gözleri kararmış sanatçının yengin ve aldatıcı haykırışı, "Her şeyi söyledim" çığlığı değildir bu, yaratıcının ölümüdür, deneyimini ve dehasının kitabım kapayan ölümü.

Bu çaba, bu insanüstü bilinç, okurun gözünden kaçabilir. İnsan yaratımında gizem yoktur. Buyrultu yapar bu mucizeyi. Ama, hiç değilse, bir gizi bulunmayan gerçek yaratım da yoktur. Bir yapıtlar dizisi olsa olsa aynı düşüncenin yaklaşımlarından oluşmuş bir dizi olabilir. Ama yan yana sıralama yoluyla çalışacak bir yaratıcı türü de düşünülebilir. Yapıtlar birbirleriyle bağıntısızmış gibi görünebilir. Belirli bir ölçüde, çelişkendirler. Ama yeniden bütün içine yerleştirildikleri zaman, düzenlerine yeniden kavuşurlar. Böylece ölümden alırlar kesin anlamlarını. Işıklarının en aydınlığı yazarlarının yaşamından gelir. Bu sırada, yapıtlarının oluşturduğu dizi bir başarısızlıklar koleksiyonundan başka bir şey değildir. Ama, bu başarısızlıkların hepsinde aynı ses varsa, yaratıcı kendi öz durumunun görüntüsünü yineleyebilmiş, elinde tuttuğu kısır gizi yansıtabilmiştir.

Egemen kalma çabası burada büyük bir yer tutar. Ama insan zekâsı çok daha fazlasını da yapabilir. Yaratımın isteme dayanan yanını tanıtlayacaktır yalnız. İnsan isteminin bilinci sürdürmekten başka amacı olmadığını başka yerde belirttim. Ama sıkı bir düzen olmadıkça yürümez bu. Bütün sabır ve uyanıklık okulları arasında, yaratım en etkenidir. Hem de biricik insan onurunun en coşturucu, en altüst edici tanıklığıdır; durumu karşısında yılmaz bir biçimde başkaldırma, kısır bilinen bir çabada dayatma. Günü gününe bir çaba ister, istem ister, gerçeğin sınırlarının tam olarak kestirilmesini ister, ölçü ve güç ister. Bir keşişliktir. Bütün bunlar da "hiç yere" yinelemek ve çiğneyip durmak içindir. Ama belki de tek başına sanat

yapıtı, bir insandan istediği zor deneyimden, ona sağladığı düşsel gölgeleri aşma ve kendi çıplak gerçeğine biraz daha yaklaşma kadar önemli değildir.

Estetiği şaşırmayalım. Burada benim istediğim, sabırlı araştırma, bir savın sürekli ve kısır bir biçimde örneklendirilmesi değil. Düşüncemi açıkça belirtebildimse, tam tersi. Savlı roman, tanıtlayan, yani hepsinin en nefret vericisi olan yapıt, çoğu kez doygun bir düşünceden esinlenen yapıttır. Erildiği sanılan gerçek, kanıtlanır. Ama bunlar yön verici görüşlerdir, görüşler de düşüncenin tersidir. Bu yaratıcılar aşağılık filozoflardır. Benim sözünü ettiğim ya da tasarladığım yaratıcılarsa, tam tersine, uyanık düşünürler. Düşüncenin kendi kendine döndüğü bir noktada, yapıtlarının imgelerini sınırlı, ölümlü ve başkaldırmış bir düşüncenin açık simgeleri olarak gözler önüne sererler.

Belki de kanıtladıkları bir şey vardır. Ama romancılar bu kanıtları sağlamaktan çok, kendi kendilerine verirler. Aslolan somut içinde yengiye ulaşmaları, bunun da onların büyüklüğü olmasıdır. Bu tümüyle etsel yengi, soyut güçleri alçaltan bir düşünce hazırlamıştır onlara. Tümüyle öyle oldukları zaman, et aynı anda yaratımı bütün uyumsuz parıltısıyla parlatır. Tutkulu yapıttan alaycı felsefeler oluşturur.

Birlikten vazgeçen her düşünce çeşitliliği göklere çıkarır. Ve çeşitlilik sanatın yeridir. Tinsel varlığı kurtaran tek düşünce, onu sınırları ve yakın sonu konusunda bilinçli bir biçimde, yalnız bırakandır. Hiçbir öğreti çekmez onu. Yapıtın ve yaşamın olgunlaşmasını bekler. Birincisi, kendinden kopmuş olarak, kesinlikle umuttan vazgeçmiş bir ruhun pek az bulanmış sesini bir kez daha duyuracaktır ona. Ya da, yaratıcı oyunundan bıkıp başka yana döndüğünü ileri sürerse, hiçbir şey duyurmayacaktır. Arada bir fark yoktur.

Böylece, düşünceden istediğimi; başkaldırmayı, özgürlüğü ve çeşitliliği uyumsuz yaratımdan da istiyorum. Sonra derin yararsızlığını belli edecektir. Zekâyla tutkunun birbirlerine karıştıkları, birbirlerine destek oldukları bu günlük çabada, uyumsuz insan, güçlerinin özünü oluşturacak olan, sıkı bir düzen bulur. Bunun için gerekli olan uygulama, inat ve açık görüşlülük fatih

tutumuyla birleşir böylece. Yaratmak, yazgıya bir biçim vermektir. Nasıl bu kişilerin yapıtları kendileriyle tanımlanırsa, yapıtları da kendilerini tanımlar. Oyuncu bize öğretmişti; öyle görünmekle öyle olmak arasında sınır yoktur.

Bir kez daha söyleyelim. Bunların hiçbirinin gerçek anlamı yok. Bu özgürlük yolu üzerinde, atılacak bir adım daha var. Yaratıcı ya da fatih, bu akraba kafalar için son çaba, giriştikleri işlerden de kurtulmasını bilmektir; ister fetih, ister aşk, ister yaratım olsun, yapıtın da varolma-yabileceğini kabul edecek dereceye gelmek; böylece her türlü bireysel yaşamın derin yararsızlığını sonuna kadar götürmek, tüketmektir. Nasıl yaşamın uyumsuzluğunu görmek ona bütün aşırılıklara dalmak hakkını verirse, yapıtlarının oluşturulmasında da daha büyük bir rahatlık, bir kolaylık verir.

Geriye kalan, tek çıkış yolu ölüm olan bir yazgıdır, ölümün bu tek kaçınılmazlığı dışında, sevinç ya da mutluluk, her şey özgürlüktür. Tek efendisi insan olan bir dünyadır sürer gider. Onu bağlayan bir başka dünya düşüydü. Düşüncenin yazgısı kendi kendinden el çekmek değildir artık, imgeler biçiminde sıçramaktır. Oyalanır –masallarda kuşkusuz– ama insan acısının derinliğinden başka derinliği bulunmayan ve onun gibi tükenmez olan masallarda. Eğlendiren ve kör eden Tanrısal masal değil, çetin bir bilgeliği, yarınsız bir tutkuyu özetleyen ve yeryüzüne özgü olan yüz, devinim ve dram.

SISYPHOS SÖYLEN!

Tanrılar, Sisyphos'u bir kayayı durmamacasına bir dağın tepesine kadar yuvarlayıp çıkarmaya mahkûm etmişlerdi, Sisyphos kayayı tepeye kadar getirecek, kaya tepeye gelince kendi ağırlığıyla yeniden aşağı düşecekti hep. Yararsız ve umutsuz çabadan daha korkunç bir ceza olmadığını düşünmüşlerdi, o kadar haksız da sayılmazlardı.

Homeros'a bakılırsa, Sisyphos ölümlülerin en bilgesi, en uyanığıydı. Başka bir söylentiye göre de, haydutluğa eğilim gösteriyordu. Ben bunda çelişki görmüyorum. Ruhlar ülkesinin yararsız işçisi olmasına yol açan nedenler üzerinde kanılar ayrılıyor, ilkin Tanrıları biraz hafife alması başına kakılıyor. Onların gizlerini açığa vurmuştu. Jüpiter, Asope'un kızı Egine'yi kaçırır. Kızın babası bu kayboluşa şaşar, Sisyphos'a dert yanar. Bu kaçırmayı bilen Sisyphos, Korent kalesine su vermesi koşuluyla Asope'a bilgi vereceğini söyler. Suyun kutsamasını Tanrıların öfkesine yeğ görür. Ruhlar ülkesinde, bundan dolayı cezalandırılır. Homeros bize Sisyphos'un Ölüm'ü zincire vurduğunu da anlatır. Plüton, ülkesini ıssız ve sessiz görmeye katlanamaz. Savaş Tanrı'sını yollar, o da Ölüm'ü kendisini yenenin elinden kurtarır.

Sisyphos'un ölmek üzereyken, akılsızca karısının aşkını denemek istediği de söylenir. Cesedini alanın ortasına atmasını ister. Sisyphos kendini ruhlar ülkesinde bulur ve burada, insan aşkına öylesine karşıt olan bu söz dinlemeye kızar, karısını cezalandırmak üzere yeryüzüne dönmek için Plüton'dan izin alır. Ama bu Dünya'nın yüzünü yeniden görünce, suyu ve Güneş'i, sıcak taşları ve denizi tadınca, ruhlar ülkesinin karanlığına dönmek istemez artık. Çağırmalar, öfkeler, gözdağları, hepsi boşa gider. Daha birçok yıllar, körfezin eğrisi, pırıl pırıl deniz ve yeryüzünün gülümsemeleri karşısında yaşar. Tanrıların bir karar vermesi gerekmektedir. Mercure gelip pervasızın yakasına yapışır, sevinçlerinden kopararak zorla ruhlar ülkesine götürür onu, burada kayası hazırdır.

Sisyphos'un uyumsuz kahraman olduğu önceden anlaşılmıştır. Tutkularıyla olduğu kadar, sıkıntısıyla da uyumsuzdur. Tanrıları horgörüşü, ölüme kin duyması, yaşam tutkusu, bütün varlığı bitmeyecek bir şey için didindirten bu anlatılmaz işkenceye malolur. Yeryüzünün tutkuları için ödenmesi gereken pahadır bu. Ruhlar ülkesindeki Sisyphos konusunda

hiçbir şey söylenmez bize. Söylenenler imge gücümüzle canlandırılmak için yaratılmıştır. Burada yalnız kocaman taşı kaldırmak, yuvarlamak, yüz kez yeniden başlanan bir yokuşu tırmanmasına yardım etmek için gerilmiş bedenin bütün çabası görülür; kırışmış yüz, taşa bastırılmış yanak, balçık kaplı kitleyi yüklenen bir omzun, onu indiren bir ayağın desteği, kollarla yeniden toparlama, toprak dolu iki elin tümüyle insansal güveni görülür. Göksüz uzamla, derinlikten yoksun zamanla ölçülen bu uzun çabanın en sonunda, amaca erilmiştir. Sisyphos, o zaman taşın birkaç saniyede bu aşağı dünyaya doğru inişine bakar, yeniden tepelere doğru çıkarmak gerekecektir onu. Yine ovaya iner.

Sisyphos bu dönüş, bu duruş sırasında ilgilendirir beni. Böylesine taşlarla baş başa didinen bir yüz, taşın kendisidir şimdiden! Bu adamın ağır ama eşit bir adımla sonunu göremeyeceği sıkıntıya doğru inişi gözlerimin önüne geliyor. Bu saat, bir soluk alışı andıran, tıpkı yıkımı gibi şaşmaz bir biçimde geri gelen bu saat, bilincin saatidir. Tepelerden ayrıldığı, yavaş yavaş Tanrıların inlerine doğru gömüldüğü saniyelerinin her birinde, yazgısının üstündedir. Kayasından daha güçlüdür.

Bu söylen "trajik" ise, kahraman bilinçli olduğu içindir. Gerçekten de, her adımda başarma umuduyla desteklenseydi, neden kederli olacaktı? Bugünün işçisi, yaşamının bütün günlerinde aynı işlerde çalışır, bu yazgı da uyumsuzlukta bundan aşağı kalmaz. Ama ancak bilinçli olduğu ender anlarda "trajik"tir. Sisyphos, Tanrıların paryası, güçsüz ve ayaklanmış Sisyphos, düşkün durumunun bütün enginliğini bilir; inişi sırasında bunu düşünür. Bunalımını oluşturan açık görüşlülük, aynı zamanda yengisini de tüketir. Horgörünün aşamadığı yazgı yoktur.

Kimi günlerde dönüş böyle acı içinde geçiyorsa, sevinç içinde de geçebilir. Bu sözcük fazla değil. Yine Sisyphos'u kayasına dönerken getiriyorum gözlerimin önüne, acı başlangıçtaydı. Yeryüzünün görüntüleri akla fazla takıldığı zaman, mutluluğun çağrısı fazla ağır bastığı zaman, insanın yüreğinde keder yükselir: kayanın yengisidir bu, kayanın ta kendisidir. Uçsuz bucaksız kederi taşınamayacak kadar ağırdır. Bunlar da bizim Gethsémani[XXXIV] gecelerimizdir. Ama ezici gerçekler tanındılar mı yok olurlar. Böylece Oidipus da ilkin yazgıya bilmeden boyun eğer. Bildiği

andan sonra, tragedyası başlar. Ama aynı anda, kör ve umutsuz durumunda, kendisini dünyaya bağlayan tek bağın bir genç kızın eli olduğunu anlar, ölçüsüz bir söz çınlar o zaman: "Bunca acı deneyime karşın, ilerlemiş yaşım ve ruh büyüklüğüm her şeyin iyi olduğu yargısına götürüyor beni." Dostoyevski'nin Kirilov'u gibi Sophocles'in Oidipus'u da uyumsuz yenginin "formülünü" verir böylece. İlkçağ bilgeliği çağdaş kahramanlıkla birleşir.

Bir mutluluk kitabı yazma isteğine kapılmadıkça, uyumsuzu bulamaz insan. "Daha neler! Böylesine dar yollardan mı?..." Ama bir tek dünya var yalnızca. Mutluluk ve uyumsuz aynı yeryüzünün iki oğlu. Birbirlerinden ayrılamazlar. Yanlışlık mutluluğun ille de uyumsuzun bulunuşundan doğduğunu söylemek olurdu. Uyumsuz duygusunun mutluluktan doğduğu da olur. "Her şeyin iyi olduğu yargısına varıyorum", der Oidipus; bu söz kutsaldır, insanın vahşi ve sınırlı evreninde çınlar. Her şeyin tükenmediğini, tüketilmediğini öğretir. Bu dünyaya doyumsuzluğumuz ve yararsız acılardan hoşlanmamız yüzünden gelmiş bir Tanrı'yı kovar bu dünyadan. Yazgıyı bir insan işi yapar, insanlar arasında sonuçlandırılacak bir işe dönüştürür.

Sisyphos'un bütün sessiz sevinci buradadır. Yazgısı kendisinindir. Kayası kendi nesnesidir. Aynı biçimde uyumsuz insan da, sıkıntısı üzerinde gözleme başladığı zaman, bütün putları susturur. Birdenbire sessizliğine bırakılmış evrende, yeryüzünün binlerce hafif, hayran sesi yükselir. Bilinçsiz ve gizli seslenişler, bütün yüzlerin çağrıları, bunlar işin kaçınılmaz ters yüzü ve yenginin pahasıdır. Gölgesiz güneş yoktur. Ve geceyi tanımak gerektir. Uyumsuz insan evet der, çabası hiç dinmeyecektir artık. Kişisel bir yazgı varsa, üstün alınyazısı yoktur, hiç değilse tek bir alınyazısı vardır, onu da kaçınılmaz bulur ve küçümser. Gerisine gelince, günlerini istediği gibi geçireceğini bilir. İnsanın kendi yaşamına yöneldiği bu yüce anda, Sisyphos, kayasına dönerken, kendisince yaratılan, belleğinin bakışı altında birleşen, hemen sonra da ölümüyle kapanan yazgısı olan bu bağsız eylemler dizisini seyreder. Böylece, insansal olan her şeyin tümüyle insan kaynaklı olduğuna inandığını gösterir, görmek isteyen ve karanlığın sonu olmadığım bilen kördür, hep yürümektedir. Kaya yuvarlanır durur.

Sisyphos’u dağın eteğinde bırakıyorum! Kişi yükünü eninde sonunda bulur. Ama Sisyphos, Tanrıları yadsıyan ve kayaları kaldıran üstün sadıklığı öğretir. O da her şeyin iyi olduğu yargısına varır. Bundan böyle, efendisiz olan bu evren ona ne kısır görünür, ne de değersiz. Bu taşın ufacık parçalarının her biri, bu karanlık dağın her madensel parıltısı, tek başına, bir dünya oluşturur. Tepelere doğru tek başına didinmek bile bir insan yüreğini doldurmaya yeter. Sisyphos’u mutlu olarak tasarlamak gerek.

EK
FRANZ KAFKA'NIN YAPITINDA UMUT VE UYUMSUZ

Kafka'nın bütün sanatı, okuru yeni baştan okumak zorunda bırakmaktır. Olayların sonuçlanmaları ya da sonuç yoklukları, birtakım açıklamalar esinler, ama bunlar açıkça belirlenmez, geçerlik kazanabilmeleri için, öykünün yeniden, yeni bir açıdan okunması gerekir. Bazı bazı ikili yorum olanağı vardır, bu da iki kez okumanın zorunluğunu gösterir. Yazarın yapmak istediği de budur. Ama Kafka'da her şeyi ayrıntılarıyla yorumlamaya kalkmak da doğru olmaz. Bir simge her zaman genelde kalır, çevirisi ne kadar açık ve kesin olursa olsun, bir sanatçı orda ancak devinimi yerine koyabilir; sözcüğü sözcüğüne çeviri olamaz. Öte yandan, simgesel bir yapıtı anlamak kadar güç bir şey yoktur. Bir simge, kendisini kullananı her zaman aşar, belirttiğini sandığından daha fazlasını söylettirir ona. Bu bakımdan, onu kavramanın en sağlam yolu, onu zorlamamak, yapıtı önceden belirlenmiş bir anlayışla ele almak ve gizli akımlarını aramaktır, özel olarak Kafka söz konusu olunca, yazarın oyununu benimsemek, drama görünüşten, romana biçimden girmek yerinde olur.

İlk bakışta ve ilgisiz bir okur için, inatçı, titrek kişileri hiçbir zaman açıkça belirtmedikleri sorunlar ardında sürükleyen kaygı verici serüvenlerdir bunlar. Dava'da, Joseph K... sanıktır. Ama neyle suçlandırıldığını bilmez. Kendini savunmak ister kuşkusuz, ama niçin, bilmez. Avukatlar, davasını zor bulurlar. Bu arada sevmeyi, beslenmeyi ya da gazetesini okumayı unutmaz. Sonra yargılanır. Ama mahkeme salonu pek loştur. Fazla bir şey anlamaz. Yalnız mahkûm olduğunu kestirir ama, nasıl bir cezaya çarptırılmıştır, pek merak etmez. Bazı bazı bundan kuşkuya da düşer ve yaşamasını sürdürür. Neden sonra, güzel giyinmiş, iki kibar bey gelir, kendilerini izlemesini söylerler. Büyük bir incelikle onu kentin dışında, umutsuz bir yere götürür, başını bir taşın üzerine yatırır ve onu boğazlarlar, ölmeden önce, mahkûm yalnızca: "Bir köpek gibi", der.

En belirgin niteliği doğallık olan bir öyküde simgeden söz etmenin güç olduğu görülüyor. Ama doğal, anlaşılması güç bir ulamdır. Olayın okura doğal göründüğü yapıtlar vardır. Ama kahramanın başına geleni doğal bulduğu yapıtlar da vardır (bunlar daha enderdir, orası doğru). Garip ama açık bir aykırılıkla, kahramanın serüvenleri ne kadar olağanüstü olursa, öykünün doğallığı da o kadar belirli olacaktır: bir insan yaşamının acayipliğiyle bu insanın bu yaşamı benimseyişindeki sadelik arasında

bulabileceğimiz uzaklıkla oranlıdır. Bu doğallık, Kafka'nın doğallığı gibi görünüyor. Ve Dava'nın ne söylemek istediği iyice seziliyor, insan durumunun bir görüntüsünden söz edildi. Hiç kuşkusuz. Ama bu aynı zamanda hem daha basit, hem daha karışık. Romanın anlamının Kafka için daha özel ve daha kişisel olduğunu söylemek istiyorum. Bir dereceye kadar, bizim içimizdekileri ortaya çıkarsa bile konuşan kendisidir. Yaşar ve mahkûmdur. Romanın ilk sayfalarında söyler bunu, buna çare bulmaya çalışırsa da, hiçbir zaman şaşkınlığa kapılmadan çalışır. Bu şaşkınlık yokluğuna ne kadar şaşsa az olacaktır. Bir uyumsuz yapıtın ilk belirtileri bu çelişkilerden anlaşılır. Düşünce, tinsel tragedyasını somuta yansıtır. Renklere, boşluğu belirtme gücünü, günlük devinimlere ölümsüz hırsları dile getirme gücünü veren sürekli bir aykırılık yoluyla yapabilir ancak bunu.

Aynı biçimde, *Şato*'da edim durumunda bir Tanrıbilimdir belki, ama her şeyden önce, kurtuluşunu arayan bir ruhun, bu dünyanın nesnelerinden büyük gizlerini, kadınlardan da içlerinde uyuyan bir Tanrı'nın belirtilerini isteyen bir adamın bireysel serüvenidir. Değişim de hiç kuşkusuz bir uyanıklık ahlakının korkunç görüntüler bütününü ortaya koyar. Ama insanın hayvanı, kolaylıkla kimliğine büründüğü hayvanı duyunca kapıldığı büyük şaşkınlığın da ürünüdür. Kafka'nın gizi bu temel bulanıklıktadır. Doğalla olağanüstü, bireyle evrensel trajikler güncel arasındaki bu sürekli sallanışlar, yapıtının her yanında karşımıza çıkar, ona hem sesini, hem de anlamını verir. Uyumsuz yapıtı anlamak için bu aykırılıkları sıralamak, bu çelişkiler üzerinde durmak gerekir.

Gerçekten de, bir simge iki düzlem, düşüncelerden ve duygulardan oluşmuş iki dünya, bir de ikisi arasında bir ilişkiler sözlüğü gerektirir. Düzenlenmesi en güç olan şey de bu sözlüktür. Ama ortaya çıkarılan iki dünyanın bilincine varmak, gizli ilişkilerinin yolunu tutmaktır. Kafka'da bu iki dünya, bir yandan günlük yaşamın, öte yandan doğaüstü kaygının dünyasıdır[{XXXV}]. Burada durmamaçasına Nietzsche'nin şu sözü geliştirilir gibidir: "Büyük sorunlar sokaktadır".

İnsanın durumunda, –bütün yazınların ortak otlağıdır bu– hem sönmez bir büyüklük, hem de temel bir uyumsuzluk vardır. İkisi üst üste gelir. Her ikisi de, bir daha söyleyelim, tinsel taşkınlıklarımızı bedenin geçici

sevinçlerinden ayıran gülünç kopuşta belirir. Uyumsuz, bu bedenin ruhunun kendisini alabildiğine aşmasıdır. Bu uyumsuzluğu canlandırmak isteyen kişinin ona bir koşut karşıtlıklar dizgesi içinde can vermesi gerekir. Kafka, tragedyayı güncelle, uyumsuzu mantıkla böyle belirtir.

Bir oyuncu bir tragedya kişisini abartmaktan ne kadar geri durursa, ona verdiği güç o ölçüde büyük olur, ölçülüyse, uyandırdığı ürperti ölçüsüz olur. Bu konuda Yunan tragedyası çok şeyler öğretir bize. Bir tragedya yapıtında yazgı, mantığın ve doğalın yüzü altında her zaman daha iyi duyurur kendini. Oidipus'un yazgısı önceden haber verilmiştir. Doğayı aşan bir biçimde, cinayet işleyeceği ve anasının kocası olacağı önceden kararlaştırılmıştır. Dramın bütün çabası, sonuçlanmadan sonuçlamaya, kahramanın yıkımını tüketecek mantık düzenini göstermektir. Bu görülmedik yazgıyı bize bildirmek pek o kadar korkunç değildir, çünkü gerçeğe benzemez. Ama bunun zorunluluğu bize günlük yaşayış çerçevesi, toplum, durum, aile coşkunluğu içinde tanıtlanmışsa, o zaman ürperti başlar, insanı sarsan ve ona; "olmaz böyle şey", dedirten bu başkaldırmada umutsuz bir kesinlik vardır; böyle bir şey olabileceği.

Yunan tragedyasının, bir açıdan bütün gizi budur. Çünkü bir tanesi daha vardır ki, ters bir yöntemle, Kafka'yı daha iyi anlamamızı sağlayabilir, insan yüreğinin yalnızca kendini ezeni yazgı diye adlandırmak gibi kötü bir eğilimi vardır. Ama mutluluk da, kaçınılmaz olduğuna göre, akılsal dayanaktan yoksundur. Yine de, tanımazlıktan gelmediği zaman, çağdaş insan onu kendi yapıtı gibi görür. Buna karşılık, Yunan tragedyasının ayrıcalıklı yazgıları ve Akhilleus gibi, en kötü serüvenler ortasında, kendiliklerinden kurtulan söylence kahramanları üzerinde çok şeyler söylenebilir.

Ne olursa olsun, göz önünde tutulması gereken, mantıksal ile günceli "trajik"te birleştiren şu gizli elbirliğidir. İşte bunun için *Değişim*'in kahramanı Samsa, bir gezgin satıcıdır. İşte bunun için, kendisini bir pis böcek yapan görülmedik serüvende canım sıkan tek şey, işine gidememesi yüzünden patronunun keyfi kaçacağıdır. Ayakları, boynuzları çıkar, belkemiği eğrilir, karnı ak ak beneklenir –buna şaşmadığını söylemeyeceğim, etki yitirilirdi o zaman– ama ona "hafif bir sıkıntı" verir bu. Kafka'nın bütün sanatı bu küçük ayrımdadır. Temel yapıtı *Şato*'da

günlük yaşamın ayrıntıları ağır basar, yine de hiçbir şeyin bir sonuca varmadığı, her şeyin yeniden başladığı bu garip romanda belirtilen şey, kurtuluşunu arayan bir ruhun temel serüvenidir. Sorunun edime çevrilmesi, genelin ve özelin bir araya gelmesi, bunlar bütün büyük yaratıcılarda rastlanan küçük yapmacıklarda da görülür. *Dava*'da kahramanın adı Schmidt ya da Franz Kafka olabilirdi. Ama Joseph K...'dır. Kafka değildir, yine de odur. Orta halli bir Avrupalıdır. Herkes gibidir. Ama bu et denkleminin x'ini koyan, öz olan K.'dır da.

Aynı biçimde, Kafka, uyumsuzu belirtmek istediği zaman, tutarlılıktan yararlanır. Banyoda balık avlayan delinin öyküsünü biliriz; akıl hastalarını iyi etmede kendine özgü düşünceleri olan bir hekim sormuş: "Ya balık oltaya gelirse?" Sert bir karşılık almış: "Hadi oradan, budala, burası banyo". "Barok" türden bir fıkra bu. Ama uyumsuz etkinin bir mantık aşırılığına ne kadar bağlı olduğu burada elle tutulur biçimde kavranıyor. Kafka'nın dünyası, anlatılmaz bir evrendir, insan burada hiçbir şey çıkmayacağım bile bile banyoda balık avlamak gibi işkenceli bir lükse sapar.

Burada bir uyumsuz yapıtı ilkeleriyle tanıyorum, örneğin, *Dava*'nın tam bir başarı olduğunu söyleyebilirim. Et galip çıkar. Hiçbir şey eksik değildir, ne dile dökülmemiş başkaldırma (yazan odur), ne uyanık ve dilsiz umutsuzluk (yaratan odur), ne de romanın kişilerinin ölünceye kadar ciğerlerine çektikleri şu şaşırtıcı davranış özgürlüğü.

Yine de göründüğü kadar kapalı değildir bu dünya. Kafka bu duruk evrene görülmedik bir biçim altında umudu sokacaktır. Bu bakımdan, *Dava* ile *Şato* aynı yönde gitmezler. Birbirlerini tamamlarlar. Birinden öbürüne doğru gerçekleştiğini görebileceğimiz belirsiz ilerleme, kaçış alanında büyük bir fethi belirtir. *Dava* bir sorun koyar ortaya, *Şato* belirli bir ölçüde bunu çözer. Birincisi, hemen hemen bilimsel bir yönteme göre ve sonuca bağlamadan, betimler. İkincisi, belirli bir ölçüde açıklar. Dava tanıyı koyar, Şato bir iyileştirme tasarlar. Ama burada sunulan ilaç iyileştirmez. Yalnız hastalığı normal yaşama sokar. Onu benimsememize yardım eder. Bir anlamda (Kierkegaard'ı düşünelim), onu sevdirir. Arazi ölçücü K... kendisini kemiren kaygıdan başka bir kaygı tasarlayamaz. Kendisini çevreleyenler de, burada acı çekme ayrıcalıklı bir yüze

bürünüyormuşçasına, bu boşluğa ve adı olmayan bu acıya vurulurlar. “Bana ne kadar gereklisin,” der Frieda K...’ya. “Seni tanıdığımdan beri, sen yanımda olmadığın zaman ne kadar terkedilmiş buluyorum kendimi.” Bize bizi ezeni sevdirten ve çıkışı olmayan bir dünyada umudu doğurtan bu yüce çare, her şeyi değiştiriveren bu beklenmedik “sıçrama”, varlıkçı devrimdir, Şato’nun da ta kendisidir.

Gidişinde Şato kadar sağlam yapıt çok azdır. K... şatonun arazi ölçücülüğüne atanmıştır, köye gelir. Ama köyde şatoyla bağıntı kurabilmek olanaksızdır. Yüzlerce sayfa boyunca, K... yolunu bulmakta inat edecek, her şeyi deneyecek, kurnazlık edecek, hileli yollara sapacak, hiç küsmeyecek, şaşırtıcı bir inanla, kendisine verilen işe başlamak isteyecektir. Her bölüm bir başarısızlıktır. Bir baştan başlamadır da. Mantık değildir bu, azimliliktir. Bu inadın enginliği, yapıtın trajikliğini oluşturur. K... şatoya telefon ettiği zaman, duyduğu bulanık ve karışık sesler, belirsiz kahkahalar, uzak seslenişlerdir. Bu kadarı umudunu beslemesine yeter, yaz göklerinde görünen kimi belirtiler ya da akşamın bizim için birer yaşama nedeni olan vaatleri gibi. Burada Kafka’ya özgü hüznün gizine ereriz. Aslında Proust’un yaptığında ya da Plotinos görünümünde de aynı şey duyulur; yitik cennetlerin özlemi. “Sabahları Barnabe bana şatoya gittiğini söylediği zaman çok hüzünleniyorum” der Olga: “Muhtemelen yararsız olan bu yol, bu muhtemelen yitirilmiş gün, bu muhtemelen boş umut.” “Muhtemelen”, Kafka bütün yapıtını bu ufacık ayrım üzerinde kurar. Ama hiçbir şey olmaz, ölümsüzün araştırması büyük bir özenle araştırılır burada. Ve Kafka’nın kişileri, bu esinli otomatlar, oyalanmalarımızdan[XXXVI] yoksun kalıp da tümden Tanrısalın alçalışlarına bırakıldığımız zaman, nasıl bir duruma düşeceğimizi gösterirler bize.

Şato’da güncele boyun eğme bir ahlak olur. K...’nın büyük umudu, Şato’nun kendisini benimsemesini sağlamaktır. Bunu tek başına başaramadığından, bütün çabası köyün bir yerlisi olarak, herkesin kendisine duyurduğu bu yabancı niteliğini yitirerek bu yüceliği hak etmeye yönelir. İstediği, bir meslek, bir yuva, normal ve sağlam bir insan yaşayışıdır. Çılgınlıktan bıkmıştır artık. Aklı başında bir insan olmak ister. Kendisini köye yabancı kılan özel ilençten kurtulmak ister. Bu bakımdan Frieda öyküsü anlamlıdır. Şato’nun görevlilerinden birini tanımış olan bu kadını sevgili olarak benimsemişse, geçmişi dolayısıyla benimsemiştir. Kendisini

aşan bir şey çıkarır ondan; aynı zamanda da kendisini her zaman için Şato'ya yaraşmaz kılan şeyin bilincindedir. Burada Kierkegaard'ın, Regine Olsen'e beslediği garip aşkı düşünüyor insan. Bazı insanlarda kendilerini yiyip bitiren ölümsüzlük ateşi, kendilerini çevreleyenlerin de yüreklerini yakmalarına yol açacak kadar büyüktür. Tanrı'nın olmayanı Tanrı'ya vermek olan ölümcül yanlışlık, *Şato*'nun bu öyküsünün de konusudur. Ama bu, Kafka için bir yanlışlık değildir sanki. Bu bir öğreti ve bir "sıçrama"dır. Tanrı'nın olmayan hiçbir şey yoktur.

Ölçücünün, Barnabé bacılara doğru gitmek için Frieda'dan kopması daha da anlamlıdır. Çünkü, Barnabé ailesi, hem Şato'nun hem de köyün tümden yüz çevirdiği tek ailedir köyde. Büyük bacı Amalia, Şato görevlilerinden birinin kendisine yaptığı yüz kızartıcı önerileri geri çevirmiştir. Arkadan gelen ahlaka aykırı ilenç, bir daha dönmemesiye Tanrı'nın aşkına atmıştır onu. Tanrı için onurunu yitirmek gücünden yoksun olmak, onun bağışlamasını hak edemeyecek bir duruma gelmektir. Varlıkçı felsefenin bir yönelimi görülüyor burada; ahlaka karşı gerçek. Burada işler çok ötelere gider. Çünkü, Kafka'nın kahramanının aldığı yol; Frieda'dan, Barnabé bacılara giden yol, inançlı aşktan uyumsuzun Tanrılaştırılmasına giden yolun ta kendisidir. Burada da, Kafka'nın düşüncesi Kierkegaard'la birleşir. "Barnabé öyküsü"nün kitabın sonunda yer almasında şaşılacak bir şey yok. Ölçücünün son çabası, Tanrı'yı kendisini yadsıyanın içinde bulmak, onu iyilik ve güzellik ulamlarımıza göre değil, ilgisizliğinin, haksızlığının, kininin boş ve çirkin yüzleri ardında tanımaktır. Şato'dan kendisini benimsemesini isteyen bu yabancı, yolculuğunun sonunda biraz daha yabancıdır, öyle ya, bu kez kendi kendine sadakatsizlik gösterir, hem de, yalnız çılgın umuduyla zengin olarak, Tanrı iyiliğinin çölüne girmeye çalışmak için ahlakı, mantığı ve düşüncenin gerçeklerini bırakır[XXXVII].

Umut sözcüğü burada gülünç kaçmaz. Tam tersine, Kafka'nın anlattığı durum ne kadar "trajik"se, bu umut da o kadar katı ve kışkırtıcı olur. *Dava* ne kadar uyumsuzsa, *Şato*'nun ateşli "sıçrama"sı o kadar coşturucu ve dayanaksız olarak belirir. Ama burada varlıkçı düşüncenin örneğin Kierkegaard'ın belirttiği biçimdeki aykırılığını arı olarak buluruz: "Yeryüzü umudumu öldürmek gerekir, gerçek umut[XXXVIII] bizi ancak o zaman

kurtarır.” Şöyle çevirebiliriz bunu: “Şato’yu yazmaya girişmek için, Dava’yı yazmış olmak gerektir.”

Gerçekten de, Kafka’dan söz edenlerin çoğu, onun yapıtını insana hiçbir dayanak bırakmayan, umut kırıcı bir çığlık diye tanımlamışlardır. Ama bu yorum bir daha gözden geçirilmek ister. Umut var, umutçuk var. M. Henry Bordeaux’nun iyimser yapıtı bana şaşırtıcı derecede cesaret kırıcı gibi gelir. Orda biraz güç benimser yürekler için hiçbir şeye izin yoktur çünkü. Buna karşılık, Malraux’nun düşüncesi her zaman gücümüzü artırır. Ama iki durumda da, ne aynı umut, ne de aynı umutsuzluk söz konusudur. Yalnız şunu anlıyorum ki, uyumsuz yapıtın kendisi de kişiyi benim sakınmak istediğim sadakatsizliğe götürebilir. Kısır bir durumun hiçbir yere ulaşmayan yinelenmesinden, geçici olanın açık görüşlü bir övgüsünden başka bir şey olmayan yapıt, burada bir yanılsamalar beşiği olur. Açıklar, umuda bir biçim verir. Yaratıcı artık ondan ayırılamaz. Olması gereken “trajik” oyun değildir. Yazarın yaşamına bir anlam verir.

Ne olursa olsun, Kafka’nın, Kierkegaard’ın ya da Chestov’un, kısacası varlıkçı romancılarla filozofların birbirine çok yakın esinlere bağlanan, tümüyle uyumsuza ve sonuçlarına yönelmiş yapıtlarının işin sonunda bu uçsuz bucaksız umut çığlığıyla sonuçlanmaları tuhaf:

Kendilerini yutan Tanrı’ya sarılırlar. Alçakgönüllülük yoluyla girer umut. Çünkü bu yaşamın uyumsuzluğu doğaüstü gerçeğe biraz daha inandırır onları. Bu yaşamın yolu Tanrı’da sona eriyorsa, bir çıkış noktası var demektir. Ve Kierkegaard’ın, Chestov’un, Kafka’nın kahramanlarının yollarım yinelemelerindeki direnme, dayatma, bu kesinliğin ateşlendirici gücünün eşsiz bir inancasıdır[{XXXIX}].

Kafka, Tanrı’sından ahlaksal büyüklüğü, açıklığı, iyiliği, tutarlılığı esirger, ama onun kollarına daha iyi atılmak içindir bu. Uyumsuz tanınmış, benimsenmiştir, insan ona razı olur, ama biliriz ki bu andan sonra, uyumsuz yoktur artık, insan koşulunun sınırları içinde, bu koşuldan sıyrılmayı sağlayan umuttan daha büyük umut mu vardır? Bir kez daha görüyorum, varlıkçı düşünce, yaygın kanının tersine, ölçüsüz bir umutla, ilkel Hıristiyanlık ve muştuyla, eski dünyaya başkaldırtmış olan umudun ta kendisiyle yoğrulmuştur. Ama her türlü varlıkçı düşüncenin özelliği olan bu sıçramada, bu dayatmada, yüzeyden yoksun bir Tanrılığın bu adımlanışında,

kendi kendinden el çeken bir uyanıklığın izini görmemek elde mi? Bu uyanıklığın, kurtulmak için el çeken gurur olması istenir. Bu el çekiş, verimli olurmuş. Ama o başka, bu başka. Onun da her gurur gibi kısır olduğu söylenmekle uyanıklığın tinsel değeri küçültülemez benim için. Çünkü, tanımı gereği, gerçek de kısırdır. Bütün açıklıklar kısırdır. Her şeyin verildiği, hiçbir şeyin açıklanmadığı bir dünyada, bir değerin ya da bir metafiziğin verimliliği anlamdan yoksun bir kavramdır.

Ne olursa olsun, Kafka'nın yapıtının hangi düşünce geleneğine bağlandığı görülüyor burada. Gerçekten de *Dava*'dan *Şato*'ya götüren gidişi sağlam bir gidiş olarak görmek akıllıca bir şey olmazdı. Joseph K... ile ölçücü K... Kafka'yı çeken iki ayrı kutuptan başka bir şey değildir[{XL}]. Onun gibi konuşacak, "muhtemelen" yapıtının uyumsuz olmadığını söyleyeceğim. Ama bu, onun büyüklüğünü, evrenselliğini görmemizi önlemesin. Bu nitelikleri, umuttan yıkılışa, umutsuz bilgelikten gönüllü körlüğe geçişi engin bir biçimde belirtebilmiş olmasından gelir. Yapıtı, insanlıktan kaçan, çelişkilerinde inanmanın, verimli umutsuzluklarında umut etmenin akılsal dayanaklarını bulan, tüyler ürpertici ölüm çıraklığını yaşam diye adlandıran insanın duygulandırıcı yüzünü canlandırdığı ölçüde evrenseldir (gerçekten uyumsuz bir yapıt olmaz). Evrenseldir, çünkü dinsel esinlidir. Bütün dinlerde olduğu gibi burada da kişi kendi yaşamının ağırlığından kurtulmuştur. Ama bunu bilsem bile, ona hayran olabilsem bile, evrensel olanı değil, gerçek olanı aradığımı da biliyorum. İkisi bir noktada birleşmeyebilir.

Gerçekten umut kırıcı düşüncenin karşıt ölçütlerle tanımlandığını ve "trajik" yapıtın, her türlü gelecek umudu kovulunca, mutlu bir insanın yaşamını betimleyen yapıt olabileceğini söylersem, bu görüş daha iyi anlaşılacaktır. Yaşam ne kadar coşturucuysa, onu yitirmek düşüncesi de o kadar uyumsuzdur. Belki de bu Nietzsche'nin yapıtında duyulan şu çok güzel çoraklığın gizidir. Bu düşünce düzeyinde, Nietzsche bir Uyumsuz estetiğinden en aşırı sonuçları çıkarmış olan tek sanatçı olarak görünüyor, çünkü onun son bildirisi kısır ve fatihsi bir uyanıklığa, her türlü doğaüstü avuntunun inatla yadsınmasına dayanır.

Bununla birlikte, bu denemenin çerçevesi içinde, Kafka'nın yapıtının büyük önemini ortaya çıkarmak için, yukarda söylediklerimiz yeterdi.

Burada insan düşüncesinin son sınırlarına getirildik. Sözcüğe tam anlamı verilerek, bu yapıtta her şeyin öze bağlandığı söylenebilir. Ne olursa olsun, uyumsuz sorununu bütünüyle ortaya atar. O zaman bu sonuçlar başlangıçta söylediklerimizle, biçim özle, Şato'nun gizli anlamı, içinde geliştiği doğal sanatla, K...'nın tutuklu ve gururlu araştırması, içinde yol aldığı günlük dekorla karşılaştırılırsa, gerçek büyüklüğü anlaşılacaktır. Çünkü, özlem insansalın damgasıysa, belki de hiç kimse bu pişmanlık görüntülerine bu kadar et kemik, bu kadar derinlik verememiştir. Ama aynı zamanda uyumsuz yapıtın gerektirdiği ve belki burada bulunmayan eşsiz büyüklüğün ne olduğu da kavranacaktır. Sanatın özelliği, geneli özele, bir su damlasının geçici ölümsüzlüğünü ışıklarının oyunlarına bağlamaksa, uyumsuza bağlı yazarın büyüklüğünü bu iki dünya arasına sokmayı başardığı uzaklaşmaya göre değerlendirmek daha doğru olur. Onun gizi, en büyük oransızlıkları içinde birleştikleri noktanın tam yerini bulabilmiş olmasıdır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, insan ile insana aykırının bu geometrik yerini, arı yürekler her yerde görebilir. *Faust*'la *Don Quichotte* sanatın seçkin yaratımlarıysa, bize yeryüzünün malı olan elleriyle gösterdikleri ölçüsüz büyüklükler nedeniyledir. Yine de eninde sonunda, bir gün olur, bu ellerin dokunabileceği gerçekleri düşünce yadsır. Bir an gelir ki, yaratım artık "trajik" gibi görülmez; yalnızca önemsenir. O zaman insan umutla uğraşır. Ama ona düşen bu değildir. Ona düşen kaçamağa sırt çevirmektir. Kafka'nın bütün evrene açtığı amansız davanın sonunda da bunu buluyorum. Kafka'nın inanılmaz kararı, köstebeklerin bile umut etmeye kalktıkları bu çirkin ve altüst edici dünyayı temize çıkarır[{XLI}].

[I] Sırası gelmişken bu denemenin görece niteliğini de belirtelim. İntihar gerçekten de çok daha onurlu görüşlere bağlanabilir. Örnek: Çin devriminde protesto intiharları diye adlandırılan politik intiharlar.

[II] Peregrinos'a özenen bir adamdan, bir savaş sonrası yazarından söz edildiğini işitmiştim: Bu adam, yapıtına dikkati çekmek için, birinci kitabını bitirince intihar etmiş. Dikkati çekmiş, ama kitabı beğenilmemiş.

[III] Ama gerçek anlamında değil. Bir tanımlama değil, anlamsızı kapsayabilecek duyguların sıralanması söz konusudur. Sıralamanın bitmesiyle anlamsız tüketilmiş olmaz.

[IV] İ.Ö. 510 - 450 yıllan dolaylarında yaşamış bir Yunan filozofu. (Çev.)

[V] "Zaman çığırından çıktı." (Çev.)

[VI] Özellikle ayrıklık konusunda ve Aristo'ya kargı.

[VII] Burada temel sorunu, yani inanç sorununu atladığım düşünülebilir. Ama ben Kierkegaard'ın, ya da Chestov'un ya da, daha ilerde, Husserl'in felsefesini incelemiyorum (bunun için başka bir yer, başka bir düşünce tutumu gerekir), onlardan bir konuyu alıyor, sonuçlarının önceden belirlenmiş kurallara uyup uyamayacaklarını inceliyorum. Yalnızca dayatma söz konusu.

[VIII] "Tanrı'ya yer vermez" demiyorum, bu da onun varlığını doğrulamak olurdu.

[IX] Bir kez daha belirtelim; burada tartışma konusu yapılan Tanrı'nın doğrulanması değil, sonunda ona getiren mantıktır.

[X] En sağlam, bilim felsefeleri bile metafizikten vazgeçemez. O kadar ki, çağın düşünürlerinin büyük bir bölümünün metafiziği, tek bir bilim felsefesini izlemektir.

[XI] A. *Bu çağda, aklın ya uyması, ya ölmesi gerekiyordu. Uydu. Plotinos ile mantık iken estetik olur. Mantığa uygun karşılaştırmanın yerini benzetme alır.*

B. *Bu Plotinos'un olguculuğa tek katılışı da değildir. Bütün bu tutum, İskenderiye okulunun düşünürü için pek değerli olan "yalnız bir insan kavramı olmadığı, bir de Sokrates kavramı bulunduğu" görüşünde önceden vardır.*

[XII] Alçakgönüllülüğün bir savunması değil, bir olgu karşılaştırması söz konusu. Uyumsuz insan, uzlaşmış insanın karşıtıdır.

[XIII] Niteliği, nicelik oluşturur bazı bazı. Bilimsel kuramın son konum noktasına bakarsam, her maddenin güç merkezlerinden oluştuğunu görürüm. Bunların niceliklerinin az ya da çok değişik olması maddenin özelliğinin az ya da çok değişik olmasına yol açar. Bir milyar iyonla bir iyon yalnız nicelikte değil, nitelikte de farklıdır. Karşılaştırmayı insan deneyinde de bulmak kolay.

[XIV] Hiçlik düşüncesi gibi pek farklı bir kavram konusunda da aynı şeyi düşünebiliriz. Gerçeğe ne bir şey ekler, ne de ondan bir şey eksilir. Hiçliğin tinbilimsel deneyinde iki bin yıla kadar neler olacağını düşündüğümüz zaman kendi hiçliğimiz gerçek anlamını kazanır.

Görünüşlerinin biri altında, hiçlik, bizim yaşamlarımız olmayacak olan gelecek yaşamların toplamından oluşmuştur.

[XV] İstem burada bir etkenden başka bir şey değil; bilinci sürdürmeye yönelir. Bir yaşam disiplini sağlar. Bu da güzel bir şey.

[XVI] Önemli olan tutarlıktır. Burada bir dünyaya razı oluştan yola çıkılıyor. Ama doğu düşüncesi dünyaya karşın bir seçme yaparak aynı mantık çabasına girişileceğini öğretir: bu da geçerli bir şeydir ve bu denemeye açısını ve sınırlarını verir. Ama dünyanın yadsınması aynı sertlikle yapıldığı zaman, çoğu kez (kimi Vedanta okullarında) örneğin yapıtların "ilgisizliği" konusunda benzer sonuçlara gelinir. Çok önemli bir kitapta, *Le Choix*'da, Jean Greiner bu biçimde gerçek bir "ilgisizlik felsefesi" kurar.

[XVII] Tevrat'ın bilgelikle ilgili bölümlerini yazana verilen ad ya da bu bölümler. (Çev.)

[XVIII] Tam anlamında ve kusurlarıyla birlikte. Sağlıklı bir tutum kusurları da kapsar.

[XIX] Bir dans. (Çev.)

[XX] Moliere'in, Alceste'ini düşünüyorum burada. Her şey alabildiğine basit, açık, kabadır. Philinte'e karşı Alceste, Elianthe'a karşı Celimene, amacına doğru itilmiş karakterin uyumsuz tutarlığı içinde bütün konu, sonra dizenin kendisi, karakterin tekdüzeliği gibi, heceleri de zar zor belli eden "kötü mısra".

[XXI] Yunan söylenbiliminde istediği zaman biçim değiştiren deniz tanrısı. (Çev.)

[XXII] 1692-1730 yılları arasında yaşamış ünlü bir Fransız tragedya oyuncusu. (Çev.)

[XXIII] İsa'nın çarmıha gerilişinden bir gün önce gidip dua ettiği yer. (Çev.)

[XXIV] Resimlerin en akılsalının, gerçeği temel öğelerine indirgemeye çalışanın, sonunda gözlerin sevincinden başka bir şey olmaması ilgi çekici. Yalnız rengini alıkoymuştur dünyanın.

[XXV] Bir düşünelim: En kötü romanların varlığını açıklar bu. Hemen herkes düşünecek güçte görür kendini; belirli bir ölçüde de, iyi ya da kötü, gerçekten düşünür. Buna karşılık, kendini ozan ya da tümce uydurucu olarak düşünebilenler pek azdır. Ama düşüncenin deyişe üstün geldiği andan sonra, kalabalık romana sarıldı.

Söylendiği kadar büyük bir kötülük yok bunda. En iyiler kendi yapıtları karşısında daha güç beğenir davranırlar. Başaramayanlara gelince, yarına kalmayı hak etmemişler demektir.

[XXVI] Hollandalı filozof Spinoza'nm ünlü yapıtı. (Çev.)

[XXVII] Örneğin Malrauz'nun yapıtını. Ama orda aynı zamanda toplum sorununu da ele almak gerekirdi; bu da uyumsuz düşüncenin kaçınamayacağı bir şey (ona birçok, hem de çok farklı çözümler sunmakla birlikte). Bununla birlikte konuyu sınırlandırmak gerek.

[XXVIII] "Stavrogirı: Öbür dünyadaki ölümsüz yaşama inanıyor musunuz?

Kirilov: Hayır, ama bu dünyadaki ölümsüz yaşama inanıyorum."

[XXIX] "İnsan sırf kendini öldürmemek için uydurmuştur Tanrı'yı. İşte bugüne kadar gelen evrensel tarihin özeti."

[XXX] Boris de Schloezer.

[XXXI] Gide'in ilgi çekici ve gerçekten anlayışlı görüşü: Dostoyevski'nin nerdeyse bütün kahramanları çok sevgililidir.

[XXXII] Örneğin Melville'in Moby Dick'i.

[XXXIII] Tanrı'nın kişilik ve niteliği üzerinde tam bilgisi olduğunu ileri süren felsefeye ilişkin. (Çev.)

[XXXIV] Kudüs yakınında, Oliviers tepesinin eteğinde bir bahçe. İsa çarmıha gerilmeden önce burada dua etmiş, sonra tutuklanmıştı. (Çev.)

[XXXV] Aynı ölçüde geçerli bir biçimde, Kafka'nın yapıtları bir toplumsal yergi anlamında da yorumlanabilir (örneğin *Dava*'da). Öte yandan, bir seçme de gerekmeyebilir. İki yorum da doğrudur. Gördüğümüz gibi, uyumsuz terimlerinde, insanlara karşı başkaldırma Tanrı'ya da yönelir; büyük devrimler her zaman metafiziktir.

[XXXVI] *Şato*'da, Pascal'm kullandığı anlamda "oyalanmalar" K.'yı kaygısından başka yana çeviren Yardımcılarla belirtilir gibidir. Frieda sonunda yardımcılarından birinin sevgilisi olursa, dekoru gerçeğe, güncel yaşamı bölüşülen bunalıma yeğ gördüğü için olur.

[XXXVII] Bu yorum Kafka'dan bize kalan bitmemiş Şato için geçerli değil kuşkusuz. Ama yazarın son bölümlerde romanın birliğini bozmuş olabileceği çok uzak bir olasılıktır.

[XXXVIII] Yürek arıklığı.

[XXXIX] Şato'nun biricik umutsuz kişisi Amalia'dır. Ölçücü, ona daha büyük bir şiddetle karşı çıkar.

[XL] Kafka'nın düşüncesinin iki yönünü, *Ceza Sömürgesi*'nde "Suçluluk (insanın suçluluğunu anlayan) hiçbir zaman kuşkulu değildin" ile *Şato*'nun bir parçasını ("Ölçücü K.'nın suçluluğunu ortaya koymak güçtür.") karşılaştıralım.

[XLI] Yukarıda Kafka'nın yapıtının bir yorumu öneriliyor kuskusuz. Ama bu yapıtı her türlü yorumun dışında, yalnız estetik açıdan ele almak için hiçbir engel bulunmadığını da eklemek gerekir. Örneğin B. Griethuysen, *Dava*'ya yazdığı ilgi çekici önsözde, bizden daha çok bilgelik göstererek, sarsıcı bir biçimde uyanık uyuyan diye adlandırdığı kişinin acılı düşlemelerini izlemekle yetinir. Her şeyi sunup da hiçbir şeyi doğrulamamak; bu yapıtın yazgısı, belki de büyüklüğüdür.